

PROŠLOST ELAFITSKOG OTOKA ŠIPANA
(DO 1300. GODINE)

UVOD

Otok Šipan je jedno od rijetkih područja bivše Dubrovačke Republike koje nema svoje monografije. Za ostala područja postoje uspjeli ili neuspjeli, zastarjeli ili još uvijek dobri, popularni ili naučni, djelomični ili potpuni povijesni prikazi. Za otok Lastovo, da počnemo od tog najudaljenijeg kraja Republike, postoji rad G. Čremošnika,¹ za Korčulu, koja je kratkotrajno (1413–1417) bila u sklopu Republike, povijest V. Foretića,² za Mljet radnje B. Gušića,³ za Ston i Pelješac djela N. Zv. Bjelovučića⁴ i P. Glunčića,⁵ za područje Astoreje rasprave V. Foretića⁶ i J. Lučića,⁷ za Konavle rad R. Grujića,⁸ za otoke Lopud, Koločep, Daksu, Rudo i Sv. Andriju radove V. Lisičara i A. Marinovića,⁹ za Slano jednu popularnu monografiju,¹⁰ zatim pojedine prikaze prošlosti ovih teritorija i Republike Dubrovačke u različitim enciklopedijama. Preostaje, dakle, da se ispuni historiografska praznina za otok Šipan, a donekle i za Dubrovačko Primorje (pojas od Pelješca do Zatona, koji je dobiven 1399).¹¹

¹ Notarske listine s Lastova, Spomenik SAN, 91, 1939.

² Otok Korčula u srednjem vijeku do 1420, Djela JAZU, 36, 1940.

³ Mljet, antropogeografsko ispitivanje, 1931; – Kako je Mljet pripao Dubrovačkoj Republici, Rešetarov zbornik, 1931.

⁴ Povijest poluotoka Rata (Pelješca), Split 1921; – Poluostrvo Rat (Pelješac), Srpski etnografski zbornik, SAN, 23, 1922.

⁵ Iz prošlosti grada Stona XI – XIX vijeka, Spomenik SAN, 111, 1961.

⁶ Ugovor Dubrovnik sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djevina, Rad JAZU, 283, 1951.

⁷ Historijska topografija dubrovačke Astoreje (do 1366), Anali, VIII – IX, 1962.

⁸ Konavli pod raznim gospodarima od XII do XV veka, Spomenik SAN, 66, 1926.

⁹ Lopud, historički i savremeni prikaz, 1931; – Koločep, nekoć i sada, 1932; – Tri dubrovačka otočića (Daksa, Sv. Andrija i Rudo), 1935. – A. Marinović, Lopudska »universitas«, Anali, III, str. 181–236.

¹⁰ Fortunić-Milas, Slano, 1935.

¹¹ O Dubrovačkom Primorju postoji rad G. Čremošnika, Prodaja bosanskog Primorja Dubrovniku godine 1399 i kralj Ostoja, GZM, 40, 1928, – ali to nije dovoljno.

Međutim, iako nema posebne monografije o prošlosti Šipana, ipak je on poznat u historiografiji. Pripada skupu otočja koje je Plinije Stariji nazvao Elafitskim. Neki pretpostavljaju – a o tome se još uvijek vodi borba mišljenja – da se Šipan u starom vijeku zvao Tauris i da se kod njega odigrala 47. god. pr. n. e. poznata bitka između Pompejeva pristaše Oktavija i Cezarova sljedbenika Vatinija. Toponimi sa Šipana pružali su materijal lingvistima i geografima za različite zaključke.¹² Na Šipanu se nalaze ostaci, a i sačuvani sakralni objekti starohrvatskog tipa i poznati samostan sv. Mihajla u Pakljeni. U historiografiji se rješavalo pitanje kad je ovaj otok postao sastavni dio Republike. Dosta se pisalo o agrarno-proizvodnim odnosima na Šipanu u sklopu istraživanja agrarnih odnosa u Dubrovačkoj Republici.¹³ Prema tome, u radovima koji obrađuju prošlost Dalmacije, osobito povijest Dubrovnika, mogu se naći podaci i o Šipanu. Povjesničar S. Razzi u svojoj povijesti Dubrovnika posvetio je Šipanu jedno poglavlje, ističući na ovom otoku ne samo svjež zrak i dobro vino nego i glasovite ljude koje je Šipan dao, npr. Vicka Skočibuhu, čiji se dvorac i danas nalazi u Suđurđu.¹⁴ J. Ferić u svom putopisu u posebnom poglavlju opisuje prirodu, povijesne spomenike, klimu i privredu Šipana, osobito vinogradarstvo, maslinarstvo i standard seljaka.¹⁵ Farlati nalazi da stanovništvom, podnebljem, plodnošću tla, sigurnošću i prostorom pomorskih luka Šipan nadvisuje ostale otoke.¹⁶ Sve su to, međutim, općenite konstatacije.¹⁷ Zbog toga

¹² P. Skok, Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima, I, II, 1950. (kratica: P. Skok); – I. Sindik, Dubrovnik i okolina, Naselja i poreklo stanovništva, SAN, 23, 1926. (kratica: I. Sindik).

¹³ D. Roller, Agrarno-proizvodni odnosi na području dubrovačke republike od XIII do XV stoljeća, Grada za gospodarsku povijest Hrvatske, 5, 1955, str. 128–159. (kratica: Roller).

¹⁴ *Istoria di Raugia* (prvo izd. Lucca 1595, drugo u Dubrovniku 1903), str. 230–232, izd. Dubrovnik. – O V. Skočibuhi (1534–1588) usp. J. Tadić, Dubrovački portreti, Beograd 1948, 199–233, – o dvorcu se dosta pisalo. U posljednje vrijeme F. Kesterčanek, *Renesansni dvorci obitelji Stjepovića Skočibuhe na Šipanu*, Anali, VIII–IX, 1962, 139–153. i tamo navedena literatura.

¹⁵ »Spectabam apricos colles, campumque jacentem,
Quo grvida profert Evan de vita racemos,
Non ita laetus, ceu quondam, nam jugera terrae
Plurima olivetis dudum cecisise coactus,
Inque dies multum inde suo decidit honori.
Evicu cultu omne solum, studioque colentum
Respondet, multisque bonis opulentat agrestes.« – G. Ferrich, *Periegesis orae Rhacusanae*, 1803, 135.

¹⁶ »Prima ab occasu est Zupana, quae millia passum amplius duodecim ambitu colligit, incolarum numero, et locorum amoenitate, coeli temperie et agri bonitate, portu denique in primis capaci tutoque caeteris insulis Ragusinis secundum Melitam, facile antecellit.« – *Illyricum sacrum*, I, 200.

¹⁷ Uz put možemo dati osnovne geografske podatke: Šipan obuhvaća 2054 ha, Lopud 434 ha, Koločep 235 ha površine. Stanovnika ima: Šipan 999, Lopud 410, Koločep 252 (podaci iz god. 1950), Roller, 128. Na Šipanu, kao i na ostalim Elafitskim otocima, »odlično uspijevaju vinogradi i voće (smokve, rogači, bademi, šipci i agrumi). Na pristrancima brda nalaze se terase na kojima obično rastu masline. Upravo radi bogatstva tla, stanovništvo se uvijek bavilo više zemljoradnjom nego ribarstvom i pomorstvom«. Dr I. Rubić, *Naši otoci na Jadranu*, 1952, 138.

je ova radnja zamišljena kao poseban i detaljan prikaz prošlosti Šipana, jednog od Elafitskih otoka, čija prošlost nije dosad dovoljno istraživana. Nju najprije objavljujemo. Budući da o Lopudu i Koločepu ipak postoje monografije, ne osjeća se takva praznina što se tiče literature o njihovoj prošlosti. Ova su tri otoka najznačajnija među Elafitima. U istraživanju i radu koristili smo se dosadašnjom dostupnom literaturom i tiskanim izvorima. Detaljno smo iscrpili neobjavljeni materijal dubrovačkog arhiva, osobito notarske knjige iz posljednje četvrti XIII st. Zbog toga će XIII st. biti razmjerno opširnije prikazano nego starija razdoblja, za koja nemamo dosta dokumenata. Služili smo se i različitim starijim zbornicima dokumenata i rukopisa. Prikaz prošlosti Šipana podijelili smo na poglavlja: Toponomastika i historijska geografija s ubikacijom sakralnih objekata; Šipan u toku povijesti do dolaska pod Dubrovnik; Zemljovlasnički odnosi; Proizvodni odnosi u agraru; Ostale grane privrede; Uprava; Etnička struktura Šipana u XIII st.¹⁸

I. TOPONOMASTIKA I HISTORIJSKA GEOGRAFIJA ŠIPANA

U starom vijeku ne postoji poseban naziv za Šipan.¹⁹ Čitav arhipelag oko Šipana zvao se prema Pliniju starijem »*Elaphites*«. ²⁰ U tom otočju Šipan je najveći otok. Porijeklo riječi »*Elaphites*« Skok izvodi iz grčke riječi *élapnos* = jelen, s time da množina glasi »*Elaphitides*« a označuje »zemlju bogatu jelenima«. ²¹

¹⁸ Ljeti 1962. god. izvršio sam autopsiju otoka Šipana, ubicirao lokalitete i sakralne objekte uz novčanu pripomoć Historijskog instituta u Dubrovniku. Zahvaljujem Institutu na pripomoći. U vrijeme boravka na Šipanu bili su mi pri ruci: prof. J. Posedel, don Ivo Grbić, seljak M. Dadić, Lazarević i drugi, kojima ovim putem zahvaljujem. Neka upozorenja iz područja toponomastike dali su mi sveuč. prof. dr Ž. Muljačić i viši naučni suradnik dr V. Putanec, na čemu im zahvaljujem.

¹⁹ Nije sigurno da je otok Tauris (»*ad insulam Tauridem*«, »*propius Tauridem*«), koji spominje rimski povjesničar A. *Hirtius* (De bello Alexandrino, c. 45), identičan sa Šipanom. – Tauris je porijeklom grčka riječ od *tauros* = bik. *Appendini* piše da su Rimljani dali Šipanu ime Tauris, jer predstavlja glavu jelena ili bika (Notizie storico-critiche sulla antichità e letteratura de' Ragusei I, 1802, str. 255), kratica: *Appendini*, *Notizie*.

²⁰ »*inter quam/sc. Corcyram Melaenam et Illyricum Melite... XV M passum ab ea VII Elaphites*«. C. *Plinii Secundi Naturalis Historiae* (ed. L. Janus), 1870. I. III c. 30 (III, 152). – U jednoj redakciji Plinijeva djela iz 1830. u Leipzigu, umjesto »VII Elaphites« piše »tres Elaphites« (str. 264, III 1, c. 30). – Misli se da ima 7 Elafitskih otoka: Olipa, Jakljan, Šipan, Lopud, Koločep, Daksa i Lokrum.

²¹ Skok, 229; – *Appendini*, *Notizie*... 255, također je izvodi iz grčke riječi koja znači jelen. Povjesničar B. *Cvjetković* primjećuje: »Otkle ovo ime, koje donosi Plinije, teško je kazati. U koliko postoji pametara, jelena nije bilo na ovim otocima, nemoj u doba, kad je ovaj arhipelag bio pripojen tvrdome kopnu.« – Povijest Dubrovačke Republike, I, 1917, str. 45, kratica: *Cvjetković*, *Povijest*, I. – *Farlati* navodi mišljenje I. M. *Matteija* da se Šipan nekad zvao »*Cerosson*« (Illyricum sacrum, VI, 71), odnosno »*Cerosso*«, kako iznosi *Appendini* (*Notizie*... I, 255). Također se piše da se Šipan nekad zvao *Siparis*. Npr. M. *Orbini*: »L'isola di Giuppana... alcuni volliono che questa sia quella, che Plinio chiama Siparis« (Il regno degli Slavi, Pesaro, 1601, 202). G. *Luccari*: »V'è ancora la terza Siparis ò Giuppana...« (Copioso ristretto degli annali di Rausa, Venetia 1605, 7). Ovi se nazivi ne uzimaju ozbiljno u nauci, niti se o njima raspravlja.

U srednjem vijeku Šipan se naziva: *Juppana, Jupana, Giupana, Giuppana, Zuppana, Čupana*. Farlati tumači taj naziv pomoću slavenskog izraza *jupanus* = župan, s motivacijom da je navodno Šipan do XI st. bio podložan zahumskim dinastima.²² I. Sindik misli da je izraz *Jupana* neslavenskog porijekla.²³ Skok smatra »da nije presmjelo, ako se pokuša i *Zuppana* protumačiti iz grčkoga«. Povezuje je s rječju *gýpanon*, »orlovo gnijezdo«. Priznaje, međutim, da »grčka riječ *gýpanon* nije dovoljno potvrđena«. Pomišlja »da se u *Zuppanu* krije možda, grčki adjektiv *gýpinos* »orlovski«, ali da su to ipak sve više nagađanja »za koja nema striktnih dokaza«.²⁴ Hrvatski oblik Šipan javlja se 1370. Za njega Skok misli da potječe od izraza *Zuppana*.²⁵

a) Lokaliteti koji se mogu ubicirati

Čitav Šipan dijelio se u srednjem vijeku na dva dijela: *caput inferius* »in inferiori capite insulae Jupane« (1252).²⁶ To je sjeverozapadni dio otoka s Lukom. Drugi je dio *caput superius* »in capite superiori in Jupana« (1300).²⁷ To je jugoistočni dio otoka sa Pakljenom i Sudurdem. Od kojeg se vremena vuče ta podjela, ne može se sigurno utvrditi. Stari su Rimljani običavali davati atribute superior i inferior uz naziv provincije. Npr. Superior i Inferior provincia Illyricum; Moesia superior, Moesia inferior; Pannonia superior, Pannonia inferior itd. Pri tom »superior« označuje provinciju koja je bliža Rimu, a »inferior« udaljeniju od njega.²⁸ U srednjem vijeku upotrebljava se izraz Dalmatia

²² *Illyricum sacrum*, VI, 71. – Mislim da je Farlati tu misao preuzeo od I. M. Matteija, koji piše: »Il moderno nome Giupana è di origine scлавonica e viene da Jupanìa che vuol dire dominio, Signoria, perche prima, che venissero L'Elafiti in potere dei Ragusei, quest'isola colla altre due formava una Giupania del secondo ordine, della quale i Giupani (Signori) erano dipendenti dal Giupano maggiore della vicina Saculmia, o sia Chelmo. Divenuti i Signori di Ragusa padroni dell'Elafiti ritennero la stessa maniera di Governo, deputando un sol giudice a tutt' e tre L'Elafiti, che in Giupana faceva residenza, e si dominava comes insularum« – Zibaldone, II (Memorie storiche su Ragusa raccolte dal P. Gian Maria Mattei) MSS u biblioteci male braće u Dubrovniku, str. 221.

— Slično J. Ferić, »Jupanam nostri appellant, quod nominis ortum

Tunc puto, cum sceptris Slavorum est addita regum«, *Periegesis*, 133. Tu misao podržava u novije vrijeme i Samuilo Puhiera, *Srednjovekovne crkve na ostrvu Šipanu kod Dubrovnika*, Starinar, NS V-VI, Beograd 1954/55, 240, kratica Puhiera.

²³ *Sindik*, 24.

²⁴ *Skok*, 236.

²⁵ *Skok*, 234-235.

²⁶ *Smičiklas*, *Codex diplomaticus*, IV, 514 – kratica SCD.

²⁷ *Praec. rect.*, 2,28. – Sve su signature iz Državnog arhiva u Dubrovniku.

²⁸ »superior provincia dicta, quoniam in duas partes dividitur, quae Romae propior erat; inferior quae remotior Romae« – usp. *Lexicon totius latinitatis* (ab Aegidio Forcellini), IV, Patavii 1940, str. 612. Riječ »caput« može se upotrebljavati u geografskom smislu »item de extrema alicujus regionis parte« – ibidem, I, 532, sub voce: caput.

HISTORIJSKO-TOPOGRAFSKA KARTA
OTOKA ŠIPANA U XIII st.

INSULA JUPPANE

INSULA LICNANE

NEUBICIRANI TOPONIMI I
HIDRONIMI

PUNCTA S. PANCRATII

AQUA STRAHOTINI

PUNTA

CHELCAS, CHELCUM

PALTA JUPANI

CARITA

A. MIRISCHIS

SUPRA CALLEM, SUB CALLE

SAKRALNI OBJEKTI

1. SV. NIKOLA

2. SV. IZIDOR

3. SV. STJEPAN

4. SV. STJEPAN

5. SV. PETAR

6. SV. ANDRIJA

7. SV. ILIJA

8. SV. BARBARA

9. SV. ĐURAĐ

10. SV. IVAN

11. SV. MIHAJLO

SAMOSTAN U PAKLJENI

12. SV. MIHAJLO(?)

13. SV. PANKRACIJE(?)

M 1 : 50000

superior (područje od Dubrovnika do Bojane) i Dalmatia inferior (ostali sjeverozapadni dio Dalmacije).²⁹ Otok Koločep, jedan od elafitskih otoka jugoist. od Šipana, podijeljen je na Gornje i Donje Čelo (caput superius, parte superiore),³⁰ pri čemu je Gornje Čelo bliže Dubrovniku, a Donje Čelo udaljenije od njega. Na Šipanu je Caput inferius udaljeniji dio, a caput superius bliži Dubrovniku. Međutim, superius označuje istok, a inferior zapad u geografskim pojmovima prije pojave kartografije.^{30a} U našem slučaju ti pojmovi odgovaraju lokacijama na Šipanu i Koločepu. Caput inferius i Donje čelo jesu zapadni dio otoka, a caput superius i Gornje čelo jesu istočni dijelovi otoka.

Na »donjem« dijelu Šipana spominju se ovi lokaliteti: »In capite super mare« (1272)³¹ jest današnji Velji Vrh. »In portu Jupane« (1287)³² odgovara današnjoj Luci. Oba su lokaliteta romanskog porijekla. »In loco qui dicitur Coludriche« (1300)³³ jest današnja Kaludrica u Luci. Grčkog je porijekla.³⁴ »Terra que vocatur Barda« (1252)³⁵ jest Brdo u Luci. Slavenskog je porijekla. »In Juppana ad punctam sancti Pancratii« (1283)³⁶ nalazilo se negdje u »donjem« Šipanu.³⁷ Romanskog je porijekla.

Između »donjeg« i »gornjeg« dijela jest Caleč, »in loco dicto Caleč« (1284).³⁸ Mislim da je to današnji Goleč, sjeverno od Frajge, a blizu Goravice (Caleč>*Galeč>Goleč). Slavenskog je porijekla.

U »gornjem« dijelu najčešće se spominje Peclina, »in loco qui dicitur Peclina« (1272, 1282).³⁹ To je današnja Pakljena (u jekaviziranom izgovoru). Hrvatski je naziv, a izvedenica je od pakao i znači, prema Skoku, vrstu smole, kao katran, bitumen koji se dobiva u brdima.⁴⁰ »Terra Coti que est sub Peclina« (1260).⁴¹ negdje je u blizini Pakljene. Romanskog je porijekla. »In Valla« (1260)⁴² mislim da je današnje tzv. Kaludersko polje u Pakljeni, jer najviše odgovara tom položaju. »Supra vi-

²⁹ M.Barada, Dalmatia superior, Rad JAZU, 270, 93-101.

³⁰ V. Lisičar, Koločep, nekoć i sada, str. 97-98.

^{30a} S. Gunjača, Srednjovjekovni Dolac, Starohrvatska prosvjeta, ser. III (1963), br. 8-9, str. 17.

³¹ SCD, VI, 148.

³² Div. canc., 3,90.

³³ Praec. rect., 2,37.

³⁴ Skok, 237.

³⁵ Zibaldone, MSS 36-IV-7, str. 83, u biblioteci dominikanaca u Dubrovniku.

³⁶ Div. canc., 1,126.

³⁷ Skok, prema Sindiku, smješta ovaj lokalitet u područje Lave (str. 237), a Puhiera u područje »Crkvine« nedaleko Luke. Lokalitet, svakako, treba tražiti u »donjem« dijelu otoka.

³⁸ Div. canc., 1,52.

³⁹ Zibaldone, 83. - G. Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije, I, 1951, br. 1109, kratica: Čremošnik.

⁴⁰ Skok, 236. Slično je tumači i Ferić: »Pakljena hic locus illyrice vocatur a paco quod picem significat« (Periegesis..., 136). Puhiera je vuče od naše riječi pekina = pećina (n. dj., 241).

⁴¹ Zibaldone, 88.

⁴² Zibaldone, 88. i drugdje.

neam fratille« (1272)⁴³ jest današnja Fratija, južno od Pakljene. Postoji lokalitet Fratija i u Luci. Oba lokaliteta su romanskog porijekla.⁴⁴ »In loco qui dicitur *Ralliça*« (1281, 1282)⁴⁵ jest današnja Ralica. »In loco qui dicitur *Gorgna Ralliça*« (1280)⁴⁶ jest današnja Gornja Ralica. Oba su lokaliteta slavenskog porijekla. »De *portu sancti Georgii*« (1300)⁴⁷ jest današnje naselje s lukom Sudurad. Romanskog je porijekla.⁴⁸ Južno od Sudurda ide se »versus *pontam de Pertuso*« (1281).⁴⁹ To je rt Prtuša. Po našem mišljenju romanskog je porijekla od pertundo 3, tudi, tunsam i tusum = probiti, probušiti. Pertusum = probijeno, probušeno mjesto. Zaista, tu se nalazi uslijed abrazije probijena duboka rupa u kršu, u kamenu (petra pertusa!), u kojoj huči more.⁵⁰ Zapadno od rta Prtuše prostire se »in *Pertuso*« (1282).⁵¹ To je današnja Prtuša.

Uzdruž otoka od Luke do Sudurda proteže se Šipansko polje »in *campo giupanensi*« (1234).⁵² Polje je okruženo sa sjevera i juga brdima i najplodniji je dio otoka.

U Šipanskom polju, i to više u njegovu jugoistočnom dijelu, nalazi se lokalitet »iuxta *Seisonum*« (1234).⁵³ Kod Farlatija⁵⁴ zabilježen je kao »iuxta *Seifonum*«. Isto je tako zapisano i kod Wenzela.⁵⁵ Nisam uspio doći do originala da provjerim koja je transkripcija tačnija. Ako je u originalu zapisano »*Seifonum*«, kako donosi Farlati, a on je bio najbliži originalu, ostali prepisuju iz njega, onda je to današnji lokalitet sa živom vodom zvan Šipun (*Seifonum* > **Sifonum* > **Siponum* > Šipun)^{55a} Na jugoistočnim strmenim obroncima, prema Šilovu Selu, nalazi se lokalitet »ad *Lauem*« (1281)⁵⁶ današnja Lava. Romanskog je porijekla.⁵⁷

»*Insula Licnane*« (1285)⁵⁸ jest današnji otok Lakljan. Romanskog je porijekla od insula **Liciniana* i označuje, prema Skoku, praedium Latina (Romana) Licinija.⁵⁹ Neki put se naziva i Jakljan.

⁴³ Zibaldone, 90.

⁴⁴ Sindik, 24, smatra da je Fratija neslavenskog porijekla.

⁴⁵ Čremošnik, 418. – Div. canc., 1,108.

⁴⁶ Čremošnik, 148.

⁴⁷ Praec. rect., 2,31.

⁴⁸ Skok, 236.

⁴⁹ Čremošnik, 630.

⁵⁰ Sindik, (str. 25) misli da je slavenskog porijekla. Skok, naprotiv, da je neslavenskog, ali da ga »ne možemo sa sigurnošću ubrojiti među dubrovačko-romanske riječi«, n. dj., 236.

⁵¹ Čremošnik, 1109.

⁵² SCD, III, 401.

⁵³ SCD, III, 401.

⁵⁴ *Illyricum sacrum*, VI, 96.

⁵⁵ G. Wenzel, *Codex diplom. arpadianus continuatus*, VI, Pesta 1867, str. 565.

^{55a} Mlazovi vode u Hercegovini zovu se Šipun, i to naročito ako u daljini pada kiša, a nebo je djelomično obasjano suncem. Prema saopćenju dra Ivana Tolja. *Skok*, n. dj., 113. 139, izvodi Šipun iz grčke riječi siphōn = vodeni konac, tuljak.

⁵⁶ Čremošnik, 652.

⁵⁷ Skok, 236.

⁵⁸ Div. canc., 2,63.

⁵⁹ Skok, 231. – Ispravlja se netačna tvrdnja Skokova da se otok Lakljan (Liciniana, Licignana) javlja tek 1348, Skok, n. dj., 230.

»Insulla que dicitur *Rude*« (1300).⁶⁰ Po našem mišljenju romanskog je porijekla od rudis, e. Nalazi se jugoistočno od Šipana.

»In portu qui dicitur Enganator« (1252) — »apud portum Inganatorum« (1254)⁶¹ jest tzv. Lupeška uvala na otočiću Olipi. Romanskog je porijekla.⁶²

b) Neubicirani lokaliteti

»ad *Strahotinum* et incipiendo de aqua *Strahotini*« (1273),⁶³ slaven-skog porijekla.

»ad *Puntam*« (1273),⁶⁴ romanskog porijekla.

»usque ad *Chelcas*« (1284), »a loco qui dicitur *Chelcum*« (1299).⁶⁵ Vjerojatno je negdje u polju ispod Goleča.

»in *palta* Juppanti« (1300).⁶⁶ Negdje je u predjelu Suđurđa.

»a *caritis* usque ad *caritam*« (1282).⁶⁷

»a *Mirischis* usque ad *scol*...« (1282).⁶⁸

»supra *callem* et sub *calle*« (1260),⁶⁹ romanskog porijekla.

c) Sakralni objekti na Šipanu

Sakralni objekti na Šipanu prilično su dobro poznati. Većina njih je u literaturi i obrađena.⁷⁰ Međutim, u datiranju pojave pojedinog objekta i njegove ubikacije nije bilo uvijek suglasnosti i jednodušnosti.

1) »*Ecclesia sancti Ysidori* de Insula Licnane« (1285).⁷¹ Nalazi se na Jakljanu u vali Piškijera.⁷²

2) Crkva sv. *Nikole* spominje se 1252.⁷³ To je današnja crkva sv. Antuna u Luci, pri moru na mjestu zvanom »Luža«. ⁷⁴

3) »*Eccel. s. Stephani*« (1252).⁷⁵ Današnja matična župna crkva u Luci.

⁶⁰ Praec. rect., 2,30. — V. Lisičar, Tri dubrovačka otočica, 134.

⁶¹ SCD, IV, 542, 569.

⁶² Skok, 230. — K. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, I, 61.

⁶³ SCD, VI, 20.

⁶⁴ SCD, VI, 20.

⁶⁵ Div. canc., 1,152; — Praec. rect., 2,28.

⁶⁶ Praec. rect., 2,28.

⁶⁷ Čremošnik, 1052.

⁶⁸ Čremošnik, 1115.

⁶⁹ Zibaldone, 87.

⁷⁰ Pregled dosadašnje literature o sakralnim objektima na Šipanu usp. J. Lučić, Građevinski spomenici XIII stoljeća na Šipanu, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 13 (1961), 78–84, s opisom sačuvanih spomenika. Dobar pregled položaja i dimenzija srednjovjekovnih crkava daje Puhiera, n. dj., 228–237. Budući da su ti objekti relativno dobro poznati, nećemo se opširnije zadržavati na tom pitanju.

⁷¹ Div. canc., 2,63.

⁷² O toj crkvi: I. Ostojić, Katalog benediktinskih samostana na dalmatinskom primorju, 1941, 97.

⁷³ *Spoglio delle scritture di Lacroma*, MSS Ic 15, Historijski institut JAZU u Zagrebu, str. 5.

⁷⁴ Zibaldone, 88.

⁷⁵ Zibaldone, 86.

- 4) »Eccl. s. *Stephani*« (1252).⁷⁶ Nalazi se južno od crkve sv. Duha, na lokalitetu »Kala Duha« u ist. dijelu Šipana.
- 5) »Eccl. s. *Petri*« (1275).⁷⁷ Tip je starohrvatske crkve. Nalazi se kod napuštenog sela Govedari.
- 6) »Eccl. s. *Andree*« (1282),⁷⁸ na lokalitetu Kalandrino.
- 7) »Eccl. s. *Elie de Jupana*« (1281).⁷⁹ Vjerojatno se nalazila na brdu sv. Ilije.⁸⁰
- 8) »Eccl. s. *Barbare*« (1281).⁸¹ Nalazi se u predjelu Sutvare.
- 9) »Eccl. s. *Georgii Jupane*« (1285)⁸² jest crkva sv. Đurđa u Sudurđu.
- 10) »Eccl. s. *Johannis* (1312).⁸³ Ta je crkvice sada apsida u crkvi sv. Ivana nedaleko Šilova sela. Tip je starohrvatske crkve.⁸⁴
- 11) »*Monastero di San Michele in Peclina*« (1272).⁸⁵ Nalazi se u Pakljenu.
- 12) »Eccl. s. *Michaelis de Peclina*« jest sv. Mihajlo u Pakljenu. Tip je starohrvatske crkve.⁸⁶
- 13) »Eccl. s. *Michaelis de Jupana*« (1282).⁸⁷ Nije sigurno da li je to crkva sv. Mihajla »nad morem« ili sv. Mihajla u Velom vrhu.⁸⁸
- 14) »Eccl. s. *Pancratii*« (1252, 1352).⁸⁹ Nema joj danas traga. Puhiera je smješta na današnjem lokalitetu »Crkvina«.⁹⁰ Po našem mišljenju nalazila se malo zapadnije od Luke, oko predjela Katino. Jedan kasniji izvor precizira »eccl. s. *Pancratii de Jupana in loco dicto Sorocatio*«.⁹¹

*

Istraživanje toponomastike na otoku Šipanu daje nam elemenata da zaključimo:

Na Šipanu je postojao etnički sloj vezan uz boravak starih Grka (Ela-phites).

⁷⁶ Spoglio . . . , 8.

⁷⁷ SCD, VI, 148. – O njoj opširnije: V. *Lisičar*, Koločep, 179; – J. *Posedel*, Predromanički spomenici otoka Šipana, Starohrvatska prosvjeta, III, 1955, 115–127; T. *Marasović*, Regionalni južnodalmatinski kupolni tip u arhitekturi ranog srednjeg vijeka (tipološki osvrt), Beritićev zbornik, 1960, 36–47; – *Puhiera*, 228.

⁷⁸ Test., 1,9'.

⁷⁹ Čremošnik, Kancelarijski i notarski spisi, I, Beograd 1932, br. 652,115.

⁸⁰ Puhiera, 237.

⁸¹ Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije, I, 664.

⁸² Div. canc., 3,44.

⁸³ Div. not., 1,70.

⁸⁴ Opširnije: *Posedel*, n. dj. 116; – *Puhiera*, 231.

⁸⁵ *Zibaldone*, II, u biblioteci male braće, 203. – Opširnije: C. *Fisković*, Prvi poznati dubrovački graditelji, 1955, 46–52; – I. *Ostojić*, n. dj., 87; – *Puhiera*, 241. *Farlati* navodi jedno mišljenje da je samostan osnovan prije XIII st. (*Illyricum sacrum*, VI, 71).

⁸⁶ Opširnije: J. *Posedel*, n. dj., 122; – C. *Fisković*, n. dj., 46–52; – I. *Ostojić*, n. dj., 87; – *Puhiera*, 229–231.

⁸⁷ Div. canc., 1, 106.

⁸⁸ O tim crkvicama: *Puhiera*, 231, 234; – J. Lučić, Građevinski spomenici . . . , 82.

⁸⁹ Div. canc., 1, 126; – Div. not., 7, 25, 30.

⁹⁰ *Puhiera*, 237.

⁹¹ Div. not., 7, 25.

Rimski etnički sloj izrazitije je zastupan nego grčki (Lichignana, Laue, caput, Pertusum itd.).

Razabire se trag grčko-bizantskog utjecaja (Kaludraci).

Romanski srednjovjekovni utjecaj prisutan je i u XIII st.

Podlogu slavenskog etničkog sastava čine slavenski toponimi.

II. ŠIPAN U TOKU POVIJESTI DO DOLASKA POD DUBROVNIK

O najstarijoj povijesti Šipana nemamo vijesti. Štaviše do danas nije ni iskopano ništa što bi moglo upućivati tko su bili i čime su se bavili njegovi najstariji stanovnici u prethistoriji. Tako nam ni arheologija ne može pomoći. Stoga se moramo za najstarije razdoblje služiti pretpostavkama i općim konstatacijama. Nećemo se zadržavati na razdobljima paleolita, neolita i eneolita, jer to može biti zanimljivo i važno za one otoke i krajeve na kopnu (Hvar, Danilo, Smilčić, Cres itd.) gdje se nešto iskopavalo i našlo.⁹² Na Šipanu još nije bilo stručnih arheoloških iskapanja.

Pretpostavljamo da su Šipan nastavali Iliri koji su u II tisućljeću naselili istočnu jadransku obalu. Koje je ilirsko pleme tada moglo biti na Šipanu ili njegovoj okolini, ne znamo. Tek o IV st. znamo nešto podrobnije. Tada je, naime, ilirsko pleme Ardijejci, uslijed poraza u borbi s Keltima, prešlo s desne na lijevu obalu Neretve i proširilo se do Vojuše u Albaniji.⁹³ Ardijejci su poznati u povijesti kao dobri pomorci i gusari.⁹⁴ U ovo ilirsko područje istočne obale Jadrana počinju se zalijetati i stari Grci. Nalazimo maglovite vijesti - sačuvane u različitim pričama i legendama o Kadmu, Harmoniji i Iliriji - da su postojale veze između grčkog svijeta i stanovnika ist. obale Jadrana prije V st. G. Novak misli da su te priče nastale poslije osnivanja grčkih kolonija na Jadranu, pa se ne mogu upotrijebiti kao povijesni izvori.⁹⁵ Jače dokaze, ističe G. Novak, o odnosima Grka i stanovnika Jadrana daje arheologija. Grci se

⁹² Usp. G. Novak, Prethistorijski Hvar, Grabčeva spilja, 1955; - J. Korošec, Neolitska naseobina u Danilu Bitiniju, 1958; - V. Mirosljević, Prethistorijski objekti na otoku Cresu, Ljetopis JAZU, 64, 1960; - Š. Batović, Neolitsko nalazište Smilčić, Radovi Instituta JAZU, X, Zadar 1963. i dr.

⁹³ F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, I, 1925, str. 80. - Postoji i mišljenje da se Ardijejci nisu spustili južnije od Pelješca, a da su od Pelješca do Boke kotorske živjeli Plereji; usp. Duje Rendić-Miočević, Iliri, Enciklopedija Jugoslavije, 4, sub voce Iliri.

⁹⁴ Kad tvrdimo da su stanovnici Šipana bili Iliri, iznosimo postavku do koje se dolazi na osnovu općih prilika: ako su Iliri obitali jadransku obalu, a to je dokazano, onda su živjeli i na Šipanu jer i on spada u jadransku obalu. U ovom se slažu i drugi povjesničari. Npr. »Ardijejci i Enhelenjani sačinjavahu dakle u glavnome pučanstvo kašnjenja teritorija Dubrovačke Republike«. - B. Cvjetković, n. dj., 17.

⁹⁵ G. Novak, Prethistorijski Hvar, 8.

naseljuju u VI st. prije n.e. na Korčuli, Joniji na Visu i Naroni.⁹⁶ U IV st. - upravo kada su i Kelti napadali Jadransku obalu s kopna - Grci osnivaju jake kolonije u Issi (Dionizije Sirakuški), koja je ujedno i »matica nekoliko drugih grčkih gradova na Jadranu«, zatim Pharosu (osnivaju je Jonjani) i dr.⁹⁷ Moguće je da su se u to vrijeme Grci zadržali na Šipanu. Dokaz za to pruža naziv »Elaphites«, koji se jednodušno tumači iz grčke riječi i uzima kao dokaz boravka Grka na Elafitima, odnosno na Šipanu. Drugu potvrdu, po mojem mišljenju, daje izraz »paraschelimus«, sačuvan u kasnijim arhivskim dokumentima.⁹⁸ Du Cange tumači značenje tog izraza prema grčkom jeziku »a graeco παρά et σκάλας = scalmus«.⁹⁹ Paraschelmus je u stvari čun, mala barka.¹⁰⁰ Na temelju tog izraza možemo zaključiti da je od starih Grka ostao u upotrebi mali tip barke, paraschelmus, koji je preživio stari vijek i upotrebljavao se i u srednjem vijeku, osobito u XIII st. na Šipanu i drugdje. Uz ovaj više nego vjerojatan boravak Grka na Šipanu mogli bismo povezati uzgoj maslina, jer su Grci neumorno sadili i gajili masline.¹⁰¹ Šipan je i danas poznat po svojem maslinarstvu. Boravak Grka na Šipanu ipak nije bio tako čvrst kao npr. u Korkiri Melaini, Issi, Pharosu, Naroni, Traguriumu, Saloni itd. Nemamo, naime, arheoloških dokaza koji bi dokazali postojanje jače i veće naseobine Grka na Šipanu. Ne možemo ništa sigurnije reći ni u koje bi vrijeme Grci mogli doći na Šipan. Možemo nagađati da je IV st. prije n. e. možda najvjerojatnije vrijeme njihova dolaska zbog jakog pritiska grčkih kolonizatora u tom vremenu na pojedine otoke na Jadranu.

U III st. prije n. e. Rimljani, da bi kaznili Ilire zbog gusarenja i ubistva njihova poslanika, zaratili su se god. 229–228. s ilirskom kraljicom Teutom, koja je bila na čelu ardijejskog saveza. Rimljani su je potukli i oduzeli joj dio teritorija.¹⁰² Područje oko Šipana ostalo je tom prilikom slobodno, van domašaja Rimljana. Ni Rimljani ni Iliri nisu mirovali poslije svršetka tog rata. Za vrijeme tzv. III makedonskog rata (171–167) stvara se jaka proturimska koalicija makedonskog kralja Perzeja i ilirskog vladara Gencija, vladara kopnenog područja do Lješa u Albaniji. Ali Rimljani najprije potuku Gencija 167. g. prije n.e., a malo zatim i Perzeja. Rimljani su potom zauzeli kopno istočne jadranske oba-

⁹⁶ G. Novak, Stari Grci na Jadranskom moru, Rad JAZU, 322, 151–167. – Za kolonizaciju Grka usp. još P. Lisičar, Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu, Skoplje, 1951.

⁹⁷ G. Novak, Stari Grci..., 171–193; – D. Rendić-Miočević, Iliri, n. mj.

⁹⁸ U jednom dokumentu koji se odnosi na Šipan jedan svjedok sa Šipana 18. VII 1284. izjavljuje: »uidi unum paraschelimum stantem inter duas petras... et dixi illis de paraschelimino... ligauimus dictos duos captos in paraschelimino et traximus remos de paraschelimino et exivimus de barca«. – Div. canc., 2, 113.

⁹⁹ Glossarium mediae et infimae latinitatis, sub voce paraschelmus.

¹⁰⁰ paraschelmus, palischermo = piccola barca, P. Sella, Glossario latino italiano, Città del Vaticano, 1954, sub voce.

¹⁰¹ B. Cvjetković, n. dj., 21.

¹⁰² O ratovima i prilikama u to vrijeme usp. G. Novak, Prošlost Dalmacije, I, 30 – 33.

le od današnje sjeverne Albanije do lijeve obale Neretve.¹⁰³ Tada su okolica Dubrovnika i Šipan došli pod vlast Rimljana. Rimska vlast ostala je tu osam stoljeća. Duga vladavina Rimljana ostavila je vidljivijih tragova nego njihovi preteče. Rimljani su ovdje imali svoje posjede na Jakljanu, što se razabire iz izraza »insula *Liciniana«.¹⁰⁴ Lokalitet Laue dalji je dokaz njihova boravka, zatim nazivi »Caput superius, inferius«. U Luci se nalazi rimski natpis »... MENVS HIC VIR ...«, donijet s Jakljana.¹⁰⁵ Postoji mišljenje da su kameni ostaci u vrtu ispod župne crkve sv. Stjepana u Luci, u predjelu Fratija, u stvari tragovi rimske »villae rusticae«.¹⁰⁶ Rimljani su bili poznati kao uzgajivači vinove loze. Oni su je sadili po provincijama i našim krajevima. Trag tog kulturi i posebnom načinu uzgoja loze ne samo na Šipanu nego i u okolici Dubrovnika, po Dalmaciji i drugdje nalazimo u izrazu »pergula«. U izvorima koji se odnose ne samo na Šipan nego i na okolicu Dubrovnika često se nailazi na štete učinjene »in lignamine de pergulis«, in aliquo lignamine pergularum«,¹⁰⁷ »pergule et vites«, »vites de pergula«, »XX ligna pergularum« itd.¹⁰⁸ Pergula je način uzgoja voća, osobito loze, da se dobije odrina (sjenica od loze, brajda), zbog hladovine. To je obično plemenitija vrsta loze koja se penje uz kamene stupove ili drveće ili zid i daje desertno grožđe. Uzgaja se i danas osobito ispred kuća.¹⁰⁹ Nećemo reći da su Rimljani izmislili ovaj način uzgoja loze (jer su oni kao i mi lozu primili od Grka). Samo ćemo istaknuti da su oni širili uzgoj loze i da je ovaj način uzgoja loze došao k nama preko njih.

49. g. prije n. e. započeo je građanski rat između Cezara i Pompeja. Rat se vodio i u našim krajevima. Kad je poslije bitke kod Farsala 48. g. prije n. e. Pompejev pristaša Oktavije uz pomoć preživjelih pristaša Pompejevih htio osvojiti čitav Ilirik, opsjedao je 47. g. s morske strane Epidaurum (Cavtat). Cezarov vojskovođa Vatinije pogitao je Epidauru u pomoć. Oktavija su prisilili da napusti opsadu Epidaura. Oktavije se

¹⁰³ Titus Livius, Ab urbe condita, XLIV, 30; - G. Novak, Prošlost Dalmacije, I, 36 - 37.

¹⁰⁴ Skok, 231.

¹⁰⁵ Sindik, 18. - Natpis je još dobro čitljiv i nalazi se u Luci na terasi u kući Margaretić Đura-Đida, kako sam konstatirao l. VIII 1962. u vrijeme boravka na Šipanu.

¹⁰⁶ J. Posedel, Predromanički spomenici..., 113.

¹⁰⁷ V. Bogišić - C. Jireček, Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272, MH-JSM IX, l. VIII, 34, 35 - kratica: Statut.

¹⁰⁸ Div. canc., II, 106, 115', 117. i dr.

¹⁰⁹ pergula = In vineis est ramorum porrecta dispositio in modum pergulae. Illa enim pergulae magis, quam vineae figuram obtinet, quae supra hunc modum (h. e. supra octo palmitas) materiis distenditur. Si quae pergulae vitium generosarum a putatoribus relictas, utique deputari debent. Una vitis Romae in Liviae porticibus subdiales in ambulationes umbrosis pergulis opacat - Lexicon totius latinitatis, sub voce: pergula. - pergula = tuguria parva alto posita, vitis species, Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, sub voce. - »Vor den Häusern werden in ganz Dalmazien auf hohen Steinsäulen Pergolas errichtet, auf welchen meistens feinere Desserttrauben einen behaglichen Schatten spenden«, usp. L. Adamović, Die Pflanzenwelt der Adrialänder, Jena 1929, 120. - O perguli usp. i Stj. Bulić, Dalmatinska ampelografija, Zagreb, 1949. str. 352-354.

povuče i zaustavi kod otoka Taurisa (Octavius ... substitit ad insulam Tauridem). Vatinije ga je slijedio i kad je došao do otoka Taurisa (cum propius Tauridem accessisset), opazio je Oktavijevu flotu. Zametne se bitka. Vatinije, iako brodovljem slabiji, pobijedio je jaču flotu Oktavija, koji tada napušta Jadran.¹¹⁰ U historiografiji postoje dva mišljenja o položaju otoka Taurisa kod kojeg se održala ta bitka. Jedni smatraju da je to današnje Šćedro kod o. Hvara.¹¹¹ Drugi, osobito dubrovački povjesničari, identificiraju Tauris=Šipan.¹¹² Ako je tačna identifikacija Tauris=Šipan, onda Šipan zauzima značajnije mjesto u općoj rimskoj povijesti druge pol. I stoljeća prije n. e.

Drugih izravnih vijesti i podataka, osim navedenih, za razdoblje rimske vladavine nema. Možda će arheološka iskopavanja, koja bi trebalo izvršiti, iznijeti više svjetla.

395. g. n. e. rimsko carstvo podijelilo se na istočno i zapadno. Šipan i Epidaur pripali su pod upravu Zapadnog Carstva. Istočno Carstvo u toku vremena prozove se Bizant. Međutim, ta uprava nije bila uvijek čvrsta, pa se događalo da upravu nad Dalmacijom preuzme koji put i Istočno Rimsko Carstvo (npr. 437. g.). Neko vrijeme Dalmacija je samostalna provincija (454-467) ili je pod upravom Zapada (468-480).¹¹³ Poslije pada Zapadnog Rimskog Carstva 476. n. e. Dalmacija je pod vlašću Odoakara (480-493). 493. dolaze Ostrogoti, koje je iz Dalmacije istjerao 573. istočnorimski (bizantski) car Justinijan. Otada se smatra da je Dalmacija pod Bizantom.¹¹⁴ Tragovi bizantske vlasti na Šipanu jesu: nekoliko nađenih zlatnih bizantskih novaca iz VI st. n. e.¹¹⁵ i naziv Kaludraci, koji je svakako grčko-bizantskog porijekla.

614. g. pred naletom avarsko-slavenskim pada Epidaur (Cavtat). Na velikom dijelu Balkanskog poluotoka i Dalmacije i otoka zavlada su Avari i Slaveni, odnosno poslije 626. samo Slaveni. S time se završava rimsko-bizantska prevlast u Dalmaciji. Bizantu ostaju gradovi Kotor, Ragusa (Dubrovnik), Split, Trogir, Zadar i otoci Krk, Osor, Rab, Vrgada. Tako suženi bizantski teritorij zove se Dalmacija u VII i daljim stoljećima.

¹¹⁰ A. Hirtius, De bello alexandrino, c. 44-47; - G. Novak, Prošlost Dalmacije, I, 42 - 44.

¹¹¹ G. Novak, Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije, str. 29; - isti: Prošlost Dalmacije, I, 43; - isti: Hvar kroz stoljeća, 1960, 41; - G. Weith, Zu den Kämpfen der Caesarianer in Illyrien, Tauris, Buličev zbornik, 271-274; - P. Skok, 233; - Fluss u PWRE II, IV, 2-8, sub voce Tauris, i dr.

¹¹² Appendini, Notizie..., I, 255, 258-259; - Ferić, Periegesis..., 138-139; - L. Vojnović, Dubrovnik, jedna istorijska šetnja, 1922, 107; - N. Štuk, Insula Tauris-Šćedro ili Šipan? Buličev zbornik, 1924, 275-278; - B. Cvjetković, n. dj., 45; - J. Posedel, Još o ubikaciji otoka Taurisa, VAHD LVI-LIX, 2, Abramičev zbornik, II, 131-134; - J. Lučić, Ponovno o otoku Tauris, Živa antika, XIII-XIV, 1964, 193 - 199. i dr.

¹¹³ F. Šišić, Povijest Hrvata, I, 1925, 162; - G. Novak, Prošlost Dalmacije, I, 86; - J. Ferluga, Vizantinska uprava u Dalmaciji, Beograd 1957, 23. i dalje.

¹¹⁴ F. Šišić, La formation du terme géographique actuel de »Dalmatie«, Narodna starina, 21, 1930, 31.

¹¹⁵ Sindik, 18.

Zanima nas sudbina Šipana u to vrijeme. Što je bilo s njim u VII st.? Da li su se na njega iskricali Slaveni (i Avari) i priključili ga novoosnovanoj kopnenoj teritorijalnoj slavenskoj jedinici Zahumlju ili se Šipan priključio novoosnovanom gradu Ragusium (Dubrovnik) i na taj način produžio nad sobom suverenitet Bizanta zajedno s Dubrovnikom i ostalim dalmatinskim gradovima? Drugim riječima, da li je Šipan bio pod vlašću Slavena pa je kasnije, darovanjem, kupovinom ili drugim načinom (dobrovoljno) došao pod vlast Dubrovnika, ili je on dubrovački od početka, od veoma ranog vremena, možda čak od VII st.? Historiografija različito odgovara na ta pitanja.

Najstariji dubrovački analist tzv. *Anonim* ništa ne iznosi o vremenu i načinu kada su Elafiti došli pod Dubrovnik, niti bilo što govori o naknadnom teritorijalnom proširivanju Dubrovnika na otoke. Analist *Ranjina* piše da su Dubrovčani prije stjecanja Župe, Brgata, Šumeta, Rijeke i Zatona posjedovali Koločep. Druge otoke i ne spominje.¹¹⁶ Prema tome, ne postoje u najstarijim drugorazrednim izvorima vijesti da je Dubrovnik naknadno, poslije svojeg osnutka, stekao Elafite. Samo se kod *Ranjine* dade naslutiti da su Dubrovčani posjedovali Koločep prije *Astareje*. Dubrovački historiograf *S. Razzi* (1531-1611), koji prvi piše povijest Dubrovnika, ne spominje da su Dubrovčani naknadno stekli Elafite, niti govori što o sudbini Elafita u najstarije vrijeme, pogotovo ne navodi da su nekad bili pod Zahumljem.¹¹⁷ Najstariji analisti i kroničari *Anonim* i *Ranjina* i najstariji historiograf dubrovački *Razzi* ne znadu, dakle, da su Elafiti nekada bili pod Zahumljem.

K. Jireček, jedan od najboljih poznavalaca srednjovjekovne dubrovačke povijesti, tvrdi da su Dubrovčani posjedovali otoke »po svemu izvidu, od pamtivijeka i to jer su kao pomorci bili jači u svako vrijeme od Slavena iz okolice.¹¹⁸ *Jireček* ne određuje tačno vrijeme pripajanja tih otoka, nego povezuje posjedovanje njihovo s pomorstvom i pomorskom snagom Dubrovčana, koja je uvijek bila jača od slavenske iz neposrednog zaleđa. *Jireček* time ujedno tacite odbija tvrdjenja da su otoci - misli se na Elafite - pripadali nekada, tj. od VII st., Zahumskim ili kojim drugim slavenskim vladarima. Takvu tvrdnju prihvaća i *B. Cvjetković* s konstatacijom da »sva pričanja o tobožnjim darovnicama ovih otoka Dubrovniku od ovih ili onih vladara, samo su fantazija poznijih vremena.«¹¹⁹ *V. Foretić* upozorava na vijest iz *Konstantina Porfirogeneta* da temat Dalmacije »ima pod oblašću Dalmacije do Beneventa nagusto i vrlo mnogo otoka«. U te otoke *Foretić* ubraja i dubrovačke, pa zaključuje da su Dubrovčani za vrijeme *Konstantina Porfirogeneta* (X st.) imali Elafitske otoke. Dopušta mogućnost, tumačeći jedan podatak iz *Luccarija*, da su ti otoci pod Dubrovnikom u IX st.¹²⁰

¹¹⁶ *Annales Ragusini Anonymi* item *Nicolai de Ragnina* (ed. Nodilo), 3-35, 194.

¹¹⁷ *S. Razzi*, *Istoria di Raugia* (ed 1903), 230-233.

¹¹⁸ *K. Jireček*, *Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjeg vijeka*, str. 22.

¹¹⁹ *B. Cvjetković*, n. dj., 93.

Ova skupina historičara indirektno zaključuje da su Dubrovčani bili gospodari Elafitskih otoka veoma rano, odnosno u IX, najkasnije X st. Ne govore da su Elafiti bili nekad pod Zahumljem.

Nabrojiti ćemo pisce koji iznose da su Dubrovčani dobili Šipan, odnosno Elafite od Slavena.

Ludovicus Cerva Tubero (1459-1527) napisao je djelo »Commentariorum de temporibus suis libri XI« (tiskano 1603). Ubacio je u I knjizi odlomak od 3 poglavlja o počecima Dubrovnika. Taj je odlomak, uz neznatne promjene, tiskan posebno 1790. u Dubrovniku pod naslovom »Commentariolus Ludovici Cervarii Tuberonis, De origine et incremento Urbis Rhacusanae«. Tu se prvi put iznosi da su Slaveni poslije jedne bitke sa Saracenicima djelomično poklonili, a djelomično prodali otoke Dubrovčanima.¹²¹ Dok je Tubero još nejasan što se tiče vremena, vladara i naziva otoka koje su Dubrovčani dobili, M. Orbini (umro 1614) je jasniji. Priča da je Silvestar, sin dalmatinskog kralja Prelimira, pobjegao s majkom k Dubrovčanima poslije pobune podanika protiv nje. Dubrovčani su ga lijepo primili. Njihovom pomoću on se vratio u svoje kraljevstvo. U znak zahvalnosti prodao im je tri Elafitska otoka: Šipan, Lopud i Koločep. Poslije ovog čina 1075. spasili su se u Dubrovniku sinovi Branislavovi, gdje su izbjegli osvetu kralja Bodina.¹²² Nije teško u ovom odlomku razabrati utjecaj Ljetopisa popa Dukljanina, koji je upravo Orbini prvi objelodanio na talijanskom jeziku. To se osobito odnosi na podatak o sklanjanju djece Branislavove poslije smrti njihovog oca.¹²³ Orbini određuje i vrijeme – XI st. – kad su Dubrovčani stekli Elafite, Ta će tvrdnja prevladavati dugo vremena u literaturi. Jakov Luccari (1551–1615) nastoji biti još jasniji. Prema njegovu izlaganju Siva, udovica dalmatinskog kralja Bogoslava, pobjegla je sa sinom Silvestrom u Dubrovnik. Tu je boravila dok se nije stišala buna u njenu kraljevstvu. Uz pomoć Dubrovčana vratio se Silvestar na očinsko prijestolje. Po Luccarijevu izlaganju dalo bi se zaključiti da se to dogodilo za vrijeme pape Ivana VIII, čiji je ponifikat trajao od 872. do 882, ili Lava XIII (963–964). Pozivajući se na Tuberona, iznosi da je Silvestar, vrativši se na prijestolje, jeftino prodao Dubrovčanima Šipan,

¹²⁰ V. Foretić, Ugovor Dubrovnika..., Rad JAZU, 283, 57.

¹²¹ »Slovini enim Adriani III Romani pontificis tempore, Sveropylo Dalmatiae regnum permissu Constantinopolitani Imperatoris administrante, Christianum susceperant religionem. Gens Slovinorum simul religioni amore, simul Dalmatiae periculo mota, vi magna navium coacta, atque imposito in naves exercitu, in Apuliam trajicit, pulsisque e monte Gargano Saracenis, Rhacusanos non solum ab hoste tuto reddidit, verum etiam his quasdam Insulas, quae nunc quoque in eorum ditone sunt, partim pretio partim dono dedit...« L. C. Tubero, Commentariolus de origine et incremento Urbis Rhacusanae, 1790, 10–11.

¹²² »Il primo, che sappia io, fù Siluestro figliuolo di Prelimiro Rè di Dalmatia, il quale fuggendo la furia de' suoi sudditi, insieme con la madre si saluò à Rausa, doue fù aleuato, et fatto adulto, fù rimesso con aiuto de Rauseri nel Regno, e vende loro le tre Isole da Plinio chiamate Elafite, cioè Giupana, Isola di mezzo, et Calamota. Dopo questo nel 1075 si saluarono à Rausa i figliuoli di Branislauo per schiare la rabbia di Bodino Rè et loro parente.« Il Regno degli Slavi, 1601, 194.

¹²³ Letopis popa Dukljanina (ed. Šišić), 363.

Lopud, Koločep.¹²⁴ Junije R e s t i (1671–1735) kratak je i jednostavan. Samo kaže da su Dubrovčani dobili od kralja Slavonije Šipan, Lopud i Koločep, koji su se u starini zvali Elafiti.¹²⁵ Serafin C e r v a (1686 – 1759) donosi sva dotadašnja mišljenja o vladaru i vremenu darovanja otoka Dubrovčanima. Prihvaća da je darovatelj bio kralj Silvestar, ali ga datira u 1080. godinu i dovodi ga u rodbinsku vezu s kraljem Petrom Krešimirom. Valjda zbog toga što su Orbini i Luccari smatrali da je Silvestar sin dalmatinskog kralja.¹²⁶ Ivan Maria M a t t e i (1713 – 1791) prihvaća ovu Cervinu verziju što se tiče i vladara i godine darovanja, samo nadodaje da je kralj Silvestar bio praunuk Pavlimira Bela i nećak Petra Krešimira.¹²⁷ F a r l a t i (1690–1773) prvi put iznosi da je darovatelj Elafita Dubrovčanima, kralj Silvestar, bio srpski kralj (Silvester rex Serbliae). Silvestar, sin Boleslava, a nećak Predimira, vrativši se iz Dubrovnika, gdje je našao utočište, na očinsko prijestolje, prodao je ili darovao 1080. g. Dubrovčanima Elafitske otoke. Pri tom se Farlati poziva na Popa Dukljanina i Luccarija.¹²⁸ F. M. A p p e n d i n i

¹²⁴ »Successe ancora a quel tempo la miserabil morte di Bogoslavo Re di Dalmazia. Onda la sua moglie Siva, che per salvar la vita e la facultà, fuggi in Ragusa con Silvestro suo figliuolo; ove si trattenne sino a tanto, che acchetati i rumori e le sedizioni civili, intronettendosi anco la Repubblica di Ragusa, fu richiamato da baroni del Regno, e rinvestito dello stato paterno, La suddetta guerra che si fece contra i Mori in Italia, il Platina la ponne a tempi di Papa Giovanni XIII, e Pandolfo Colenuccio l'attribuisce a Leone VIII, e la passano semplicemente sotto il nome degli Slavi, come sogliono fare alcuni Scrittori stranieri, comprehendendo sotto questo nome tutte le Città in Dalmazia. Il Tuberone, Niccolò Nale, Giovanni di Ravenna e gli Annali nostri la scrivono al modo che noi abbiamo detto. Silvestro tornato, e restituito al suo Regno, fece molti ringraziamenti a Dio ed alli suoi Santi, e fece molti donativi alli suoi baroni. Ed alli Ragusei vendè per poco prezzo tre Isole, chiamate da Plinio Elafiti, poco distanti da Ragusa, cioè Calafodia o Calamota, Delafodia, Isola di Mezzo, e nelle lingua Slava è chiamata Lopud. V' è ancora la terza Siparis o Giupana...« – Copioso ristretto degli annali di Ragusa (ed. 1790), 11–12.

¹²⁵ Chronica Ragusina Junii Restii (ed. Nodilo), 27.

¹²⁶ »... adeoque Sylvestrum Cresimiro Petro superstitem fuisse facile putaverim. Hinc resto ad annum circiter MLXXX Insularum donationem, siue aliis placet modico qui commutationem Ragusinis putam pertinere statuo... 1080 Insulas Elaphitas Calamotam, Mediam et Jupanam a Rege Sylvestro dicti Stephani patruelis filio.« – S. C e r v a, Prolegomena in sacram metropolim ragusinam ad illustrandam Ragusinae Provinciae Pontificum Historiam necessaria edita, 1744, MSS 36–IV–13 u biblioteci dominikanaca, str. 52–53, 57.

¹²⁷ »Dal 1080 in circa, quando (secondo la più verisimile opinione) il Re Silvestro pranipote di Paulimiro Belo e secondo cugino di Cresimiro Pietro, donò al comune di Ragusa queste isole...« – G. M. M a t t e i, Memorie storiche su Ragusa, Zibaldone, II, MSS u biblioteci male braće u Dubrovniku, str. 221.

¹²⁸ »Intra finem saeculi decimi Silvester Rex Serbliae, filius Boleslavi, nepos Praedimiri regis Serbliae, dum regio universa bello intestino ardebat, cum matre Stiva Ragusium confugit. Post sedatos tumultus a Serblis in regnum avitum revocatus tres insulas, quas Plinius Elaphitas vocat Ragusinis vendidit aut donavit, scilicet Jupanam, Calamotam et Mediam utriusque interjectam, quae ab occasu Ragusinis littoribus objacet. Ex Anonymo Diocleate et Jacobo Lucaro... Silvester rex Serblorum anno circiter 1080 hisce insulis donaret commune Ragusiensium...« Illyricum sacrum, VI, 41, 71.

(1768–1814) ne donosi ništa nova. Za njega je Silvestar hrvatski kralj.¹²⁹ J. H. Engel (1770–1814) prvi u historiografiji iznosi da je Mihajlo (Bodin), sin Stjepanov, darovao 1050–1080. g. Dubrovčanima Šipan, Lopud i Koločep.¹³⁰ I. Sindik priznaje da se ne zna kad su Elafiti došli pod Dubrovnik, ali smatra da su do XI st. bili pod vlašću zahumskih knezova, a od XI st. dubrovački.¹³¹ N. Zv. Bjelovučić jednostavno je kralja Silvestra proglasio hrvatskim kraljem.¹³² V. Lisičar piše da je otok Koločep, kao Lopud i Šipan, bio vlasništvo hrvatskih kraljeva, od kojih je jedan darovao Dubrovniku ova tri elafitska otoka.¹³³

Ovo je prikaz razvoja priče da je neki kralj Silvestar kao slavenski vladar (kod historiografa XVII–XVIII st.), zatim hrvatski (dalmatinski) vladar (kod pisaca XVII–XX st.), napokon kao srpski vladar (jedan pisac u XVIII st.) darovao Elafite Dubrovčanima; iako se svi ne slažu kada su Dubrovčani dobili Elafite, da li u IX, X ili XI st., prevladava kod tih pisaca mišljenje da se to dogodilo u XI st., tačnije 1080. god. U XIX–XX st. iznijeta je tvrdnja da je Elafite darovao Dubrovčanima kralj Bodin od 1050–1080. god. Da je sve skupa jedna najobičnija priča, dokazuje činjenica da se legendarni kralj Silvestar, čiju egzistenciju ne može potvrditi nijedan prvorazredni dokumenat, spominje kao darovatelj kod pisaca tek od XVII st., a dotle nitko ne zna o darovanju ni o pripadnosti Šipana slavenskim (zahumskim, zetskim, hrvatskim ili srpskim vladarima). U posljednje vrijeme pokušao je S. Puhiera spasiti tezu da su Dubrovčani dobili Šipan od zahumskih ili dukljanskih vladara.¹³⁴ Prema Puhieri »na ostrvu Šipanu bila je pred avarsko-slavensku najezdu Latina, ali ga ovi sigurno napustiše bježeći ispred Avara ili s njima združenih Slavena, koji su dospjeli i na ovo ostrvo«. Dokaz o boravku Avara nalazi u jednom avarsko-slavenskom brončanom ukrasu za pojas koji predstavlja grifona. Po njegovu mišljenju »broj latinskog žiljva nije bio znatan, ali će ostrvo biti imalo svoju crkvu«. 678. god. za vrijeme cara Konstantina »biće se preživjeli Latini vratili na svoja stara porušena ognjišta...«, ali taj povratak »je sumnjivo pitanje«. Za vrijeme obnove »hrišćanskog života« u Dalmaciji u drugoj pol. VII ili poč. VIII st. »biće i šipanjski Latini, ako su se vratili, popravili svoju oštećenu crkvu ili podigli novu na njenim ruševinama. Ako se to i dogodilo, ta je crkva kasnije nanovo propala za saracenske najezde u Jadransko More 866–867... Po odlasku Saracena opustošeno ostrvo Šipan privuklo je sebi gdekojeg anahoretu«.

¹²⁹ F. M. Appendini, *Notizie...*, I, 252.

¹³⁰ Engel-Stojanović, *Povijest dubrovačke republike*, 1923, 21; – P. Skok slaže se da je Šipan »između 1050–1080 kralj Mihajlo Bodin poklonio Dubrovčanima«, 235.

¹³¹ Sindik, str. 11.

¹³² N. Zv. Bjelovučić, *Crvena Hrvatska i Dubrovnik*, 1929, 22–27.

¹³³ V. Lisičar, *Koločep*, str. 23.

¹³⁴ S. Puhiera, n. dj., 238–244.

Sve je to fantaziranje bez dokaza i argumentiranja. Autor svoje postavke argumentira sa »biće«, »ako«, »sigurno«. Povijesni izvori ne znadu za »odlazak« i »povratak« Latina na Šipan, niti da su Saraceni harali po Šipanu i rušili crkve. Novo je u čitavom izlaganju spominjanje brončanog grifona. Međutim, on ne spada u VII, nego u VIII st., i ne može, kako ćemo kasnije vidjeti, biti dokaz boravka Avara na Šipanu u VII st.

Dubrovčani, tvrdi autor, nisu iz početka težili za Šipanom s obzirom na to da je bio »u neposrednoj blizini tada neretljanskog Mljeta te izložen pohodima neretljanskih lađa bilo sa Mljeta bilo sa poluostrva Pelješca preko stonske prevlake«. Za ovu tvrdnju ne navodi također nikakav pouzdan izvor. Po njegovu mišljenju Dubrovčani su stekli Šipan u X st., »sva je prilika kupnjom«, jer su, kako kaže, Dubrovčani u to doba bili saveznici Neretljana i prijatelji Zahumljana, »čiji je knez imao tada pod svojom zaštitom Neretljansku oblast«. Netačno je da je zahumski knez u X st. imao pod svojom zaštitom Neretljansku oblast.¹³⁵ Da su Dubrovčani stekli Šipan u X st., dokaz mu pruža podatak iz Luccarija. Prema tom podatku Dubrovčani, kad su stekli Šipan, dali su svom nadbiskupu jedno zemljište. Budući je Dubrovnik postao metropolija, prema Baradi, između 989. i 1000. god., autor zaključuje da su Dubrovčani stekli Šipan negdje u XI vijeku. I ovdje moramo popraviti autora. Barada piše da je Dubrovnik postao metropolija 999. godine.¹³⁶

Autor odbija kao legnedarno pisanje dubrovačkih historiografa da je neki kralj Silvestar prodao Dubrovčanima Šipan.¹³⁷ Kako vijesti dubrovačkih historiografa nisu pouzdane, autor nastoji riješiti pitanje sticanja otoka Šipana, porijeklom riječi Šipan, oblicima preromaničkih crkava i spomenutom vijesti kod Luccarija. Smatra da »insula Jupana« znači u našem jeziku »županje ostrvo« i da to upućuje da je Šipan »bio dobro jednog od zahumskih župana koji je, moguće, imao na njemu i svoje sijelo«¹³⁸ Vidjeli smo da ozbiljniji lingvisti i istraživači historijske geografije otoka Šipana ne priznaju slavensko porijeklo riječi Jupana, Zupana.¹³⁹ Ovaj autorov argumenat, dakle, u potpunosti otpada.

Dalji dokazi, prema autoru, da su Dubrovčani dobili Šipan kasnije od IX st. jesu: slavenski crkveni obredni jezik koji se zadržao dugo vremena na Šipanu; još živo sjećanje da su prvi redovnici samostana sv.

¹³⁵ G. Novak, Prošlost Dalmacije, I, 102–105.

¹³⁶ Rad JAZU, 270, 112.

¹³⁷ »Silvestar čisto je jedno legendarno biće, te je tako stećenje ostrva Šipana sa strane Dubrovčana obavito punom tamom« n. dj., 240. – Pri tom autor tvrdi da povjesničar Tubero ne govori ništa o stjecanju Šipana. Međutim, Tubero donosi o tome vijesti, usp. bilj. 121.

¹³⁸ Puhiera, n. dj. Autor se poziva i na slično tumačenje te riječi kod I. M. Matteija i Coletija. Moramo upozoriti da je VI sv. Illyricuma sacruma, osobito što se tiče povijesti dubrovačke nadbiskupije, napisao Farlati, a ne Coleti. Coleti je objelodanio Farlatijev gotov rukopis. Prema tome, citiranje Coletija s obzirom na dubrovačku crkvenu povijest u VI sv. nije ispravno.

¹³⁹ Skok, 236; – Sindik, 24.

Mihajla Pećinskog bili istočni kaluderi; nazivi »inkunica«, »krst«; kameni krstovi istočnog oblika; primanje pričesti u obliku kruha i vina; postojanje »slovenskih svećenika«; da su »kasnije pomalo parohije na Šipanu polatinjene«; da se 1579. spominje »srpski« pop; i sl. Sve je to kod autora tendenciozno nategnuto. Slavenski jezik u liturgiji na Šipanu mogli su upotrebljavati popovi glagoljaši ili unijati, kako se to u nauci tumači.¹⁴⁰ Nazivi »inkunica«, »krst« došli su kasnijom imigracijom Slavena (od XIV st.) na Šipan kad su bježali ispred Turaka i sklanjali se u Dalmaciju i na otoke. Primanje pričesti pod obje prilike javlja se i na otoku Hvaru i nitko pametan ne tvrdi da su Hvarani nekada bili pravoslavci (Srbi). Sve crkve na Šipanu nose izraziti karakter zapadnog obreda jer se u dokumentima XIII st. javljaju isključivo različiti opati i njihovi pomoćnici »abbates«, »hereditari« i sl. pri službama u tim crkvicama, i nitko više, ni drugačije. »Srpski pop« u XVI st. mogao je biti izbjeglica odnekuda iz pokorenih i osvojenih srpskih krajeva pod Turcima. Takvih je slučajeva bilo i inače po kopnenoj Dalmaciji. Ne može se, prema tome, na osnovu jednog slučaja govoriti ni o kakvom kontinuitetu istočnog obreda iz vremena prije IX st. Ako je Šipan nešto kasnije od IX st. došao pod Dubrovnik, koji je bio poznat kao izrazita komuna zapadnog crkvenog obreda, a raskol, razjedinjenje, shizma dogodila se u XI st., kako je moglo biti na Šipanu prije IX st. istočnih parohija koje su kasnije polatinjene?! Zar su prije, u IX st., postojale latinske i istočne (pravoslavne) parohije?! Ako je Šipan do IX ili X st. i bio pod Zahumljem, nije li i u Zahumlju, i na Šipanu, i u Dubrovniku i svuda na Balkanu u to vrijeme uglavnom bio jedan obred i jedna crkva (uz neke nebitne varijacije)?! Da je Šipan došao pod Dubrovnik u drugoj pol. XI st., tada bi se možda moglo govoriti da su ostali nekakvi utjecaji istočnog crkvenog obreda (premda je još uvijek otvoreno pitanje da li je prvotan bio zapadni ili istočni obred na kopnom području današnje južne Dalmacije). Treba u povijesti jasno razlučivati kasnije natruhe i utjecaje koji dolaze različitim migracijama i njihovo prilagođivanje novoj sredini, različitoj od njihove bivše postojbine.

Treći dokaz da su Dubrovčani kupili Šipan od jednog susjednog vladara autor vidi u spomenutom podatku Luccarija da su Dubrovčani podijelili Šipan i komad zemlje dali svom nadbiskupu. To bi se imalo dogoditi u vrijeme kada su Dubrovčani imali svog nadbiskupa, tj. u X st. Budući da na Šipanu postoji crkva sv. Mihajla, autor smatra da postoji mogućnost da je zahumski knez Mihajlo Višević oko 960. god. prodao Šipan Dubrovčanima i da je ta crkva posvećena sv. Mihajlu na uspomenu tom vladaru. Isto tako dopušta mogućnost da je dukljanski kralj Mihajlo zbog novčanih neprilika prodao oko 1073. Dubrovčanima Šipan, Lopud i Koločep. Iz istog razloga mogli su i njemu na uspomenu podići crkvu sv. Mihajla. Za sve ovo, dakako, autor nema dokaza u izvorima. Autor koji odbija pričanja historiografa da je neki kralj Silvestar darovao Dubrovčanima Šipan, sam tvrdi da je neki slavenski vla-

¹⁴⁰ A. Liepopili, Slavensko bogoslužje u Dubrovniku; Rad JAZU, 220, 41.

dar Mihajlo učinio takvo darovanje. On je, dakle, samo promijenio ime vladara. Umjesto Silvestra, stavio je Mihajla. Što se tiče vijesti o zemljišnoj diobi Šipana, koju donosi Luccari, ona je po našem mišljenju nastala pod utjecajem kasnijih podataka o diobi zemlje pri stjecanju Stona, Pelješca, gornjih dijelova Astareje, Primorja i Konavala. Tada se stečena zemlja zaista dijelila vlasteli, pučanima i crkvi, a ne samo nadbiskupu. Te je kasnije činjenice Luccari jednostavno prebacio na stariju povijest Šipana. Da se na Šipanu nekada dijelila zemlja, bili bi se sačuvali zemljišnici, kao što je slučaj sa sačuvanim zemljišnicima pri diobama zemlje na Pelješcu, u Župi, Primorju i Konavlima. A toga nema. Na kraju, posjed nadbiskupa na Šipanu bio je u XIII st. upravo neznatan prema posjedima lokrumskog samostana. Bilo bi čudno da je nadbiskup dobio samo komadić zemlje, a lokrumski samostan mnoge parcele.

Dalji dokaz sticanja Šipana poslije IX st. autor vidi u oblicima i građevinskim osobinama šipanskih preromaničkih crkava. Te crkve idu prema njegovu mišljenju sa »srodnim im crkvama južno od donje Cetine u zasebnu skupinu, koja »po svojim građevinskim formama u cjelini upućuje na mogućnost srpsko-vizantinskog podrijetla«. Najstarije šipanske crkve, prema autoru, nisu starije od XI st. Naročito ističe utjecaj Istoka na šipanskim crkvama, koji se ispoljava, kako kaže, u leznama, apsidama i kupolama. Izvan sumnje je da u dalmatinskim preromaničkim spomenicima ima utjecaja Istoka, Bizanta. Ne smijemo, međutim, a i ne možemo (jer je to pogrešno) upasti u isključivost, pa vidjeti u tim spomenicima samo utjecaj Istoka i Bizanta. Drugi istraživači preromaničkih spomenika na Šipanu imaju drugačije mišljenje nego spomenuti autor. Tako npr. J. Posedel nalazi da te crkve »nose sve karakteristike starohrvatskog graditeljstva« i da se »podudaraju s nizom ostalih crkava starohrvatskog graditeljstva u Hrvatskoj za vrijeme preromanike«, osobito u srednjoj i južnoj Dalmaciji.¹⁴¹ T. Marasović dokazuje da i tri preromaničke crkve na Šipanu, kao i ostale iz južne Dalmacije, vuču porijeklo iz lokalne ranosrednjovjekovne arhitekture, utjecaja kasnoantičkih formi, bizantske arhitekture kupolnog tipa i slobodnog kreativnog udjela domaćih graditelja,¹⁴² Prema tome, Puhierine teze o priključivanju Šipana Dubrovniku i o etničkom karakteru Šipana prije i poslije pripajanja dubrovačkoj komuni, moraju se zbog nelogičnosti, samovoljnosti i netačnosti odbaciti.

Poslije prikaza svih mišljenja o problematici Šipana za razdoblje poslije VII st. moramo odgovoriti na pitanje što možemo znati o Šipanu u VII st. i o njegovu priključenju Dubrovniku?

Romani su na Šipanu preživjeli avarsko-slavenski nalet i doseljavanje Slavena na istočnu obalu Jadrana. Na Šipanu su ostali nedvojbeni rimski lokaliteti i nazivi, za koje P. Skok tvrdi da su dokaz kontinuiranog života Romana na Šipanu. To su: Insula Lichignana (*Liciniana),

¹⁴¹ J. Posedel, *Predromanički spomenici...*, 115-127.

¹⁴² T. Marasović, *Regionalni južnodalmatinski kupolni tip...*, 36-47.

što znači da su na Šipanu stanovali Romani, od kojih je jedan, po imenu Licinije, imao praedium. Slijedi izraz »Laue« kao dokaz da su Slaveni na Šipanu zatekli Romane. Tome se priključuje i lokalitet Sudurad (Sanctus Georgius).¹⁴³ Po našem mišljenju možemo još dodati nazive: Caput superius, inferius, in capite, in Pertuso, in campo Giupanensi i sl. Na ovoj klasičnoj podlozi Romani su u srednjem vijeku stvarali i davali nove nazive za lokalitete, koji nose značajke srednjovjekovnog latiniteta. Npr. ad punctam s. Pancratii, in portu Enganator (Ingannatorum), in palta, pontam (de Pertuso), in valla, a Caritis i sl. Možda su se, bježeći ispred Avara i Slavena, u VII st. na Šipanu sklonili i neki Romani s kopna, npr. s Pelješca, Stona, Slanog, gdje ih je u starom vijeku bilo dosta,¹⁴⁴ ali za to nemamo dokaza. Slaveni se iskrcavaju na otok i daju pojedinim lokalitetima svoje nazive: Barda (Brdo), Caleč, Peclina, Ralliča, Gorgna Ralliča, Strahotina. Time počinje romansko-slavenska simbioza na Šipanu. Slaveni nisu uspjeli sve do u XIII st. potisnuti romanske nazive lokaliteta. To se vidi iz omjera neslavenskih i slavenskih toponima, u kojem neslavenski prevladavaju. Ta žilavost romanskih toponima, od kojih neki bez sumnje dokazuju da su Romani u određenom broju preživjeli dolazak Slavena, upućuje na zaključak da u VII st. nije bilo mnogo Slavena na Šipanu. Istina je da su se mnogi Slaveni, došavši u romansku sredinu, mogli romanizirati i postati »Romani«, ali to dokazuje da je romanstvo u tom ranom vremenu imalo još asimilacione snage. Iz ovog izvlačimo dalji zaključak da Šipan nije u VII st. pa ni u kasnijim stoljećima mogao biti pod slavenskom vlašću. Da je Šipan od VII st. pa dalje, kako neki tvrde, do XI st. – dakle 400 godina – bio pod bilo kojom i bilo kakvom slavenskom upravom, u ta četiri stoljeća Šipan bi se bio slavenizirao bar u toj mjeri da bi slavenski lokaliteti prevladali nad romanskim. U Konavlima su se npr. Slaveni naselili u VII st. i do početka XV st., kad su Konavli došli pod Republiku, nestalo je tako reći traga romanskim lokalitetima, osim naziva Konavle. U Konavlima u potpunosti prevladava slavenska toponomastika. Isti je slučaj s Dubrovačkim Primorjem i Pelješcem. Do slavenizacije Šipana će doći kasnije, kad polako izumru stari Romani i na njihovo mjesto dođu Slaveni. U XIII st. će biti vrlo rijedak stanovnik na Šipanu porijeklom Roman. (To ćemo dokazati u poglavlju o etničkom sastavu Šipana u XIII st.). Prema tome, ne bi bilo presmiono izreći postavku da: 1) od VII st. Šipan nije bio pod slavenskom vlašću; 2) morao je biti ili neko vrijeme samostalan ili pod Dubrovnikom; 3) mislimo da je bio pod Dubrovnikom, i to od najranijih vremena, vjerojatno još od VII st. U tome bismo se složili s mišljenjem K. Jirečeka, koji je kazao, kako smo vidjeli, da Dubrovčani posjeduju Elafite »po svemu izvidu, od pamtivijeka«. Složili bismo se i

¹⁴³ Skok, 231–236.

¹⁴⁴ F. Bulić, Necropoli antica christiana a Slano di Ragusa, Bull. di arch. e storia Dalmata, XXIV (1901), 85–98; – dr N. Zv. Bjelovučić, Poluostrvo Rat (Pelješac), 1922, 183; – J. Zeiller, Les origines chrétiennes dans la Province de Dalmatie, Paris 1906, 97.

s najstarijim ljetopiscima i historiografima dubrovačkim, koj ne znadu ništa o pripadanju Šipana slavenskim vladarima od VII do XI st. i darovanju Elafita Dubrovčanima. Smatramo time kao tačnu i vijest Konstantina Porfirogeneta, u tumačenju V. Foretića, da pod temu Dalmacije spadaju »nagusto i vrlo mnogo otoka« u visini Beneventa – što bi odgovaralo upravo visini Elafitskih otoka. Naziv Jupana, vidjeli smo, ne može se tumačiti slavenskim porijeklom od riječi župan. U srednjovjekovnoj povijesti Dubrovnika ne dolazi do razmirica između slavenskih vladara i Dubrovnika zbor pripadnosti Elafita Dubrovčanima. Slavenski vladari ne traže, niti Dubrovčani plaćaju kakav danak Slavenima zbog tih otoka. Sve do XVI st, ne spominje se ni u historiografiji, a još manje u ispravama, da su ti otoci darovani, odnosno prodani Dubrovniku. Da je Šipan ikad bio pod vlašću Slavena, bili bi Nemanjići, kad su u XII st. zauzeli okolicu Dubrovnika i Pelješac, postavili pitanje plaćanja kakvog danka zbog negdašnjeg zahumskog posjeda Šipana. To bi bili tražili kao nasljednici zahumskih vladara i gospodari negdašnjeg zahumskog teritorija. Naime, od XI do XII st. nije tako dugo razdoblje da se ne bi znalo da je Šipan gotovo do kraja XI st. bio pod zahumskom, odnosno dukljanskom vlašću. Sve ovo upućuje da Šipan nije mogao biti pod slavenskom vlašću do XI st. U svjetlu ove postavke mogli bismo konstatirati: kao što su stanovnici Dubrovnika bili nosioci kontinuiteta života kasne antike u našem ranom srednjem vijeku, tako bi isto morali biti i stanovnici Šipana. Povijest Šipana ne bi bila, dakle, odvojena od povijesti početaka samog Dubrovnika.

Međutim, Romani nisu nastavili živjeti kao isključivi stanovnici Šipana. U VII st. dolaze na Šipan Slaveni. Kao što je srednjovjekovni Dubrovnik počeo primati Slavene i s njima živjeti, tako je bilo i na Šipanu. Slaveni koji su se iskricali na Šipan izazvali su romansko-slavensku simbiozu, koja će u toku vremena uzrokovati i nestajanje samih Romana na Šipanu. Dokaz iskrcavanja Slavena na Šipan jesu slavenski lokaliteti. Osim lokaliteta drugi dokaz doseljavanja Slavena na Šipan jest bakreni grifon na koji je upozorio S. Puhiera.¹⁴⁵ Taj bakreni grifon treba datirati u VIII ili poč. IX st. Naime, u tzv. mladem horizontu kesteljske (zapravo avarsko-slavenske) kulture, koja se datira od 670 do 800. god., javlja se, između ostalog, grifon kao ukrasni predmet.¹⁴⁶ To je razdoblje »drugog haganata«. Takvi grifoni proizvod su avarske sredine do poč. IX st. Nalazi tzv. kesteljske kulture tog razdoblja našli su se i u starohrvatskim grobovima u Dalmaciji u Smrdeljima, Biskupiji, Podgrađu, zatim u Posavskoj Hrvatskoj: Novim Banovcima, Velikoj Gorici i dr.¹⁴⁷ Predmete kesteljske kulture nađene u starohrvatskim grobovima nosili su Hrvati poslije sloma avarske vlasti u Podunavlju. Pretpo-

¹⁴⁵ S. Puhiera, n. dj., 238.

¹⁴⁶ Ks. Vinski-Gasparini, Keszthelyska (kesteljska) kultura, Enciklopedija Jugoslavije, sv. 5, sub voce.

¹⁴⁷ Dr Ljubo Karaman, Iskopine društva »Bihaća« u Mravincima i starohrvatska groblja, Rad JAZU, 268, umjetničkog razreda, 4, 1940, 28; – isti: Iz kolijevke hrvatske prošlosti, 1930, 135–136.

stavlja se da su ti predmeti došli u Hrvatsku putem trgovačkih veza.¹⁴³ Kao što u Hrvatskoj Avari u IX, a niti u VIII st., nisu nosili predmete kesteljske kulture, nego Hrvati, tako analogno zaključujemo da grifon sa Šipana ne pripada nekom Avaru i nije dokaz boravka Avara na Šipanu, nego ga je imao neki Slaven koji je do tog ukrasnog predmeta došao ili trgovinom ili ratnim plijenom. Bakreni grifon sa Šipana podudara se, dakle, s nalazima kesteljske kulture iz Hrvatske. Grifon sa Šipana, po mojem mišljenju, ima sličnosti s grifonom nadenim u Novim Banovcima.¹⁴⁹ Povežemo li nalaz bakrenog grifona kesteljske kulture naden na Šipanu, koji je sličan nadenim predmetima te kulture u Smrdelju kod Skradina¹⁵⁰ i grifonu nadenom u Novim Banovcima, mogli bismo zaključiti da je prvotni slavenski živalj na Šipanu bio iz hrvatsko-dalmatinskog teritorija u širem smislu.

Na Šipanu su nadeni i fragmenti pleterne ornamentike,¹⁵¹ koji se najbolje mogu povezati sa sačuvanim primjercima pletera iz Dubrovnika i onima iz dalmatinskog i hrvatskog područja.¹⁵² Sve to upućuje na tijesnu vezu Šipana s Dubrovnikom, s jedne strane, i ostalim hrvatsko-dalmatinskim područjem, s druge strane. Kasnije će na ovu hrvatsko-dalmatinsku podlogu i osnovu nadolaziti utjecaji i iz drugih slavenskih centara, osobito etničke grupacije iz današnje Hercegovine i Bosne. Dolazi i do utjecaja istočne arhitekture na sakralne objekte.

III. ZEMLJOVLASNIČKI ODNOSI NA ŠIPANU U XIII STOLJEĆU

Iznijeli smo pretpostavku da su na Šipanu ostali živi neki Romani i polije dolaska Slavena na ist. obale Jadrana. Oni bi u tom slučaju nastavili obrađivati zemlju i biti zemljovlasnici. Pored njih mogli su živjeti Slaveni zemljovlasnici. Međutim, o zemljovlasničkim odnosima od VII do XIII st. zapravo ne znamo ništa. Tek od XIII st. otkad imamo isprave, a pogotovu notarske knjige dubrovačkog arhiva, možemo rekonstruirati sliku zemljovlasničkih odnosa. Kakvo je stanje bilo prije toga, da li je bilo utjecaja zemljovlasnika sa Šipana na upravu u Dubrovniku, kako je tekao proces mijenjanja vlasništva nestajanjem starosjedilaca i kako su Dubrovčani postajali zemljovlasnici na Šipanu itd., ne možemo zasad znati. Činjenica je da su u XIII st. glavni zemljovlasnici na Šipanu dubrovačka vlastela, pučani, crkva i sami Šipanjeni. U ovom poglavlju fiksirat ćemo stoga zemljovlasničke odnose u XIII st. ne upuštajući se zbog nedostatka izvora, u zaključke zašto je to tako. Prikazat ćemo najprije: A) zemljovlasničke odnose vlastele (vlastela su, naime, u dubrovačkoj komunji bila nosioci političke vlasti, bili

¹⁴³ Lj. Karaman, Pregled umjetnosti u Dalmaciji, 1952, 14.

¹⁴⁹ Usp. sliku tog grifona u: Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, sl. 142.

¹⁵⁰ Usp. sliku u: Lj. Karaman, Iz kolijevke . . ., sl. 144.

¹⁵¹ N. Zv. Bjelovučić, Crvena Hrvatska i Dubrovnik, 1929, sl. 25 i 26.

¹⁵² Lj. Karaman, Pregled umjetnosti u Dalmaciji, 25.

su najjače angažirani u privredi, osobito pomorstvu, trgovini i zemljovlasništvu). Pod B) obradit ćemo crkvu i crkvene ustanove kao zemljovlasnike. Zatim C) obrtnike, D) crkvene osobe, E) strance, F) bratovštine, G) ostale slojeve društva. Na kraju pod H) iznijet ćemo analizu i zaključak o značajkama zemljovlasničkih odnosa u XIII st. na Šipanu.

A) Vlastela kao zemljovlasnici

Velik broj vlastele imao je vinograde na Šipanu. Ipak je među njima bilo razlika u veličini posjeda. Neki vlasteoski rodovi javljaju se više puta kao vlasnici posjeda, pa zaključujemo da su imali nekoliko vinograda. Te ćemo rodove obraditi pod a). Pod b) obradit ćemo rodove koji se samo spominju da imaju nešto posjeda, ali malo ili neznatno.¹⁵³

a) Vlasteoski rodovi koji odskaču kao zemljovlasnici na Šipanu

Rod *B a y s c l a u a*¹⁵⁴ prezentirao se kao zemljovlasnički preko svojih predstavnika *Johhanesa* (1284), zatim *Lamprediusa* (1285–1300), koji je prodao svoj vinograd »*Regine f. q. Petri Junii de Bogdano*«. Njegova žena (*Anne u. Lampredii*) imala je vinograd »*in capite*«.¹⁵⁵

Kod roda *B i n ç o l a*¹⁵⁶ *Fuscus* (1284–1297) 1297. zavješta da njegov vinograd »*sit Mire matris mee et filiorum suorum Mauresse et Antonii . . . debet dare mille missas consuetas pro anima mea*«.¹⁵⁷ *Marinus* daje 1281. u zalog 5 solada vinograda na Šipanu »*Palme, f. Marini de Chisegna, genero meo*« za 200 perpera »*pro residuo perchiuii filie mee Anne*« dok ne isplati prćiju.¹⁵⁸ Njegova žena »*Slaua ux. q. Marini*« prodaje 1285. »*Matheo de Binçola, filio suo*« 5 solada vinograda na Šipanu za 200 perpera. Kasnije, 1296, zavješta da se oko 5 solada vinograda i zemlje na lokalitetu »*que dicitur Capite*« proda za 200 perpera i novac dade »*pro elemosina Agapis, filie mee heremite ecclesie Omnium Sanctorum*«. Konačno 1299. oporučuje 1/4 svoje prćije »*in possessione Jupane . . . pro anima mea*«.¹⁵⁹ Iz ovog se roda još spominju *Jacobiça* (1281) i *Matheus* (1299) kao vlasnici vinograda.¹⁶⁰

¹⁵³ Neposredni obradivači zemlje općenito se u XIII st. nazivaju: *casalini, laboratores, rustici, villani*. Statut, VIII, 23, 24. i drugdje.

¹⁵⁴ O njemu kao vlasteoskom rodu usp. I. *Mahnken*, Dubrovački patricijat u XIV veku I–III, SAN, 1960, str. 393–395. Autor smatra da od tog roda potječu *Ribiça*. Kratica: *Mahnken*.

¹⁵⁵ Div. canc., 2, 108; – Div. canc., 3,44; – Praer. rect., 2,28; – Čremošnik, 194, 552.

¹⁵⁶ Dubrovački vlastelin, *Mahnken*, 131–135.

¹⁵⁷ Div. canc., 2,33; – Test., 2,23.

¹⁵⁸ Čremošnik, 413.

¹⁵⁹ Div. canc., 3,38; – Test., 2, 19, 33.

¹⁶⁰ Čremošnik, 424, 743; – Praer. rect., 2,4.

Bubagna.¹⁶¹ Braća »Bubagna et Laurentius filii q. Martoli de B.« dali su 1280. god. 11 solada vinograda na Šipanu »Marie et Anne sororibus nostris religiosis« da ih obrađuju. Poslije smrti sestara vinogradi će pripasti njima, dok će sestrama dati 100 perpera »pro anima«.¹⁶² Iduće godine ista braća prodala su »tres pecias de vinea et terra de sella ad Lauem« Mariji Volcio.¹⁶³ Kasnije, 1283, podijelili su međusobno posjed.¹⁶⁴

Rod Crossio¹⁶⁵ ima dosta posjeda na Šipanu. Barbius (1281–1284) ima svoje vinograde.¹⁶⁶ Njegova žena Vukoslava prodala je 1286. 2 komada vinograda na Šipanu za 150 perpera svojoj kćeri Slavi.¹⁶⁷ »Ungara, f. Theodori Crosii, ux. q. Kalende Johannis Cerneche« oporučuje 1281. da se prodadu vinogradi i zemlje na Šipanu i Župi.¹⁶⁸ Junius također oporučuje 1295. da čitav njegov vinograd na Šipanu »sit Anne filie mee religiose in vita sua«. Poslije njegove smrti neka ga uživa sin mu Marin.¹⁶⁹ Radoslava, žena Petra de Crossio, dala je 1281. u zalog svoj vinograd na Šipanu zetu »Johannes f. q. Petrane de Dabro« u ime prćije svoje kćeri Magdalene.¹⁷⁰ Dok su oni oporučivali i rasprodavali posjede, Johannes je kupio 1286. vinograd na Šipanu od Ungara ux. q. Calende de Cernecha.¹⁷¹ Isto tako Schimosa ux. q. Francisci de Crossio (sestra Regine filie q. Petri Junii de Bogdano) kupila je 1285. zemlju i »sellam« od svoje sestre Regine za 40 perpera.¹⁷²

Rod Dabro¹⁷³ dobio je zemlju na Šipanu kad je Johannes f. q. Petrane de D. primio 1281. vinograd od Radasclae Crossio u ime prćije svoje žene Magdalene.¹⁷⁴ Još se spominje vinograd »Dabri comitis Junii de Antivari«.¹⁷⁵ Posjed na Šipanu podijelili su 1299. međusobno »Nicula et Junius filii q. Dabri comitis Johannis de Antibaro«.¹⁷⁶

Rod Gondola¹⁷⁷ javlja se dosta rano kao zemljovlasnik. Još 1234. Johannes de G. i žena mu Dobroslava daju za 50 perpera »vineam cum suis pertinenciis quae est in campo Giupanensi iuxta Seisonum« neka ga uživaju »nepotes mei Vallius et Jacobus«. Ostavlja zatim bratu Gru-

¹⁶¹ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 160–161.

¹⁶² Čremošnik, 369.

¹⁶³ Čremošnik, 652.

¹⁶⁴ Div. canc., 1,142', 143'.

¹⁶⁵ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 179–185.

¹⁶⁶ Čremošnik, 463; – Div. canc., 1,152.

¹⁶⁷ Div. canc., 3,50.

¹⁶⁸ Čremošnik, 424,464, 743.

¹⁶⁹ Test., 2,13.

¹⁷⁰ Čremošnik, 424, 743.

¹⁷¹ SCD, VI, 560.

¹⁷² Div. canc., 3,44.

¹⁷³ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 185–187.

¹⁷⁴ Čremošnik, 424,743.

¹⁷⁵ Čremošnik, 413.

¹⁷⁶ Praec. rect., 2,4'.

¹⁷⁷ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 258–277.

beši 8 solada vinograda, dok će Petinagus de Scaputo za 50 perpera dobiti vinograd koji je bio Peticolijev.¹⁷⁸ Kćerka spomenutog Grubeše »Anna ux. q. Damiani de Certello, fillia q. Grubessie de G.« uz pristanak svog sina Nikole daje Benediktu de Gondola vinograd na Šipanu u zalog zbog zajma od 30 perpera. Još se spominju kao bivši vlasnici vinograda iz roda Gondola: Valius, Michael i Benedictus.¹⁷⁹ Michael de G. prodao je 1281. »vineam meam cum sella et terris« Benediktu de Gondola.¹⁸⁰

Rod Gullerico (Viliarico)¹⁸¹ zastupaju kao zemljovlasnici na Šipanu Ursatius i Marcus. Javlja se i neka »uxor q. Martoli de Gullerico.«¹⁸²

Rod Mence.¹⁸³ Najprije se 1280. javlja Mathia de M. kao vlasnik vinograda. Kasnije 1300. Mathias dijeli s Lampredijem vinograd »que fuit patris nostri Marini«. Lampredije ima jedan vinograd »in capite superiori in Jupana«, zatim »in palta Jupanni« i na drugim mjestima.¹⁸⁴ Marija, žena Matije, kupila je 1300. god. 1/3 otoka Rude kraj Šipana.¹⁸⁵

Rod Saraca¹⁸⁶ imao je 1284–1299. preko svog predstavnika Dimitrija posjede na lokalitetima: Caleç, Capite, Chelcum.¹⁸⁷

Johannes iz roda Volcio¹⁸⁸ kupio je 1280. na lokalitetu Raliça 8 solada vinograda, a njegova žena Franela (Francha) kupila je 1281. za 140 perpera 3 solada vinograda i 1 solad zemlje od Stane f. q. Gostisse,¹⁸⁹ pa je taj rod imao relativno dosta posjeda. Istovremeno i Maria ux. q. Andree kupuje 1281. oko solda vinograda i zemlje »de sella ad Lauem« od Bubagna i Laurentius Bubagna.¹⁹⁰ Još se spominju od ovog roda »sella Nicole Andree« 1283. i Nikola 1300.¹⁹¹

b) Vlastela s malim posjedima na Šipanu

Osim ovih vlasteoskih rodova koji se češće javljaju kao zemljovlasnici i odskaču nešto od ostalih spominju se i druga vlastela kao zemljovlasnici, i to ili pojedinačno ili s dva do tri predstavnika svojega roda. Izgleda da ti vlasteoski rodovi u to vrijeme nisu imali većih posjeda na Šipanu. Ta vlastela su:

¹⁷⁸ SCD, III, 401.

¹⁷⁹ Div. canc., 1,39,142'; - Pr. rect., 2,34.

¹⁸⁰ Čremošnik, 604.

¹⁸¹ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 285–286.

¹⁸² SCD, V, 523; - Čremošnik, 463,671; - Div. canc., 2,31,88'; - Div. canc., 3,49.

¹⁸³ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 314–347.

¹⁸⁴ Čremošnik, 194; - Pr. rect., 2,28.

¹⁸⁵ Pr. rect., 2,30'.

¹⁸⁶ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 397–401.

¹⁸⁷ Div. canc., 1,152; - Test., 2,19; - Pr. rect., 2,8.

¹⁸⁸ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 314–437.

¹⁸⁹ Div. canc., 1,108; - Čremošnik, 207, 418.

¹⁹⁰ Čremošnik, 652.

¹⁹¹ Div. canc., 1,142'; - Pr. rect., 2,34.

Baraba¹⁹² javlja se preko svog člana Vitagna 1285. kao vlasnik zemlje.¹⁹³ Od roda Benessa¹⁹⁴ spominje se Andrea (1282–1285) koji ima zemlju »a caritis«.¹⁹⁵ Rod Berisina (Berixna)¹⁹⁶ zastupan je preko Laurentiusa (1281–1286) i Pasque (1252),¹⁹⁷ Bisti¹⁹⁸ preko Marinusa de Bisti 1280,¹⁹⁹ Bodacia²⁰⁰ preko Ursatiusa Niciforija de Bodacia.²⁰¹ Ceria²⁰² Nicolaus kupio je 1280. vinograd od pitropa q. Marchete f. Marini spatarii za 62 perpera i dar. Inače ima na nekoliko mjesta vinograde.²⁰³ Chiseгна²⁰⁴ Marinus spominje se 1283, a njegov sin Palma dobiva 1281. god. 5 solada vinograda u ime prćije od svog tasta Marina de Binçola.²⁰⁵ Ganguli²⁰⁶ se spominje »sella Michaelis« 1275, zatim samo Michaelae 1300, g.²⁰⁷ Goçe²⁰⁸ heredes q. Mathei spominje se 1285.²⁰⁹ Grade²¹⁰ Pasque (1280–1294) ima na nekoliko mjesta vinograde na Šipanu.²¹¹ Mauressi²¹² Desaux. q. Phyllypi i sin joj Symeon daruju 1283. dva solda zemlje na Šipanu sinu Dimitriju »pro serviciis et utilitatibus quas fecit nobis in domo«. Symon f. q. Phyllyppi izjavljuje 1283. da drži 4 solda vinograda u zalogu.²¹³ Od roda Pecurario²¹⁴ zemljovlasnik je Pasque 1300,²¹⁵ od roda Poça²¹⁶ zemlju ima Pasque 1284–1286.²¹⁷ Rodu Prodanelli²¹⁸ predstavnik je Marinus 1283. god.²¹⁹ Ragnana²²⁰ Nichiforus Michaelis 1280. i

¹⁹² Vlasteoski rod, *Mahnken*, 121–124.

¹⁹³ Div. canc., 2, 47.

¹⁹⁴ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 127–131.

¹⁹⁵ Čremošnik, 1052; – Div. canc., 3,46.

¹⁹⁶ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 361–362.

¹⁹⁷ Čremošnik, 671; – Div. canc., 2,31'; – Div. canc., 3,49; – Spoglio ..., 91.

¹⁹⁸ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 137.

¹⁹⁹ Čremošnik, 380.

²⁰⁰ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 140–144.

²⁰¹ Div. canc., 2,29'.

²⁰² Vlasteoski rod, *Mahnken*, 175–176.

²⁰³ Čremošnik, 313,322,354, 692.

²⁰⁴ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 178.

²⁰⁵ Div. canc., 1,119; – Čremošnik, 413.

²⁰⁶ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 200–201.

²⁰⁷ SCD, VI, 148–149; – Čremošnik, 463, 710; – Div. canc., 3,46; – Pr. rect., 2,36'.

²⁰⁸ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 233–256.

²⁰⁹ Čremošnik, 552; – Div. canc., 3,44.

²¹⁰ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 277–285.

²¹¹ Čremošnik, 369, 1103; – Test., 1,1'; – Spoglio ..., 96.

²¹² Vlasteoski rod, *Mahnken*, 312–314.

²¹³ Div. canc., 1,119.

²¹⁴ Dubrovačko vlastelinsko prezime najstarijih Goçe i jedna grana roda Goçe, *Mahnken*, 233–236.

²¹⁵ Pr. rect., 2,58.

²¹⁶ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 365–370.

²¹⁷ Div. canc., 2,107, 127'; – Div. canc., 3,49.

²¹⁸ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 373–377. Čini mi se da nije sigurno da je taj Marinus vlastelin. Izgleda da je vanbračni sin nekog Prodanellija.

²¹⁹ Div. canc., 1,115.

²²⁰ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 377–384.

Desa ux. Pasque imaju zemlju na Šipanu.²²¹ Sclauci²²² zastupljen je preko Georgiusa Jacobija 1284. god.²²³ Od roda Sculcilliça²²⁴ spominje se Johhanes.²²⁵ U rodu Sorgo²²⁶ spominje se Janinus 1284. god.²²⁷ Rod Volcasio²²⁸ zastupljen je kao zemljovlasnik preko svog predstavnika Damianusa 1294. god.²²⁹

b) Crkvena imanja na Šipanu

Što se tiče crkvenih imanja, razmotrit ćemo posjede: a) crkava i crkvenih ustanova koje nisu na Šipanu, nego samo na njemu imaju posjede, - b) samostana izvan Šipana koji na Šipanu imaju imanja, - c) crkava na Šipanu, - d) samostana na Šipanu. Ovdje ćemo uključiti i otok Jakljan.

a) Našli smo 9 crkava i crkvenih ustanova koje imaju posjede na Šipanu, a nije im mjesto boravka na tom otoku. Među njima ističu se samo eccl. s. Helie Delafode (ili s. Elie Dalafodii), koja ima »sellam et terram in insula Jupane«, odnosno »vineam et terram«, koje daje 1249. na obradu,²³⁰ zatim »eccl. s. Marie Maioris« koja ima »sellam«, odnosno kao »opera s. Marie Maioris« posjeduje »vineam et terra et sella« (1281-1285).²³¹ Ostale crkve i crkvice i ustanove spominju se kao vlasnici jednog vinograda ili zemlje. To su: Archiepiscopus Ragusii 1300. god.,²³² eccl. s. Fusce de Grauosio »vineam et terram« (1270),²³³ »eccl. s. Helene« possessio 1299,²³⁴ eccl. s. Johannis de Pusterla (1280),²³⁵ eccl. s. Marie de Castelo, possessio 1299,²³⁶ eccl. s. Michaelis de Portoçio 1296,²³⁷ eccl. s. Viti de insula Calamotti 1270.²³⁸

b) Od samostana koji se ne nalaze na Šipanu, a imaju na njemu svoje posjede ističe se lokrumski samostan. Njemu potvrđuje u X mjesecu 1222. papinski legat Acontius »vineas Juppene et earum pertinentias que olim Savini Pineioli«,²³⁹ kasnije 1252. daje svoju »terram

²²¹ Čremošnik, 380,424, 473.

²²² Možda grana vlasteoske porodice Luca, *Mahnken*, 292. Po mojem mišljenju u to je vrijeme to poseban vlasteoski rod.

²²³ Div. canc., 1,152.

²²⁴ Vlasteoska grana porodice Stillo, *Mahnken*, 425.

²²⁵ Div. canc., 1,119.

²²⁶ Vlasteoski rod, *Mahnken*, 407-424.

²²⁷ Div. canc., 2,29'.

²²⁸ Vlasteoski rod, *Mahnken*. 437-444.

²²⁹ Spoglio, 97.

²³⁰ SCD, IV, 400; - V, 523; - Pr. rect., 2,58.

²³¹ Čremošnik, 407,590,710,1052; - Div. canc., 3,46.

²³² Pr. rect., 2,28.

²³³ SCD, V, 523.

²³⁴ Pr. rect., 2,18.

²³⁵ Čremošnik, 164.

²³⁶ Pr. rect., 2,18'.

²³⁷ Test., 2,17'.

²³⁸ SCD, V, 523.

²³⁹ SCD, III, 217/218.

que est in inferiori capite insule Jupane ad sanctum Pancratium« na obradu.²⁴⁰ Inače se spominju njegovi vinogradi po Šipanu »vinee que sunt in insula Jupane« koje daje na obradu.²⁴¹ Ženski samostan sv. Simeona (monasterium s. Symeonis monialium) imao je zemlju i vinograde na tri mjesta: »in loco qui dicitur Gorgna Raliča«, »versus pontam de Pertuso«, odnosno »in loco qui dicitur Pertuso«, i konačno »in loco qui dicitur Peclina« (1280–1282).²⁴² Ostali samostani: monasterium s. Andree de Castello monialium (1281–1282),²⁴³ monasterium s. Marie de Castello (1286),²⁴⁴ monasterium s. Nicolai monialium (1280),²⁴⁵ spominju se samo kao vlasnici zemlje i vinograda. U svemu smo našli 5 samostana zemljovlasnika.

c) Među crkvama na Šipanu možemo izdvojiti kao nešto značajnije zemljovlasnike: crkvu sv. Ilije (s. Elie de Jupana), koja se spominje u više navrata kao zemljovlasnik od 1281 do 1296,²⁴⁶ i crkvu sv. Stjepana.²⁴⁷ Ostale crkve imaju ili jedan ili nekoliko manjih vinograda: eccl. s. Barbare,²⁴⁸ eccl. s. Georgii de Jupana 1285,²⁴⁹ s. Michaelis de Jupana,²⁵⁰ le terre di S. Nicolo 1252,²⁵¹ eccl. s. Petri de Jupana) 1272,²⁵² eccl. s. Ysidori de insula Licnane 1285.²⁵³ Od šipanskih crkava 8 ih ima posjede u to vrijeme.

d) Na Šipanu je postojao »monasterium s. Michaelis de Peclina« koji je imao mnoge posjede po Šipanu, osobito u predjelu Peclina.²⁵⁴

Crkve i crkvene ustanove dobivale su posjede uglavnom darovanjem, odnosno zavještanjem, kao npr. samostan sv. Marije de Castello, ili lokrumski samostan,²⁵⁵ ili crkva Gospe Velike.²⁵⁶ Zbog oskudnosti dokumenata ne mogu se iznijeti eventualni drugi načini stjecanja posjeda.

c) Obrtnici zemljovlasnici

Među vlasnicima vinograda (a neki put i zemlje) javlja se na Šipanu i nekoliko obrtnika. Tako npr. Bogdanus caligarius (postolar) ima dva vinograda.²⁵⁷ magister Pobratius de Cicagna petrarius (klesar) kupio je 20. X 1280. od Šipanjanina Radoste 5 i 3/4 solda vinograda i

²⁴⁰ SCD, IV, 514–515.

²⁴¹ SCD, V, 172–173; – Div. canc., 2,46'; – DC, 3,49; – Pr. rect., 2,36.

²⁴² Čremošnik, 184, 630, 1109.

²⁴³ Čremošnik, 424, 743.

²⁴⁴ SCD, VI, 559.

²⁴⁵ Čremošnik, 369.

²⁴⁶ Čremošnik, 604; – Div. canc., 1,106',129'; – Test., 2,19.

²⁴⁷ Spoglio, 92; – Test., 1,1'; – Čremošnik, 1103.

²⁴⁸ Čremošnik, 604.

²⁴⁹ Div. canc., 3,44.

²⁵⁰ Div. canc., 1,106',129'.

²⁵¹ Spoglio, 91.

²⁵² SCD, VI, 1948.

²⁵³ Div. canc., 2, 63.

²⁵⁴ SCD, VI, 500; – Div. canc., 1, 126; – Pr. rect., 2, 31; – Čremošnik, 413, 671.

²⁵⁵ SCD, III, 217–218; – VI, 559.

²⁵⁶ Čremošnik, 590.

²⁵⁷ Čremošnik, 313, 322, 354.

zemlje, a nakon dva dana darovao je to Pasche ux. Thome de Scorobogato,²⁵⁸ pitropi Marchete filie Marini spatarii (kovač mačeva) prodali su 1280. njegov vinograd Nikoli de Ceria za 66 perpera i dar,²⁵⁹ Milgostus ferarius (kovač) ima jedan vinograd, ali 1300. kupuje od R. de Bogdano još vinograda i zemlje za 37 perpera i 8 groša,²⁶⁰ Ruscus becarius (mesar) ima vinograd,²⁶¹ Teodorus f. q. Pauli de Gisla dobio je 1282. u zalog zemlju na ime 200 perpera od Dobrosclave ux. q. Pauli de Volcina.²⁶² Tako vidimo da su jedan trgovac i 5 obrtnika vlasnici zemlje i vinograda. Do posjeda su došli kupovinom od pučana (Bogdano, Volcinna) ili seljaka (Radosta). Kad otuđuju posjed, on prelazi ili u ruke pučana (Scorobogat) ili vlastele (Ceria). Kao zemljovlasnička snaga su neznatni.

d) Crkvene osobe kao zemljovlasnici

Među vlasnicima vinograda ima i nekoliko svećenika. Nismo uvijek sigurni da li su oni osobno vlasnici zemlje ili uživaju posjed crkve pri kojoj služe. Nalazimo ove svećenike: dompnus Bubagna (1281),²⁶³ presbiter(dompnus) Petrus de Mica (1282–1299),²⁶⁴ dompnus Ursatius Michaelis 1284,²⁶⁵ dompnus Rossini 1282,²⁶⁶ dompnus Barbis Dabraniče 1284.²⁶⁷ Po svojim sitnim posjedima ne predstavljaju nikakvu posjedničku snagu.

Među redovnicama spominje se »Rade religiosa, filia condam Pancratii de Magero«, koja određuje »tercia pars similiter vinee de Juppana. . . vendatur« 1283. god.²⁶⁸

e) Stranci

Jedini stranac koji je u to vrijeme uspio imati vinograd na Šipanu bio je Antonius de Pagacio (Pigoćio), Venecijanac. Najprije je 1282. kao zet Luke de Mica – ukoliko mu tast u roku od 1 godine ne isplati prćiju žene dese, kćeri Lukine – imao dobiti kuću u gradu i vinograd na Šipanu u vrijednosti 260 perpera. Iduće godine 1283. kupio je od svog tasta Luke pola vinograda i zemlje na Šipanu za 300 perpera.²⁶⁹

²⁵⁸ Čremošnik, 354, 359.

²⁵⁹ Čremošnik, 313, 322.

²⁶⁰ Pr. rect., 2, 30.

²⁶¹ Pr. rect., 2, 18.

²⁶² Čremošnik, 41, – Paulus de Gisla je dubrovački trgovac de populo, Mahnk en, 280.

²⁶³ Čremošnik, 463.

²⁶⁴ Div. canc., 1, 10; Pr. rect., 2, 4.

²⁶⁵ Div. canc., 1, 152.

²⁶⁶ Čremošnik, 1052.

²⁶⁷ Div. canc., 2, 32.

²⁶⁸ SCD, VI, 429–430; – Div. canc., 1, 125.

²⁶⁹ Div. canc., 1, 10, 138.

f) *Bratovština*

Prema jednom kasnijem prijepisu isprava sačuvanih u »Spoglio delle scritture di Lacroma« zabilježene su »uigne della fratiglia« na Šipanu 1252.²⁷⁰

g) *Ostali slojevi društva kao zemljovlasnici*

Popisali smo zemljovlasnike za koje znamo da pripadaju ili određenoj klasi (vlastela, obrtnici, trgovci) ili određenom staležu (crkvene osobe i ustanove). Ovdje ćemo razmotriti koji su ostali vlasnici vinograda i zemlje u to vrijeme na Šipanu, a za koje nismo ustvrdili kojoj od navedenih kategorija pripadaju. To su mnogobrojni vlasnici vinograda i zemlje na Šipanu koje smo svrstali pod kategoriju »ostali«, a uglavnom su ili pučani iz grada ili seljaci sa Šipana. Njih ćemo podijeliti na 2 grupe. Pod a) svrstat ćemo one koji su nešto izrazitiji kao zemljoposjednici ili vlasnici vinograda.²⁷¹ Pod b) popisat ćemo one koji se samo spominju kao vlasnici vinograda.

a) Nešto izrazitiji zemljoposjednici na Šipanu:

B o g d a n o. U ovom rodu u to vrijeme posjedom odlučuje Marisclaua ux. q. Petri Johannis (Junii) i njezine kćeri. Ta Marisclaua uz pristanak svoje kćeri Marije prodaje 1281. »vineam cum terra et sella« svojoj kćeri Regini za 400 perpera da bi mogla isplatiti trećoj kćeri Dragi.²⁷² Ta kćer »Regina filia q. Petri Junii« prodaje 1285. opet drugoj svojoj sestri »sorori sue Schimose ux. q. Francisci de Crossi . . . terram et sellam« za 40 perpera, ali ima na tom mjestu još vinograda koje je kupila od Lampredija Baysclauo.²⁷³ Posebno se spominje Radisclaus de B. et Micho eius nepos, koji 1300. daju oko 760 pasusa zemlje i vinograda Milgosti ferrario za 37 perpera i 8 groša.²⁷⁴

B u s o. Descus je 1282. kupio zemlju na Šipanu od Slauice ux. q. Pancratii de Seraueço et Calende eius filius« za 100 »bestias«. Sin njegov Benne dobit će kao budući muž Radosclave, kćeri Calende de Serauecio četvrtinu njegovih posjeda, a poslije smrti Calende i drugu četvrtinu.²⁷⁵

Ç a n c h i n o (Zanchino). Marinus ima 1300. vinograd na lokalitetu Coludriche. Blasius u ime duga od 225 perpera daje 1280. god. vinograd L. de Muto.²⁷⁶

²⁷⁰ Spoglio, 7.

²⁷¹ Nećemo praviti razliku između vlasništva i posjeda – ti su termini pravnički različiti – nego ćemo ih uzimati zajedno. Time dajemo cjelokupnu sliku posjedovnih odnosa. Netko je mogao biti vlasnik zemlje, ali ne i vinograda na njoj. Vinograd je mogao obrađivati neki zastupnik, a vlasniku davati određeni dio.

²⁷² Čremošnik, 194, 551, 552, 556.

²⁷³ Div. canc., 3, 44.

²⁷⁴ Pr. rect. 2, 30.

²⁷⁵ Čremošnik, 1002, 1004.

²⁷⁶ Pr. rect. 2, 37; – Čremošnik, 294.

Certello. Nickola f. q. Damiani otkupio je 1281. za 50 perpera vinograd (versus pontam de Pertuso) svojeg djela Domagne, koji je držala »dompna Slaua de Certello, monacha monasterii s. Bartholomei« u ime zaloga od 50 perpera.²⁷⁷ Inače se spominje »sella Nichole de C.«²⁷⁸ Žena pok. Damjana »Anna ux. q. Damiani de C., filia q. Grubessie de Gondula« uz pristanak svog sina Nikole dala je 1283. u zalog za 30 perpera pola solda vinograda Andriji de Gondola.²⁷⁹

Codimiri. Rucota je 1282. kupio za 21,5 perpera komad zemlje od Slavice ux. q. Pancratii de Seraveço. Sin njegov Dragannus f. Rucote dobit će 1/4 svih posjeda kao budući muž Stanislaue filie Calende de Serauecio.²⁸⁰

Dabrosclauo. Teodorata f. q. Teodori oporučuje 1282. da se proda »vineam et terram cum villa et omnibus suis pertinenciis.«²⁸¹

Decolenn (Decolenni). Johannes Radocne kupio je 1280. od Radogostusa f. Povergeni de Jupana »terram cum sella, fructibus et omnibus suis pertinenciis« za 12 perpera. Malo kasnije 1282. kupio je za 38 perpera vinograd od Milosti ux. Radini de Bellimiro de Jupana. Inače, imao je »vineam, terram et sellam.«²⁸² Neki Miche de Colonn prodao je 1283. za 42 perpera vinograd i zemlju Dopniči de Dobrače.²⁸³

Gerccell (Çerccel) Marinus imao je 1282. »sellam cum vinea et terra et omnibus suis pertinenciis«, što je pripalo Desi, kćeri pok. Petra de Pauleçeç.²⁸⁴ Spominje se i Bratosclaus kao vlasnik vinograda 1283.²⁸⁵

Gostissa. Stančica filia Gostisse ima 1280. vinograd u Gornjoj Ralici. Kasnije kao »Stana, f. q. Gostisse« prodaje 3 solda vinograda i »sellam« i 1 sold zemlje na Ralici Franki, ženi pok. Ivana de Volcio.²⁸⁶

Grupsē. Matheus ima 8 solada vinograda na Ralici, koji je pripao Ivanu de Volcio.²⁸⁷ Pribisclausus ima 1281. vinograd na Ralici.²⁸⁸ Vladimirus de Grupsa ima vinograd i kuću na Šipanu 1285.²⁸⁹

Liupisclauus, filius Marini sa Šipana, kupio je 1281. zemlju od Desisclauē ux. q. Tollie (svoje šogorice) za 5 perpera. Prije toga kupio je sold zemlje za 5 perpera od Dobrosclauusa Martinija de Jupana.²⁹⁰

Macinō. Marinus ima 1281. vinograd i zemlju na Šipanu. Rastislaua ux. Petri predala je vinograd sa zemljom i »sellam operi eccl s Marie Maioris.«²⁹¹

²⁷⁷ Čremošnik, 630.

²⁷⁸ Čremošnik, 604.

²⁷⁹ Div. canc., 1, 39.

²⁸⁰ Čremošnik, 1003, 1005.

²⁸¹ Test., 1, 1, – Čremošnik, 1103.

²⁸² Čremošnik, 254; – Div. canc., 1, 106, 129.

²⁸³ Div. canc., 1, 126.

²⁸⁴ Čremošnik, 776.

²⁸⁵ Div. canc. 1, 106, 129.

²⁸⁶ Čremošnik, 418; – Div. canc., 1, 108.

²⁸⁷ Div. canc., 1, 108; – Čremošnik, 207, 418.

²⁸⁸ Čremošnik, 418; – Div. canc., 1, 108.

²⁸⁹ Div. canc., 2, 82; – O ovom Vladimiru usp. Mahnkēn, 361.

²⁹⁰ Čremošnik, 612, 671.

²⁹¹ Čremošnik, 612, 710.

M a r i g a. Johannes (1270) i njegova žena »Dabrasclaua ux. q. Johannis de M.« (1281) imaju 2 kom. zemlje. Kasnije se spominju samo(1286) »illorum de Mariga«. ²⁹²

M i c a. Lucas daje 1282. u zalog za 260 perpera u ime prćije vinograd Antoniju de Pagaçio de Veneciis. Iduće godine prodao je za 300 perpera pola vinograda istom Antoniju. ²⁹³

O p r i s s a. Radouecius ima zemlju 1281. god. ²⁹⁴ Njegova nevjesta »Veliça, ux. q. Rasteni de O.« uz suglasnost sinova Bogdana i Vlaha daje 1283. u ime prćije Radne ux. Marcii filii Voyni de Jupana 1/3 vinograda i zemlje koja se nalazi uz zemlju »Radoucii Oprisse auunculi nostri«. ²⁹⁵

P e s a g n a. Picinego (1221) i Miroslaua (1286) imaju zemlju. ²⁹⁶

S e r a u e ç i o. Calenda ima vinograd i zemlju 1281. Njegova mati »Slauiça, ux. q. Pancratii de S. et Calenda filius Slauiče et Pancratii« daruju 1281. zemlju »in valle Jupana . . . Tollislaue, sorori dicit Calende et Stanislauo filio eiusdem Tolisclau«. Ista Slavica prodala je zemlju »in valle« Desku de Buso za 100 bestias« i Rucoti Codimiru za 20 perpera. Zatim je »pro perchivio Radoslaue filie dicit Calende que debet esse ux. Benne filii Deschi de Buso dala 1/4 svih posjeda, dok će drugu četvrtinu dobiti poslije Slavičine smrti. Također u ime prćije »Stanisclaua ux. q. Pauli de V. daruje 1282. vinograd na Šipanu »Radasclau Codimiri«, daje 1/4 svih posjeda. Druga četvrtina pripast će im poslije smrti Calende. ²⁹⁷

V o l c i n n a. Paulus ima vinograde na Ralici i »Capite«. ²⁹⁸ Dobrosclaua ux. Pauli de V. daruje 1282. vinograd na Šipanu »Radasclaua religiose filie mee«. Iste godine zajedno sa sinovima Volcinom i Marinom daje u zalog zbog 200 perpera zemlju na Šipanu svom zetu »Teodoro filio q. Pauli de Gisla«. ²⁹⁹ Još se spominju kao vlasnici vinograda Junius (1299), Marinus (1299) i filia Pauli(1284). ³⁰⁰

b) Zemljoposjednici koji se samo spominju

B a s t y s e (1275), ³⁰¹ – Milosti ux. Radini de Belimiro de Jupana »vineam cum sella et terra cum omnibus suis pertinenciis in Jupana« prodala je 1282. za 38 perpera Johanni Decolenni, ³⁰² – »vinee que fuerunt Nicifori de Boncio (1280), ³⁰³ – Nicola de Braya de Jupana

²⁹² SCD, V, 523; – Čremošnik, 463; – Div. canc., 3, 49.

²⁹³ Div. canc., 1, 10, 138.

²⁹⁴ Čremošnik, 612 – Apriša < Apricius, usp. V. Putanec, Filologija, 2, 1959, str. 79.

²⁹⁵ Div. canc., 1, 139.

²⁹⁶ Spoglio, 91, – Div. canc., 3, 49.

²⁹⁷ Čremošnik, 612, 1001, 1002, 1003–5.

²⁹⁸ Čremošnik, 207; – Test., 2, 19.

²⁹⁹ Čremošnik, 874, 1115; – Test., 1, 2.

³⁰⁰ Pr. rect., 2, 4, 18'; – Div. canc., 2, 113'.

³⁰¹ SCD, VI, 148–149.

³⁰² Div. canc., 1, 106.

primio je 1299. god. 30 perpera »a nepotibus meis Radosta et Radoe«, a te je perpere dao »nurui mee Dabrosti pro concordio«. Za uzvrat dao im je »omnes possessiones meas in Jupana«. Zbog te darovane zemlje dužni su mu »dare mihi victum et vestitum et calciamenta convenientia omnibus diebus vite mee«. ³⁰⁴ – Dalje: Bogdanus de Braie (1282), ³⁰⁵ – Stancius de Braxa, 1300, ³⁰⁶ – Ungara, filia Theodori Crossii, ux. q. Calende Cernече određuje 1281. da se vinograd proda; 1286. prodala je jedan vinograd Johanni de Crossio, ³⁰⁷ – quondam Marinus Cilippe (1283), ³⁰⁸ – Marinus Conovellus (1283), ³⁰⁹ – Marinus Craneni (1287), ³¹⁰ – sella Marie Dedassa (1275), ³¹¹ – Desislaua ux. q. Tollie prodaje 1281. zemlju Liupisclauu, f. Marini fratris dicti Tollie za 5 perpera, ³¹² – Dopniča de Dobrače kupuje 1285. vinograd i zemlju za 42 perpera od Miche de Colonn, ³¹³ – Draga ux. q. Natalis de insula Jupana određuje da se zemlja »in valle Juppance« razdijeli na 6 dijelova između njena 3 sina i 3 kćeri, ali da jedan vinograd i njoj ostane, ³¹⁴ – Drasna, mater Jacobi, prodaje 1283. vinograd i zemlju »Dopniče filie q. Dubrače« za 53 perpera, ³¹⁵ – Michael de Garaua ima vinograd u Gornjoj Ralici (1280), ³¹⁶ – Čurco de Ghilano dobiva 1/4 imanja svoje punice Rosse ux. q. Milgosti de Netcoglauu u ime prćije za svoju ženu Stanislavu, ³¹⁷ – Marinus Gimano kupuje 1285. za 185 perpera vinograd od Andreasa de Zicuto, ³¹⁸ – Giugno Goghel ima vinograd 1283, ^{318a} – Barbius de Gorre (1281), ³¹⁹ – Dabroe de Maxi Junio (1285), ³²⁰ – Bratoslaus de Laure (1283) illi de Laure (1300), ³²¹ – illi de Lena (1300). ³²² – Petrus de Marino ima 1275. »sellam«, ³²³ – Dobroscauus de Martino prodaje oko 1 solad zemlje za 5 perpera Liupisclauu Marini, ali ima još vinograda, ³²⁴ –

³⁰³ Čremošnik, 369.

³⁰⁴ Pr. rect., 2, 14.

³⁰⁵ Čremošnik, 1095.

³⁰⁶ Pr. rect., 2, 30'.

³⁰⁷ Čremošnik, 464; – SCD, VI, 560.

³⁰⁸ Div. canc., 1, 119.

³⁰⁹ Div. canc., 1, 115.

³¹⁰ Div. canc., 3, 87.

³¹¹ SCD, VI, 148.

³¹² Čremošnik, 671.

³¹³ Div. canc., 1, 126.

³¹⁴ Čremošnik, 1095.

³¹⁵ Div. canc., 1, 131.

³¹⁶ Čremošnik, 184.

³¹⁷ Pr. rect., 2, 35'.

³¹⁸ Div. canc., 3, 46.

^{318a} Div. canc., 1, 126.

³¹⁹ Čremošnik, 463.

³²⁰ Div. canc., 3, 38; – ukoliko nije dio roda Grade, Mahnkenn, 278–288, 353,

³²¹ Div. canc., 1, 131; – Pr. rect., 2, 58.

³²² Pr. rect., 2, 28.

³²³ SCD, VI, 148–149.

³²⁴ Čremošnik, 612; – Div. canc., 1,13; – Div. canc., 3, 46; – Pr. rect., 3, 30'.

Radobratu Matincunlić (1300),³²⁵ – Clemens de Mostacia,³²⁶ – Lucarus de Muto ušao je u posjed 1280. Vlaha de Zonchino zbog duga od 255 perpera,³²⁷ – Sergius Natalo (Natalis) 1285,³²⁸ – Rossa ux. q. Milgosti de Netcologlauo uz pristanak sina Bratislava daje 1300. svom zetu Ćurcu de Ghilano u ime prćije 1/4 svog posjeda,³²⁹ – Desa, filia q. Petri de Pauleće, ux. Goyse Radomilli de Jupana, daje 1282. u ime miraza svojem mužu »sellam meam cum vinea et terra... que sella fuit Marini Gercelli«,³³⁰ – Savinus Pineioli (1222),³³¹ – Peticoli (1234),³³² – Bogdanus de Pisinio (1280),³³³ – Bodaua ux. q. Vite Palcolaci ostavlja 1281. vinograd svojoj kćeri Stanussi, uxoris Zeftani,³³⁴ – Rade, cognatus Stanisse uxoris Zeftani (1281),³³⁵ Radocius de Jupana (1280),³³⁶ – Radosta, f. Dobrasii de Jupana prodaje 1280. oko 6 solada vinograda i zemlje P. de Cicagna petrario,³³⁷ Radostus, f. Povergeni prodaje 1280. zemlju za 12 perpera J. Decollenni,³³⁸ – Fuscus de Rastissa (1300),³³⁹ – Rastissa Mirossii ima vinograd »in valle Jupane« (1282),³⁴⁰ – Pasce ux Thome de Scorobogato dobila je 1280. na dar vinograd od magistra Pobrata de Cicagna, klesara,³⁴¹ – Stefanus f. q. Pauli de Jupana (1300),³⁴² – Theodorata, f. q. Theodori Thriphoni, odlučuje 1296. da se proda »vinea cum sella« s time da prvenstvo kupovine ima presbiter Ursatius de Gleda,³⁴³ – Rastislaua, f. Sergii de Veresti, dala je vinograd »operi eccl. s. Marie Maioris«,³⁴⁴ – Draga, ux. q. Johannis de Vita (1283),³⁴⁵ – Marcus de Voynia vinograd na lokalitetu Coludriche,³⁴⁶ – Draxa ux. q. Valii de Vrania prodaje 1300. god. 1/3 otoka Rude Mari ux. Mathie de Mence za 21 perper,³⁴⁷ – Andreas de Zicuto prodaje 1283. vinograd i zemlju M. Gimanu za 185 perpera,³⁴⁸

³²⁵ Pr. rect., 2, 36'.

³²⁶ Div. canc., 2, 108.

³²⁷ Čremošnik, 294.

³²⁸ Div. canc., 3, 46.

³²⁹ Pr. rect., 2, 35'.

³³⁰ Čremošnik, 776.

³³¹ SCD, III, 217–218.

³³² SCD, III, 401.

³³³ Čremošnik, 369; – jedan je od najbogatijih Dubrovčana svog vremena, Mahnken, 366.

³³⁴ Čremošnik, 692.

³³⁵ Čremošnik, 692.

³³⁶ Čremošnik, 313, 322, 354.

³³⁷ Čremošnik, 354.

³³⁸ Čremošnik, 254.

³³⁹ Pr. rect., 2, 36'.

³⁴⁰ Čremošnik, 1095.

³⁴¹ Čremošnik, 359.

³⁴² Pr. rect., 2, 21.

³⁴³ Test., 2, 18'.

³⁴⁴ Čremošnik, 407. 590.

³⁴⁵ Div. canc., 1, 138.

³⁴⁶ Pr. rect., 2, 37'.

³⁴⁷ Pr. rect., 2, 30'.

³⁴⁸ Div. canc., 3, 46.

H) Analiza zemljovlasničkih odnosa na Šipanu u XIII stoljeću

Iznijeli smo podatke o zemljovlasnicima na Šipanu. Pri tom možemo konstatirati da smo među zemljoposjednicima pronašli 27 vlasteoskih rodova. Od tog broja izdvojili smo 10 koji su nešto izrazitiji zemljovlasnici (Baysclaua, Binçola, Bubagna, Crossio, Dabro, Gondola, Gullerico, Mence, Saraca, Volcio), a za 17 rodova uglavnom se samo spominje da imaju imanja (Baraba, Benessa, Berisina, Bisti, Bodacia, Ceria, Chisagna, Ganguli, Grade, Mauressia, Pecurario, Poça, Prodanelli, Ragnana, Sclaucio, Scucilliça, Volcassio). U to vrijeme vlastela se još nisu formirala i zatvorila kao vladajući sloj, pa ne bismo mogli sigurnije znati tko je sve vlastelin. Oni će se formirati kao vladajuća klasa i zatvoriti u svoj krug u prvoj polovici XIV st.³⁴⁹ Međutim, ipak prema rodovima koji su tvorili vlastelu u XIV st. možemo pretpostaviti da su se ti rodovi ubrajali u vlastelu i krajem XIII st. Ako izračunamo koliko se vlasteoskih rodova od onih koji su živjeli u XIV st. javlja i u XIII st., onda možemo zaključiti da se u XIII st. javlja oko 69 vlasteoskih rodova. Od tog broja zastupljeni su kao zemljovlasnici na Šipanu 27 ili 39% rodova, a 42 ili 61% nisu imali posjeda na Šipanu. Ako uzmemo u obzir zemljišnu površinu Šipana, brojke pokazuju da su vlastela bila dosta angažirana kao zemljovlasnici na tom otoku.

Što se tiče crkvenih ustanova, zabilježili smo da 14 crkava, samostana i crkvenih ustanova koje se nalaze izvan Šipana imaju na njemu svoja posjede, a od crkava i samostana sa Šipana 9 njih tu ima svoja imanja. Dakle, 23 crkve, samostana i crkvene ustanove su zemljovlasnici. Slijedi zatim 5 obrtnika, 1 trgovac, 5 svećenika, 1 redovnica, 1 stranac, 1 bratovština, zatim 66 vlasnika vinograda i zemlje koje smo svrstali među »ostale«. U svemu, dakle, 131 vlasnik zemlje i vinograda. Ipak ovaj broj nije stvaran. U prvom redu uključeni su u posjednike i oni koji su kasnije stjecajem okolnosti prestali to biti. Nismo sigurni kod svećenika da li oni uživaju vinograd kao svoje vlasništvo ili preko crkve pri kojoj služe. U tom slučaju crkva je vlasnik zemlje, a on samo korisnik dok služi ili živi. U kategoriji »ostali« mogli su se kao vlasnici vinograda javiti i oni koji su u stvari zakupnici, polovnici i sl. Moglo se stoga dogoditi da se za isti vinograd pojave dvojica kao vlasnici: vlasnik zemlje i obrađivač vinograda i sl. Zbog toga ćemo izvesti malu redukciju zemljovlasnika za to razdoblje. Kao sigurno pretpostavljamo da su vlastela zemljovlasnici i da se ne javljaju kao obrađivači vinograda. Kod njih se, dakle, ne bi moglo dogoditi da vlastelin nije i vlasnik zemlje, nego je samo vlasnik vinograda koji obrađuje. Oni zacijelo nisu bili neposredni obrađivači zemlje.³⁵⁰ Njihov broj među zemljovlasnicima možemo zbog toga uzeti više-manje kao stalan (27). Crkve i crkvene ustanove također možemo smatrati vlasnicima zemlje i vinograda,

³⁴⁹ Mahnken, 34.

³⁵⁰ Naide se koji put da i vlastelin uzme zemlju na obradu, ali to je vrlo rijetko. Ako se to dogodi, uzima obično zemlju u novčani zakup, koji dalje daje u podzakup. Vanbračna djeca vlastele živjela su redovito na selu, gdje su obrađivali zemlju.

jer su davali zemlju drugima i nisu je sami neposredno obrađivali. Njih ima 23. Kod obrtnika i trgovaca broj se smanjuje na 5, jer je jedan vinograd prodan (filia Marini spatarii ga prodaje). Također se otuđuje jedan vinograd jedne redovnice (Rade religiosa). Kod kategorije »ostali« možemo konstatirati da 19-oro prodaju ili na neki drugi način otuđuju zemlju ili se spominju kao bivši vlasnici. To su: Dabrosclauo, Gostissa, Macino, Mica, Serauecio, Bastyse, Boncio, Cerneche, Cilipe, Desislaua, Drasna Pinelioli, Peticoli, Radogostus, Radosta, Triphonis, Veresti, Vrania, Zicuto. U svemu možemo brisati sigurno 20 vlasnika zemlje i vinograda. Preostaje, dakle, u svemu 11 zemljovlasnika na Šipanu krajem XIII st.³⁵¹ Ako učinimo rekapitulaciju, izlazi da su zemljovlasnici krajem XIII st.:

vlastela	crkva, samostani, svećenici	obrtnici i trgovci
27	29	5
stranac	bratovštine	ostali
1	1	48

U procentima iznosi: vlastela 24,3⁰/₀, crkva 26,1⁰/₀, obrtnici i trgovci 4,5⁰/₀, bratovštine 0,9⁰/₀, ostali 43,3⁰/₀.

Prema zemljovlasničkoj snazi kao izrazitiji vlasnici zemlje i vinograda mogu se označiti:

vlastela	crkva	stranac	ostali
10	7	1	18

Iz ovih brojeva i odnosa možemo izvući zaključak da vlastela u to vrijeme nisu najjači zemljovlasnici, da »ostali«, tj. pučani (a među njima i neki slobodni seljaci sa Šipana), drže jake pozicije u zemljovlasništvu, da crkva predstavlja treću po redu zemljoradničku snagu, da zaostaje za pučanima i vlastelom.

Da bi se dobio uvid u veličinu posjeda, iznijet ćemo dostupne podatke o veličini nekih posjeda kod vlastele, crkve i pučana. Osnovna jedinica za površinu zemlje jest solad = 1677,72 m² ili okruglo 1678 m².

Bubagna i Laurentius Bubagna imali su 1280. 11 solada posjeda na Šipanu, što iznosi 18,5 ha. Radoslava Crossio ima 1281. vinograd vrijedan 300 perpera, koji daje zetu u ime ostatka za miraz. Johannes Vol-

³⁵¹ Moguće je da je netko u ovoj kategoriji ljudi samo vlasnik vinograda, a ne i zemlje na kojoj je vinograd. Pretpostavljamo da bi to bili pojedinačni slučajevi koje ne bi narušavali općenitu sliku, a nemoguće je tačno izdvojiti vlasnike zemlje od vlasnika vinograda. Isto se tako zbog nedovoljne jasnoće dokumenata može dogoditi da se jednom vodi kao zemljovlasnik čitava obitelj, a drugi put pojedini članovi obitelji. Ako se uzmu u obzir svi ovi momenti, može se dati relativna slika zemljovlasničkih odnosa.

cio kupio je 1280. g. 8 solada vinograda (to je 13,5 ha) na Ralici; I. Gundola oporučuje 1234. god. 8 solada vinograda, a ima još jedan vinograd, i sl. Od crkvenih ustanova najjači je zemljovlasnik lokrumski samostan, koji ima sigurnih 11 solada zemlje, zatim 5 komada zemlje (pecie) na različitim mjestima. Osim toga posjeduje »certe terre« i »certe pecie« rasute po Šipanu.³⁵² Od »ostalih« Marisclaua de Bogdano prodala je 1281. vinograd i zemlju i »sellam« za 400 i više perpera. Taj je posjed bio velik 8 solada. Ili npr. Luca de Mica koji je 1282. dao u zalog vinograd vrijedan 260 perpera.³⁵³ Kako vidimo, malo izrazitiji posjedi u to vrijeme kreću se na Šipanu od 8–11 solada, tj. 13,5–18,5 ha, s iznimkom da lokrumski samostan ima nešto više zemlje.

Bit će dobro istražiti kako se mijenjalo zemljovlasništvo i da li postoji neka zakonitost u toj promjeni u tom vremenu. Prije nego prijeđemo na analizu kako se otuđuje zemlja, zbog čega i u čije ruke dolazi dat ćemo prikaz cijena vinograda i zemlje. Visina cijene vinograda i zemlje ovisi svakako o kvaliteti zemlje, o položaju, da je obrađena ili ne i sl. Mora se istaknuti da nema potpunih dokumenata za svaki prodani komad zemlje, jer je samo u nekoliko kupoprodajnih ugovora označena površina zemlje i oznaka mjesta gdje se nalazi. Iznijet ćemo cijene iz kraja XIII st., jer iz tog vremena imamo više sačuvanih dokumenata.³⁵⁴

Odnos cijene zemlje prema cijeni vinograda obično se kreće 1:2, odnosno 1:2,5. To se najbolje vidi iz dokumenata u kojima se prodaje vinograd i zemlja zajedno. 1282. solad vinograda na Gornjoj Ralici prodan je za 40 perpera, a solad zemlje za 20 perpera cum dono. 1281. prodan je solad vinograda za 49 perpera, a solad zemlje za 20 perpera.³⁵⁵ Cijena soldu vinograda kreće se oko 40 perpera.³⁵⁶ Vinograd je bio, dakle, 2,5 puta skuplji od zemlje.

Različiti su bili motivi zbog kojih je netko bilo izgubio, bilo dobrovoljno otuđio svoju zemlju. Najčešći razlozi otuđenjima zemlje bili su: pomoću zemlje smoći novac da se uda kćer, odnosno sestra – prćija, miraz. U tom slučaju postojalo je nekoliko mogućnosti da se to postigne. Npr.

³⁵² »... terre e vigne di Giupana... certe pecie di terra site in Giupana... in luogo che si dice Berda... una possessione di soldi sei sita alla valle... certe terre site nella valle... due soldi e un terzo di terre site in Giupana... tre pecie... cinque pecie di terra... et una anche sella e col pastino... tre soldi« itd. – Spoglio, 91–92.

³⁵³ Čremošnik, 552, 554, 556.

³⁵⁴ O vinogradima, vinogradarstvu i vinu u Dubrovniku daje podatke i G. Čremošnik, Vinogradarstvo i vino u Dalmaciji srednjeg veka, GZM XLV (1933), 14–38. Kratica: Čremošnik, Vinogradarstvo.

³⁵⁵ Čremošnik, 418, 652; – Div. canc., 1, 108.

³⁵⁶ Čremošnik, 418; – Div. canc., 3,38. Međutim, ima i varijacija prema dolje i prema gore od te cijene. Npr. solad vinograda može stajati 13 perpera i 7 groša (1280), 27 perpera (1280. – Čremošnik, 207, 302) ili 60 perpera, odnosno 50 perpera (Div. canc., 1,39; – Čremošnik, 556). Jedan solad zemlje mogao se kupiti i za 5 perpera. – Čremošnik, 612.

prodati zemlju da bi se mogao dati miraz (prćija, dota);³⁵⁷ dati, darovati zemlju, odnosno vinograd, umjesto novca za prćiju;³⁵⁸ vinograd se mogao založiti u ime neisplaćene prćije ili zaostalog dijela prćije.³⁵⁹ Drugi česti razlog otuđivanja zemlje bio je da bi se platile mise za dušu poslije smrti ili da bi se molilo za pokojnike.³⁶⁰ U tijesnoj vezi s ovom vrstom davanja jest oporučivanje novca od prodanog posjeda crkvi i samostanu.³⁶¹ Slično je i s darovanjem zemlje kćeri ili sestri redovnici.³⁶² Zemlja se mogla izgubiti ako se nije platilo dug.³⁶³ Isto tako mogao se vinograd dati u zalog na ime neplaćenog duga.³⁶⁴ Vinograd se mogao zalo-

³⁵⁷ Marisclaua ux. q. Petri Johannis de Bogdano prodala je 1281. vinograd sa zemljom »sellom« i pripadnostima za 400 perpera »pro dando perchivio filie mee Drage« – Čremošnik, 551,552, 554.

³⁵⁸ »Rosa ux. q. Milgosti de Netcoglaou cum voluntate Bratosloui filii mei quartam partem de omnibus possessinibus meis que sunt in Jupana et de terra et de omnibus meis mobilibus dedi Čurco de Ghilano genero meo pro perchivio fillie mee Stanislauae uxoris dicti Čurchi« 12. V 1300. – Pr. rect. 2,35'; ili »Velića ux. q. Rastenni de Oprissa de Jupana... pro perchivio filie mee Radne uxoris Marci filii Voyni de Jupana dedi eidem Marco terciam partem vinee et terrarum posite in Jupana« 23. 9. 1283. – Div. canc., 1,139.

³⁵⁹ Čremošnik, 413, 424, 743; – ili: »Symon f. q. Phylippi de Mauresio confiteor quod Dimitrius frater meus mihi dedit et soluit solidos denariorum grossorum triginta quatuor de illis centum quinquaginta solidos denariorum grossorum quos dictus Dimitrius mihi dare debeat pro quatuor soldis de vinea Jupane quas habeo in pig-nore pro solidis denariorum grossorum trecentis de perchiuo uxoris mee Englese ut continetur in carta notarii« 17. 2. 1283. – Div. canc., 1,119. Usp. još: »Lucas de Mica domum meam... et vineam meam... dedi Antonio de Pagaçio de Veneciis pro solidis denariorum grossorum ducentis sexaginta quas eum debeo dare pro perchivio filie mee Desc.« Ukoliko za godinu dana ne dade novac, kuća i vinograd pripadaju Pagaciju, 9. 9. 1282. – Div. canc., 1, 10.

³⁶⁰ Nabrojiti ćemo nekoliko izrazitijih slučajeva. »Slaua filia q. Junii de Manica et ux. Marini Marini de Binçola... extracho pro anima mea quartam partem totius mei perchiuii tam in possessione Jupane, quam de domo mea« 15. 3. 1299. – Test., 2, 33'; – ili: »Bubagna f. q. Martoli de Bubagna... de vineis quas habeo in Jupana et in Malfo et de domo que est dimidia mea et dimidia fratris mei... volo... soluatur omnia debita mea... solutis meis debitis uolo quod sorores mee Maria et Anna habeant et possideant omnibus diebus vite sue... et post mortem ipsarum omnia predicta distribuatur pro anima mea pauperibus civitatis« 7. 11. 1283. – Div. canc., 1,143'; – ili: »Fuscus f. q. Jacobi de Binçola... volo quod vinea mea posita in Jupana sit Mire matris mee et filiorum suorum Mauresse et Antonii... debeat dare mille missas consuetas pro anima mea« 17. 7. 1297. – Test., 2, 23'; – ili: »pro requie nostra et nostrorum defunctorum« SCD, V, 559. Usp. još SCD, III, 401.

³⁶¹ »Teodorata f. q. Teodori de Dobrosclauo« oporučuje 7. 6. 1282. da se vinograd i zemlja na Šipanu prodaju i novac razdijeli crkvi i samostanima. – Test., 1,1'.

³⁶² Braća Bubagna daruju 5. 11. 1280. god. 11 solada vinograda na Šipanu »sororibus nostris religiosis« – Čremošnik, 369; – ili: Dabracslaua ux. q. Pauli de Volcinna daje 12. 7. 1282. vinograd na Šipanu »Radoslause religiose filie mee« Test., 1, 2; – ili: »Slaua c. Marini Binçole« oporučuje 13. 2. 1296. oko 5 solada vinograda na Šipanu »pro elomovina Agapis filie mee heremite Omnium sanctorum« – Test., 2, 19. – Usp. još: Čremošnik, 1115.

³⁶³ Blasius de Zonchino bio je dužan 255 perpera Lukaru de Muto. Pošto nije imao odakle platiti, kreditor je 1280. ušao u njegove vinograde. – Čremošnik, 294.

³⁶⁴ Teodorus de Gisla dobio je 1282. u zalog vinograd od Dobroslave de Volcinna u ime duga od 200 perpera. – Čremošnik, 874.

žiti i u ime podignutog zajma.³⁶⁵ Zemlja kao nepokretno dobro slobodno se oporučivala nasljednicima,³⁶⁶ darivala rodbini,³⁶⁷ slobodno se prodavala.³⁶⁸

Ovo su bili najčešći i najuobičajeniji razlozi otuđivanja zemlje i prenošenja svojeg vlasništva zemlje na druge. Pored tih razloga i načina postojali su i neki posebni. Starije su osobe npr. često zbog osamljenosti ili drugih razloga davale svojim potomcima ili kojim drugim osobama zemlju da ih uzdržavaju do smrti.³⁶⁹ Zemlja se mogla darovati kao naknada zbog primljenih usluga.³⁷⁰ Zemlja i vinogradi prodavali su se za perpere. To je bilo općenito pravilo. Zabilježen je i slučaj da se prodaje za životinje »pro centum bestias«.³⁷¹

Razmotrivši načine na koje se zemlja mogla na Šipanu otuđiti, odnosno prenijeti na druge (ostaviti crkvi, dati za dušu, založiti i darovati, dati u miraz, izgubiti zbog duga, općenito darovati, oporučiti, prodati i sl.), istražiti ćemo kako su tekle kupoprodaje, oporučivanja, davanja u zalog, tko prodaje, a tko kupuje, u kojem se društvenom sloju i ekonomskoj kategoriji društva gomila posjed.

³⁶⁵ »Anna ux. q. Damiani de Certello filia q. Grubessie de Gondula... quod circa medium soldum de vinea mea posita in Jupana... dedi in pignore Benedicto de Gondola... pro solidis denariorum grossorum triginta quas ab eo mutuo recepi« 13. 3. 1283. – Div. canc., 1,39.

³⁶⁶ »Dessina Natalouic de Juppana quod omnia bona mea stabilia et mobilia post obitum meum Bratna uxor mea habeat et possideat tali uero ordine quod de omnibus fructibus quos ipsa haberet... uelle suum facere... Post obitum vero dicte Bratne uxoris mee omnia bona mea mobilia et imobilia sint heredum meorum in perpetuum« 18. 6. 1300. – Pr. rect., 2,39.

³⁶⁷ »Slauica ux. q. Pancratii de Seraueço et Calenda filius dictorum Pancratii et Slauice... terra in Valle Juppane... donauimis Tollisclau, soroi dicti Calende et Stanisclauo filio eiusdem Tolisclau« 27. 5. 1282. – Čremošnik, 1001.

³⁶⁸ »Rade religiosa, filia q. Pancratii de Magero tercia pars vinee de Juppana quam mihi venerit in partem de dicto patrimonio patris et matris mee vendatur« 5. 5. 1283. – Div. canc., 1,125'; – Usp. još: Test., 2,18'; – SCD, V, 429/430; – Čremošnik, 1003.

³⁶⁹ »Nicola de Braya de Jupana... recepi a nepotibus meis Radoste et Radoe ypperperos XXX quos ypperperos dedi Dabrosti nurui mee pro concordio. Ego dictus Nicola dono in perpetuum predicti Radoste et Radoe nepotibus meis omnes possessiones meas que sunt in Jupana cum illo ordine quo ego possidebam ipsas possessiones per cartam notarii et de epsis suum uelle faciant. Et dicti nepotes mei... teneantur me predictum Nicolam tenere in domo sua et dare mihi victum et vestitum et calciamenta conuenientia omnibus diebus vite mee. Et si dicti nepotes mei non tenerent me ut dictum est, omnes dicte possessiones venientur ad me« 24. 10. 1299. – Pr. rect., 2, 14'; – ili: »Stefanus f. q. Pauli de Jupana... de omnibus meis stabilibus et mobilibus pertinentibus mihi... quartam partem dedi Godaze mulieri que stetit cum Drago Radouanic de Jupana... quod ipsa Godaza debet stare et morare simul cum dicto Stefano« 26. 1. 1300. – Pr. rect., 2,21.

³⁷⁰ »Desa ux. q. Phylipi de Mauressia cum voluntate Symeonis filli mei... duas soldos de terra posita in Jupana... donauim filio meo Dimitrio pro serviciis et utilitatibus quas fecit nobis in domo« 17. 2. 1283. – Div. canc., 1,119.

³⁷¹ Čremošnik, 1002.

U ovom razdoblju pronašli smo 53 slučaja otuđivanja zemlje. Od toga u 13 slučajeva vlastelin predaje zemlju vlastelinu,³⁷² U dva slučaja vlastelin ostavlja ili daje zemlju pučaninu,³⁷³ dok u 8 slučajeva imanje pučanina prelazi u ruke vlastele,³⁷⁴ u 23 slučaja pučanin predaje pučaninu,³⁷⁵ u jednom slučaju ostavlja se samostanu,³⁷⁶ u dva slučaja strancu³⁷⁷ u 4 slučaja određuje se da se proda.³⁷⁸ Slika otuđivanja zemljišta izgleda:

vlastelin vlastelinu	vlastelin pučaninu	pučanin vlastelinu	
13	2	8	
pučanin pučaninu	crkvi	strancu	razno
23	1	2	4

Iz ove slike prijenosa vlasništva zemlje možemo zaključiti:

- vlastela nastoje da zemljišni posjed ostane u rukama vlastele; kada ga oni otuđuju, otuđuju ga opet najviše drugom vlastelinu;
- pučani (obrnici, trgovci i ostali) također najviše međusobno kupuju, prodaju, oporučuju i daju u zalag zemlju;

³⁷² 1) Bubagna i Laurentius Bubagna daruju svojim sestrama – 2) R. de Crossio daje J. de Dabro u zalag zbog miraza – 3) M. de Gondola prodaje B. de Gondola – 4) B. i L. de Bubagna prodaju Mariji de Volcio – 5) I. Gondola ostavlja »nepotibus suis« i bratu Grubeši – 6) V. de Crossio kćeri Slavi – 7) F. de Binçola majci i braći – 8) J. Crossio kćeri, odnosno sinu Marinu – 9) D. de Mauressia sinu Dimitriju – 10) S. de Mauressia dobiva od brata Dimitrija – 11) S. de Binçola daje u zalag zetu P. de Chisegna – 12) S. de Binçola prodaje sinu Mati – 13) D. de Volcinna kćeri Radaslau religiose.

³⁷³ I. Gundulić ostavlja Petinagu de Scaputo – 2) D. de Volcinna daje u zalag P. de Gisla.

³⁷⁴ 1) A. Certello daje u zalag B. de Gondola zemlju zbog zajma – 2) D. de Vrania prodaje Mari de Mence – 3) M. Grupsa prodaje J. de Volcio – 4) R. Oprissa prodaje N. de Ceria – 5) pitropi Marchete, filie Marini spatarii prodaju N. de Ceria – 6) R. de Bogdano prodaje S. de Crossio – 7) Stana f. q. Gostisse podaje F. de Volcio – 8) U. de Cernecha prodaje J. de Crossio.

³⁷⁵ 1) N. de Braya daruje »suis nepotibus« Radosti i Radoju – 2) S. Pauli ženi i sinovima – 3) R. de Netcoglauo zetu – 4) D. Natalouić svojoj ženi – 5) V. de Oprissa zetu u ime miraza – 6) R. de Bogdano prodaje Milgosto ferrario – 7) R. Pouergeni prodaje J. R. Decoleni – 8) L. de Muto preuzima od Bl. de Zanchino zbog duga – 9) R. f. Dabrossi prodaje P. de Cicagna petrario – 10) P. de Cicagna petrarius daruje P. de Scorobogato – 11) D. Martini prodaje Liuposclauo Marini – 12) D. ux. Tollie prodaje L. Marini – 13) A. de Zicuto prodaje M. Gimano – 14) M. ux. R. Bellimiro prodaje J. Decoleni – 15) M. de Colon prodaje D. Dobraçe – 16) D. mater Jacobi prodaje D. f. q. Dobraçe – 17) M. de Bogdano prodaje kćeri Regini – 18) B. Palcolaci ostavlja kćeri – 19) S. de Saraveço daje kćeri i unuku – 20) S. de Saraveço prodaje D. de Buso – 21) S. de Saraveço prodaje R. Codimiri – 22) S. de Saraveço daje kćeri Radosti za miraz – 23) S. de Saraveço daje kćeri Stanislavi za miraz.

³⁷⁶ Diaconus Pasqualis samostanu s. Marie de Castello.

³⁷⁷ 1) L. de Mica daje u zalag zetu A. Pagacio – 2) L. de Mica prodaje zetu A. Pagacio.

³⁷⁸ 1) Rade religiosa – 2) Teodorata Triphonis – 3) S. de Binçola – 4) Teodorata de Dabrosclauo.

- crkvi se ostavlja jako malo;
- kada su vlastela prinuđena da otuđuju zemlju, rijetko je ostavljaju ili daju u zalog pučaninu, tj. izvan svoje klase (2 slučaja); naprotiv, pučani su češće prinuđeni prepustiti svoju zemlju vlasteli (8 slučajeva);
- stranci participiraju u stjecanju zemlje najčešće preko rodbinskih veza (prćija);
- odnos zemljovlasnika vlastele prema zemljovlasnicima pučanima u ovo vrijeme ide u korist pučana. Međutim, već se pokazuje tendencija da vlastela počinja preuzimati (kupovinom, zbog duga, zbog zaloga i sl.) zemlju pučana (8 slučajeva kad vlastelin preuzima zemlju pučana, a samo 2 slučaja kad pučanin dolazi do zemlje vlastelina). Ta će se tendencija nastaviti još izrazitije u XIV st., u kojem će vlastela postati najjača zemljovlasnička klasa, pa će nadjačati i ostaviti daleko iza sebe pučane zemljovlasnike. Te jake zemljovlasničke pozicije zadržat će vlastela sve do kraja Republike;
- zemlja je osnovni izvor egzistencije i bogatstva na Šipanu u to vrijeme.

Kad smo iznijeli zemljovlasničke odnose i iz toga izvukli određene zaključke, potrebno je riješiti pitanje koliko zemljovlasnika živi na Šipanu na svojem imanju, a koliko izvan Šipana? Konstatirali smo da 27 vlastelinskih rodova ima zemlju na Šipanu. Vlastela redovito žive u gradu, gdje se bave političkim, trgovačkim i upravnim poslovima. Na ladanje odlaze u iznimnim slučajevima: berba, odmor, oporavak i sl. Prema tome, možemo konstatirati da 27 zemljovlasnika ne živi na Šipanu. Ovom broju pridodajemo 14 crkava, samostana i crkvenih ustanova čije je sjedište također izvan Šipana. Dodajmo još 5 obrtnika i trgovaca i jednog stranca, koji svakako žive u gradu. To dosad iznosi 37 zemljovlasnika koji ne žive na Šipanu. Od skupine »ostali« (u stvari pučani), možemo također isključiti kao stanovnike Šipana one za koje ne postoji izričiti dokumenat koji kaže da su sa Šipana ili da na njemu žive. U dokumentima se spominju kao stanovnici Šipana ovi vlasnici vinograda: Nicola de Braya de Jupana (odnosno njegovi nepotes), – Stefanus f. q. Pauli, – Dessina Natalouich, – Velića u. q. Rastenni de Oprissa, – Radogostus f. Pouergeni, – Radoçe Oprisse, – Radosta f. Dabrossi, – Dobrosclaus Martini, – Desisclaua ux. q. Tollie, – Milosti ux. Radini de Bellimiro, – Bodaua ux. Palcolaci, – Desa, f. q. Petri de Pauleçeç, ux. Goyse Radomilli, – Draganus f. Rucote Codimiri, – Liupisclaus, f. Marini fratris Tollie, – Marcus, f. Voyni, – Rada, cognata Stanusse uxoris Zeftani, – Stançiça, ux Dabri de Doncello, – Stefanus Peruiçiç – Vladimirus f. Symonis de Grupsa, – Rucota Codimiri, – Bratcus Zoncus, – Johannes Radocne Decolenni. Nabrojili smo 22 vlasnika vinograda i zemlje na Šipanu koje smo inače svrstali među »ostale«. Oni su, po našem mišljenju slobodni seljaci koji sami obrađuju svoju zemlju, prodaju je, oporučuju, zalažu itd. Mogli su uz to biti polovnici ili zakupnici na dio ili novac, ili težaci i obrađivati još i tuđu zemlju i baviti se drugim granama privređivanja. Dodajmo ovom broju 9 crkava i samostana na

Šipanu i jednu bratovštinu, izlazi da u stvari na Šipanu žive na svojoj zemlji oko 32 zemljovlasnika od njih 111. Prema tome, 79 zemljovlasnika ne živi na Šipanu. Od onih koji ne žive na Šipanu pretpostavljamo da ih samo 22 neposredno obrađuje zemlju, jer 9 crkava i samostana i jedna bratovština ne obrađuju neposredno zemlju, odnosno nisu neposredni obrađivači. Ako smo konstatairali da od 111 zemljovlasnika samo za 22 možemo pretpostaviti da su neposredno obrađivali svoju zemlju, postavlja se pitanje tko je obrađivao zemlju ostalih zemljovlasnika,³⁷⁹ pod kojim uvjetima, kakav je bio odnos između vlasnika zemlje i neposrednog obrađivača, ukratko kakvi su bili proizvodni odnosi u zemljoradnji. Drugim riječima, kako su živjeli oni stanovnici koji nisu bili zemljovlasnici, nego su se uglavnom uzdržavali i živjeli obrađujući tuđu zemlju.

IV. PROIZVODNI ODNOSI U AGRARU

U literaturi je prvi D. Roller obradio – na temelju arhivskog materijala – proizvodne odnosno na Šipanu u sklopu agrarno-proizvodnih odnosa na Elafitskim otocima.³⁸⁰ On konstatira da je privatno vlasništvo zemlje bilo potpuno razvijeno u XIII st. Oblici proizvodnje bili su: zakup, zatim obrada zemlje pomoću robovske i najamne radne snage. Ističe, međutim, da je obrada zemlje u vlastitoj režiji pomoću robovske i najamne radne snage bila manje raširena nego u Dubrovačkoj Astoreji. Pojavu i razvitak zakupa na Elafitima uvjetovala je, kaže, udaljenost otoka od kopna. Za kratkoročne tipove agrarnih ugovora tvrdi »da nisu suviše brojni, i ne određuju tip težačke pogodbe. U tim ugovorima vrlo su različiti uslovi, pod kojima se daje renta, počevši od novčane, preko polovice (naturalne), do većeg odnosno manjeg udjela bilo vlasnika, bilo zakupca«. Davanje zemlje u novčani zakup bilo je karakteristično, navodi, za crkve i samostane. Oblici naturalne rente, tj. davanje zemlje u obradu tako da se plodovi dijele između vlasnika i zakupca zemlje, bili su različiti. Naturalni zakup mogao je biti na dio ploda ili polovicu prihoda. Zemlja se daje na obradu na nekoliko generacija. Polovnici na Šipanu morali su davati uobičajene poklone i počasti vlasniku zemlje. Uobičajilo se, nastavlja Roller, da zemljovlasnik, pored zemlje koju će obrađivač obrađivati na polovicu, daje obrađivaču i okućnicu, koja se sastojala od zemlje za kuću, vrt i obor. Ponekad vlasnici daju i samu kuću za stanovanje obrađivaču, što je u čistim polovičarskim ugovorima rjeđa pojava. Prema Rolleru »okućnica tj. zemlja za kuću, vrt i obor na Otocima kao i na području Astoreje služi kao ekonomsko sredstvo za vezivanje uz zemlju. Polovnici, dobivši uz minimalnu odštetu okućnicu, postaju više zainteresirani za zemlju, nastanjuju se na njoj, čuvaju je. Sagrađivši na okućnici kuću, poboljšavaju zemlju i podižu njenu vrijed-

³⁷⁹ Samo radi jednostavne ilustracije navodim da su posjede npr. lokrumskog samostana obrađivala 1281. god. 22 zakupnika. Usp. Čremošnik, 576.

³⁸⁰ Roller, n. dj., 128–159.

nost«. Roller zastupa mišljenje koje zastupa i Ivellio da na otocima nije postojalo kmetstvo. Spominjanje rabote u dokumentima (npr. raditi 3 tjedna na godinu, voziti gospodara i sl.) Roller tumači da on ne znači kmetški odnos. Njegov je zaključak da »na otocima nije bilo kmetinstva . . . dok je polovica bila vrlo dobro razvijena, a uz nju i davanje zemlje za kuće i vrtove, a ponekad i samih kuća, dotle se kmetinski odnos nije gotovo nikako razvio«.

Rollerov rad je bio prvi naučni rad temeljen na arhivskim dokumentima koji je obrađivao proizvodne odnose u agraru u Dubrovniku. Budući da je u svojem istraživanju obuhvatio veliko razdoblje od XIII do XV st. i da je proučavao čitav teritorij Dubrovačke Republike, dogodilo se da nije u potpunosti iscrpio sve arhivske dokumente. Zbog toga su nužne ne samo dopune njegovim istraživanjima, nego i neke korekcije njegovih zaključaka. Iznijet ćemo stoga rezultate svojih istraživanja, vodeći računa o rezultatima dosadašnjih istraživača ovog problema.

Zemljišni posjed nekog čovjeka na Šipanu bio je označen posebnim znakovima »secundum quod vadunt signa posita«³⁸¹ i bio je katkad ograden suhomedom (»sino alla maceria«).³⁸² Tako se inače označavao posjed na području Dubrovačke Republike. Postojali su i službeni zemljišnici – katastici, u kojima su zabilježeni posjedi, ali oni se javljaju tek od XIV st., tačnije od stjecanja Stona i Pelješca, i ne odnose se na Šipan. Zemljovlasnici su imali svoje vlastite isprave kojima su dokazivali vlasništvo zemlje »si(cut) continetur in sua carta«.³⁸³ Zemlja se posjedovala obično u nekoliko parcela³⁸⁴ Davanje zemlje u zakup, u zalog, prodaja, darovanje, oporučivanje i sl. bilježilo se u notarske knjige. Tom zgodom se tačno označavalo gdje se zemlja ili vinograd nalazi.³⁸⁵ Često je zabilježen i lokalitet na kojem je posjed.³⁸⁶ Obavezno se zapisuje koji su vlasnici susjednih parcela, tj. čije se imanje nalazi sa sjeverne, zapadne, južne i istočne strane svijeta ili strane vjetra. Npr. a parte orientis (E), occidentis (W), septentrionis (N), aquilonis (N), austri (S), ponentis (W), greci (N-NNE), affracini (S-SSW), boree (NW-N), tramontane (N), versus silocum (SE), zatim ex parte pelagi (prema pučini, moru).³⁸⁷ Zemlja koja se davala na obrađivanje mogla je biti već obra-

³⁸¹ Div. canc., 1,142.

³⁸² Spoglio, 99.

³⁸³ SCD, III, 401.

³⁸⁴ »terras meas . . . in duabus peciis una quarum est soldi sex . . . alia pecia soldi quingue« – Čremošnik, 369.

³⁸⁵ Npr. »apud vineam dompni Petri, fratris mei« – »vinee et terre incipiunt a ripa maris et vadunt uersus montem cum consuetudine Ragusii« – Div. canc., 1,10, 139.

³⁸⁶ »vinea posita in loco qui dicitur Rallica« – »in Jupana ad punctam sacri Pancratii« itd. – Div. canc., 1,108,125; – ili da nabrojim još nekoliko: »terras positas in Jupana in loco dicto Caleç« (Div. canc., 1,152), »incipiendo de aqua Strahotini« (SCD, VI, 20).

³⁸⁷ Konkretno u ugovoru, da navedem samo jedan slučaj, to izgleda ovako: »vinea mea posita in Jupana que confinat a parte orientis cum vinea que fuit Valii de Gondola, et a parte occidentis et septentrionis cum vinea que fuit Michaelis de Gondola et vinea Benedicti de Gondola, et a parte pelagi super viam nouam communis, dedi in pignore . . .« – Div. canc., 1,39.

dena zemlja (*vinea laborata, vinea*) ili neobrađena zemlja (*terra*). Kad se nekom daje zemlja da je nasadi, upotrebljava se izraz »locavi ad pastinandum« ili »debet pastinare«. Neposredni obrađivač kad uzima nečiju zemlju na obrađivanje sklapa ugovor koji se registrira u notarskim knjigama. Pri tom dobiva svoju »cartam notarii«. U ugovoru je tačno rečeno koje su dužnosti i obaveze obrađivača, a koje zemljovlasnika. Postojali su različiti uvjeti što se tiče vremenskog roka dokle će obrađivač uživati vinograd ili zemlju, zatim koliko će novca ili plodina zauzvrat dati zemljovlasniku čiju zemlju obrađuje. Nije svejedno da li obrađivač uzima obrađenu ili neobrađenu zemlju, crkvenu ili necrkvenu. Zbog toga ćemo razmotriti proizvodne odnose: A) kad obrađivač obrađuje zemlju vlastelina ili pučanina, B) crkvenu zemlju, C) prava zakupnika, D) značenje proizvodnih odnosa na Šipanu u okviru agrarno-proizvodnih odnosa Dubrovačke Republike.

A) Proizvodni odnosi na imanjima vlastele i pučana

Kad obrađivač uzima obrađenu zemlju, obično vinograd, tada je lokacijski ugovor jednostavan. Orađivač se obavezuje da će obrađivati vinograd do onog vremenskog roka do kojeg se obavezao, da će ga dva puta okopavati, čistiti i obrađivati po dubrovačkom običaju (*cum consuetudine Ragusii*). Polovica vina i svih ostalih plodina pripada obrađivaču vinograda, a polovica zemljovlasniku.³⁸⁸ Orađivač je u ovom slučaju zakupnik na polovicu, polovnik. Ugovor je zakupnički ugovor u smislu naturalnog zakupa.

Nešto drugačiji odnos nastaje kad obrađivač preuzima neobrađenu zemlju s ciljem da je nasadi. Orađivač je tada uzima na dulji rok, jer mu je potrebno više vremena da je kultivira, npr. 3, 4, 5 generacija, dok traje loza, in perpetuum. Obično se obavezuje da će nasaditi (*pastinare*) 1/4 solda neobrađene zemlje na godinu, ali se od njega zahtijevalo da obradi i 1/3 do 1/2 solda zemlje. Neki put se obavezuje da će na godinu nasaditi određeni broj loza, npr. 200 loza s gnojem (*ducentas vites cum amata*). Zemlju će obrađivati »*secundum usum Ragusii*« i davat će zemljovlasniku polovicu godišnjeg priroda. Rijedak je slučaj da se dogovore za drugačiju kvotu, npr. 1/4 obrađivaču a ostalo zemljovlasniku.³⁸⁹ Neki put zemljovlasnik i novčano pomaže obrađivača dajući mu »*pro adjutorio*« novac.³⁹⁰ To je razumljivo. Ako obrađivač preuzima neobrađenu zemlju, dok se zemlja ne nasadi i ne počne davati plod, obrađivač mora od nečeg živjeti, pa mu je potrebna novčana pomoć. Budući

³⁸⁸ Jedan primjer takvog ugovora: »*Marinus Conouellus vineam in Jupana... dedi et locavi Marino Prodanelli ad tres annos ad medietatem... et dictus Marinus Prodanelli teneatur dictam vineam zappare duabus vicibus in anno et putare et laborare cum consuetudine Ragusii et medietatem vini et omnium fructuum habeat sibi et ego debeo habere aliam medietatem*« - 2. 1. 1283. - *Div. canc.*, 1, 115.

³⁸⁹ *Div. canc.*, 1, 152.

³⁹⁰ Čremošnik, 463.

da se obrađivač obavezao da će kroz nekoliko generacija on i njegovi potomci kultivirati zemlju, mora živjeti blizu imanja, pa mu zemljovlasnik daje komad zemlje da na njoj sagradi kućicu za stanovanje i vrt oko nje za obrađivanje. Veličina tog poklonjenog komada zemlje kreće se od 1/3 preko 1/2 do čitavog solda zemlje. Ako se obrađivaču daje dobra zemlja, tada je površina zemlje za kućicu i vrt mala (1/2 ili 1/3 solda), naprotiv, ako je slabija, onda mu se daje čitav sold. Orađivač obično uživa sav plod s te poklonjene zemlje. Za uzvrat dužan je, u to vrijeme, zemljovlasniku za tu zemlju na kojoj ima kućicu i uživa vrt davati svake godine poklon 1 ili 2 kokoši, ili novac (npr. 6 perpera).³⁹¹ Zemljovlasnik tim darovanjem zemlje za kućicu i vrt nastoji što više privezati uza se neposrednog obrađivača. Za uzvrat obrađivač kultivira njegove zemlje, daje mu polovicu priroda, a za stanovanje u kućici i upotrebu vrta daje zemljovlasniku dar ili novac. U nekim slučajevima, kao što smo vidjeli, zemljovlasnik i novčano pomaže neposrednog obrađivača kad ovaj kultivira neobrađenu zemlju. Orađivač i u tom slučaju, kao što je bio slučaj kad uzima obrađenu zemlju, sklapa ugovor, pa je on i sada zakupnik zemlje, obično na polovicu, polovnik. Ugovor je zakupnički ugovor naturalnog karaktera.³⁹² Ugovor sklapa redovito je-

³⁹¹ Npr. »ipsi (tj. obrađivači) habeant unum soldum terre de costeria pro orto et domo« - Pr. rect., 2,18; - »et ipse et heredes sui habeant terciam partem de soldo et ortis ubi sunt modo capane et orti et pro dicta tercia parte unius soldi ipsi debent dare mihi duas galinas in carnis privium l. 5. 1300. - Pr. rect., 2,34; - »et habeant duas partes unius soldi de terra pro capanis et orto pro quibus duabus partibus unius soldi de terra debeant dare michi et heredibus meis yperperos VI in festo s. Elie annuatim« 29. 5. 1300. - Pr. rect., 2, 37; - »dictus Volcomirus, quam heredes eius debeant habere medium soldum de terra predicta... pro capanna et orto, et omnes fructus et herbe qui fuerint in dicto medio soldo de terra debent esse dicti Volcomiri et heredum eius. Et ipse Volcomirus et heredes eius debent dare pro affictu dicti medii soldi de terra galinam unam in carnis privio« 15. 3. 1281. - Čremošnik, 463. - Ovu pojavu davanja određenog poklona zbog uživanja solda zemlje G. Čremošnik tumači: »Kao simbol da i ta zemlja nije potpuno vlasništvo zakupnika, određuju ugovori da se za takav deo zemlje plati kao neznatna zakupnina jedna kokoš ili mala količina voska na jedan određen praznik.« Vinogradarstvo i vino u Dalmaciji srednjeg veka, GZMBH XIV (1933), str. 22. - Usp. o ovom još i: Roller, str. 146-151.

³⁹² »Die exeunte mense madii (29. 5. 1300), ego quidem Marinus de Čanchino cum volutante et consensu uxoris mee Gaysclae confiteor quod terram meam positam in Jupana in loco qui dicitur Coludriche que terra confinat ex parte leuantis cum Marco de Voyna, que terra est ampla de leuante uersus ponentem per passus viginti et vadit recto tramite usque ad montem secundum usum Ragusii, dedi et locaui Lubiçe uxoris q. Mathie de Pascali et filiis suis in perpetuum, tali uero pacto et ordine, quod ipsa et sui heredes debeant pastinare quartam partem de soldo vinee annuatim usque ad XII annos quod usque (!) sint pastinati tres soldo vinee in dicta terra et postquam fuerint pastinati dicti tres soldo pastinent secundum quod voluerint. Ex ipsa et sui heredes debeant laborare et pastinare vineam pastinatam secundum usum Ragusii, et de toto vino et omnibus fructibus qui fuerint in dicta vinea pastinata ego debeo habere medietatem et ipsa Lubiça et sui heredes debent habere sibi aliam medietatem. Itaque dicta Lubiça quam eius heredes teneant dictam terram et possessionem fino usque vites duraverint. Et habeant duas partes unius soldo de terra pro capannis et orto pro quibus duabus partibus unius soldo de terra debeat dare mihi et heredibus meis yperperos VI in festo sancti Elie annuatim. Et

dan čovjek, obično otac u svoje i ime svojih sinova. Neki put se kao zakupnici javljaju braća,³⁹³ udovica i sinovi,³⁹⁴ ali i osobe koje nisu rodbinski vezane.³⁹⁵ Redovito je svaki vinograd imao svog čuvara (guardianusa) koji je pazio na vinograd i prijavljivao vlasniku štete.³⁹⁶

B) Proizvodni odnosi na crkvenim imanjima

Na crkvenim imanjima postojali su nešto složeniji i raznovrsniji proizvodni odnosi nego na onim necrkvenim. Dok smo na necrkvenim imanjima u to vrijeme našli samo prirodni zakup (kratkoročni ili dugoročni) s pretežnim davanjem polovice ploda vlasniku zemlje, na crkvenim imanjima nailazimo na ove agrarno-proizvodne odnose: 1) neku vrstu srednjovjekovnog ropstva, 2) davanje zemlje za kućicu i vrt, a za uzvrat traženje besplatnog rada i drugih službi, 3) prirodni zakup, 4) novčani zakup, 5) emfiteuza.

1) Prema jednom dokumentu moglo bi se zaključiti da je krajem XIII st. na Šipanu postojala neka vrsta srednjovjekovnog ropstva, koje bi moglo vući kontinuitet iz kasne antike. Naime, svećenik Vital de Gaysclauo, opat crkve sv. Andrije na Šipanu, tvrdio je 23. 10. 1282. u jednom sudskom sporu da je neka Dobrena, kći Desice Millosii, ropkinja crkve sv. Andrije (»fuit ancilla dicte ecclesie s. Andree«). Pozivao se pri tom na ispravu iz 1219, u kojoj stoji da su hereditariji crkve sv. Andrije oslobodili ropstva Desicu i njeno potomstvo (»dimittimus Desicam Millossii liberam et eius filios et totum suum heredem liberos per quatuor partes mundi«). Vital je napomenuo da je hereditariji nisu mogli pravno osloboditi i stavio je prigovor tom oslobađanju (»quod ipsi iure facere non potuerunt sine renumeratione uel censo dicte ecclesie ... pro et quod ipsa erat ancilla ecclesie«). Budući da je Dobrena kći Desice, moraju se, zaključuje opat Vital, ona i njezin sin Pavle vratiti natrag u ropstvo rečene crkve (»quod dicta Dobrena et dictus Paulus debeant redire in servitute dicte ecclesie«). Međutim, Dobrena je uspjela dokazati da ona nije kćer Desice, nego da je slobodna (»non fuit filia Desice ancille dicte ecclesie immo est libera et franca«). Sud je presudio da su Dobrena i Pavle slobodni.³⁹⁷ Iz dokumenta se vidi da

si non pastinaverit dictam quartam partem annuatim ut dictum est perdat omnes fructus illius anni. Et hoc sine impedimento dicti. Et ego Lubiça omnibus predictis consencio. Judex Paulus Pabora ex Laurentius ... testis.« – Pr. rect., 2,37'. Usp. još: Čremošnik, 436, i Roller, n. dj., 156.

³⁹³ SCD, IV, 523; – Div. canc., 1,152; – Pr. rect., 2,8.

³⁹⁴ Pr. rect., 2,37'.

³⁹⁵ SCD, V, 20.

³⁹⁶ Div. canc., 2,29' itd.

³⁹⁷ Čitav dokumenat glasi: »Die XXIII octubris (MCCLXXII, ind. X). Nos Johannes Georgio comes Ragusii et jurati iudices Vitalis Binçola, Grubessa de Ragnana, Lucarus Fuschii, Damianus de Bocignolo et Mathias de Mence testificamus quod uertente questione inter dompnium Vitalem de Gaysclauo abbatem ecclesie santi Andree de Juppana agentem ex parte una, et Dabrenam uxorem condam Obrati de Semilla et Paulum filium eius defendentes ex altera. Dixit dictus dompnus Vitalis per

je krajem XIII st. na Šipanu postojalo ropstvo. Dobrena i sin joj Pavle izbjegli su sudbinu ropstva (*redire in servitute*) zahvaljujući samo činjenici da opat Vital nije mogao dokazati da je ona kći bivše ropkinje (*ancille*) Desice. Da je ona zaista bila kćer Desice, postala bi ropkinja i ne bi to bilo ništa neobično u to vrijeme. Pretpostavljamo da bi ona i njezin sin Pavle kao robovi (*servi*) radili besplatno na crkvenoj zemlji, kao što to pretpostavljamo za Dobrenu, za koju dokumenat spominje da je bila ropkinja (*ancilla*) 1219. Za druge poslove ne bi robovi (*servi*) bili potrebni crkvi. Ovo ropstvo (*servus, ancilla, servitus*) treba, svakako, razlikovati od klasičnog antičkog ropstva. Kakav je položaj robova (*servi, ancille*) u to vrijeme na Šipanu ne možemo iz tog dokumenta zaključiti, nego samo konstatirati njihovo postojanje i to da su imali pravo na obitelj.³⁹⁸

2) U ovo vrijeme postoje na crkvenim imanjima oblici agrarnih odnosa kakve nismo sreli na necrkvenim imanjima. Budući da su ti oblici interesantni i karakteristični, razmotrit ćemo ih detaljnije. Opat crkve sv. Petra na Šipanu dao je »ad pastinandum« zemlju Pavlu Draganovu

suum advocatum Nichola de Crossio quod dicta Dabrena fuit filia Desice Millossi que fuit ancilla dicte ecclesie sancti Andree et super hoc presentavit unam cartam notarii que sic incipit: Anno incarnationis domini millesimo ducesimo nonedecimo, mense medio coram nobis subscriptis testibus, Nos quidem dominus Stephanus Sauine abbas ecclesie sancti Andree de Juppana et presbiter Petrana filius Teodori, et Marinus Petrane et Calenda de Mosca et Ursacius Mauresse et Cerne Vitane et Ursatius Guillericus et Palma Michoçi omnes prenominati hereditarii suprascripte ecclesie dimitimus Desicam Milossi liberam et eius filios et totum suum heredem liberos per quatuor partes mundi etc. ut in dicta carta continetur. Unde cum in dicta carta continetur quod predictus abbas et alii septem in dicta carta francauerunt dictam Desicam que fuit mater dicte Dabrene, quod ipsi de jure facere non potuerunt sine remuneratione vel censo dicte ecclesie pro et quod erat ancilla ecclesie suprascripte et etiam aliqui sunt scripti in dicta carta pro hereditariis quod non sunt hereditarii et ideo peccit judicari quod dicta Dabrena et dictus Paulus debeant redire in servitute dicte ecclesie. Ad quem dicta Dabrena et dictus Paulus per suum advocatum Maichaelem Dersic responderunt dicentes, quod dicta Dabrena non fuit filia Desice ancille dicte ecclesie, immo ipsa est libera et franca, unde peccerunt absolui per sententiam, a dicta petitione ipsius dompni Vitalis. Cumque dictus dompnus Vitalis abtulerit se probaturum quod dicta Dabrena fuit filia dicte Desice ancille ipsius ecclesie et super hoc introduxerit plures testes, quod jurati de veritate dicenda dixerunt omnes se nichil scire de predictis nec etiam dictus dompnus Vitalis probaverit aliquid de servitute dicte Dabrene, nos comes et iudices suprascripti auditis et intellectis rationibus partium diximus et per sententiam judicavimus, quod dicta Dabrena et dictus Paulus sint absoluti a dicta petitione prenominati dompni Vitalis pro dicta ecclesia sancti Andree ut nec ipse dompnus Vitalis nec aliquis alius pro dicta ecclesia possit dictis Dabrane et Paulo facere aliquam questionem de servitute in perpetuum. Jurando dicta Dabrena et dictus Paulus per tria sacramenta quod ipsa Dabrena non fuit filia Desice ancille dicte ecclesie sancti Andree, nec ipsa Dabrena neque dictus Paulus sunt servi predicte ecclesie, qui Dabrena et Paulus predicti fuerunt parati facere dicta sacramenta, sed dictus dompnus Vitalis dixit: ego nolo quod iurent modo, sed quecumque mihi placuerit. Ipsi facient dicta sacramenta secundum usum Ragusii. Et de hac sententia sunt due carte similes. Hec autem etc...«
- Test., 1,9'.

³⁹⁸ O servima u to vrijeme usp. B. Grafenauer, Zgodnjofevdalna družbena struktura jugoslovenskih narodov in njen postanek, Zgodovinski časopis, XIV, 1960, 55 - 77.

i njegovim sinovima Radovanu i Stjepanu da svake godine nasade koliko mogu zemlje i obrađuju je po običaju dubrovačkom. Od svih plodina što odatle dobiju dat će polovicu crkvi. Zemlju će držati dok traje loza. Obradivači su dobili još i »sellam dicte ecclesie« da u njoj stanuju. Zbog upotrebe te sele dužni su raditi svake godine 3(tri) sedmice besplatno u crkvenom vinogradu i dati crkvi svake godine na blagdan sv. Petra apostola pola libre voska.³⁹⁹ Ovdje se javlja novi momenat u agrarnim odnosima: davanje kuće za stanovanje s pripadnostima (sella), a za uzvrat neposredni obradivač će besplatno raditi na zemlji. Vidjeli smo da je bio običaj i na necrkvenim imanjima davati zemlju za kućicu i vrt, ali nije se tražilo od obradivača da za uzvrat besplatno obrađuje zemlju, nego samo da daje darove ili novac. Ovdje nastupa nova kvantiteta (traženje besplatnog rata), koja će u kasnijem razvoju agrarnih odnosa dati novu kvalitetu u tim odnosima: pojavu kmetstva. Da nije bio osamljen slučaj traženja besplatnog rada na zemlji, navest ću još jedan slučaj.

Opat samostana u Pakljeni locira 16. 4. 1300. jednog obradivača na 3 generacije da mu nasadi s gnojem 2 solda vinograda u 6 godina (znači 1/3 solda na godinu). Kad to obradi, neka dalje nasadije zemlju prema mogućnostima. Od plodina pripast će samostanu polovica. Osim toga, dat će svake godine 6 (šest) besplatnih nadnica zimi (sex operas in hieme) i 6 (šest) ljeti (alias sex in estate sine precio annuatim). Na blagdan sv. Mihajla u rujnu dat će pola kokoši i pola libre voska. Mimo toga dat će za vrijeme berbe još tri nadnice, voziti grožde (uvas) od luke do Pakljene i obratno. Konačno, prevožit će još opata od Šipana do Dubrovnika i obratno na pola troška.⁴⁰⁰ Po dokumentu se vidi da je zemljovlasnik proširio obaveze neposrednom obradivaču. Zahtijeva 12 (dvanaest) besplatnih nadnica (za one tri nadnice za vrijeme berbe ne piše da li su i one besplatne), darove i prijevoz. Nije jasno, jer u dokumentu nije naglašeno, zbog čega zemljovlasnik traži 12 besplatnih nadnica. Poznavajući kasnije dokumente sličnog sadržaja, možemo pretpostaviti da se zahtijeva besplatan rad zbog kuće dane za stanovanje ili

³⁹⁹ »Item dedi predictis Radouano et Stefano filiis dicti Pauli sella dicte ecclesie... ut habitent ibi et teneantur laborare omni anno pro dicta sella in uinea dicte ecclesie tres hebdomadas sine priuo (valjda precio!) et teneantur dare omni anno dicte ecclesie in festo sancti Petri apostoli parium utrum de candelis medie libre de cera pro censu.« – SCD, VI, 148; – Roller, 157.

⁴⁰⁰ Čitav dokumenat glasi: »Die intrante mense aprilis. Ego quidem frater Johannes abbas monasterii Pecline confiteor quod terram dicti monasterii positam in Juppana cum omnibus suis pertinentiis que confinatur ex parte leuantis cum possessione ne dicti monasterii quam tenet Mechina Catarensensis et confinatur ex parte pelagi cum via comunis, et ex parte ponentis cum possessione dicti monasterii quam tenet Velicina Radoević et ex parte tramontane cum possessione eiusdem monasterii quam tenet Stanissa de Radoe dedi et locaui Elie et Bratoveço filiis Dragoradi de Juppana usque in terciam generationem, tali uero pacto et ordine quod ipsi debent pastinare cum amata duos solidos de vinea usque ad sex annos proximos venturos, et post dictos sex annos pastinent ad suum voluntatem et de toto vino et de omnibus fructibus quod fuerint in dicta vinea et pastino quando fuerit pastinata. Dictum monasterium debet habere medietatem et ipsi et heredes eorum debent habere sibi ali-

zemlje dane za kuću i vrt. Ukoliko se zahtijeva besplatan rad na crkvenoj zemlji samo zato što obrađivač nasaduje tu zemlju i daje polovicu priroda – što bi se također dalo izvesti iz dokumenta – onda je položaj obrađivača zemlje na crkvenim imanjima teži nego na onim necrkvenim.

Dalju potvrdu ovakvog stanja daju dokumenti lokrumskog samostana koji se odnose na njegove posjede na Šipanu. 1252. samostan je dao zemlju na obrađivanje »per li servitù«. Znači zahtijevaju se neke usluge zbog dane zemlje. Iste godine dao je samostan zemlju »a mità con peso di servitù per due settimane con solo pane«. ⁴⁰¹ Obradivač je, dakle, morao obrađivati zemlju na polovicu i raditi dva tjedna besplatno, odnosno dobivajući za to vrijeme samo kruh. Neki put samostan, kao npr. 1260, daje zemlju »per metà in uita sua con obligo di laurare due settimane nel monasterio una d'etate el altra in inverno«. ⁴⁰⁰ U ovom slučaju obrađivač je morao dva tjedna raditi različite poslove samostanu (ne piše kakve). U tim posljednjim dokumentima lokrumskog samostana provlači se dva puta izraz »servitù« (servitus), u značenju besplatnog rada. Ako povežemo izraz »servitù« iz dokumenata lokrumskog samostana s izrazom »redire in servitutum«, »de servitute« prije navedenog dokumenta od 23. 10. 1282, mogli bismo konstatirati da izraz »servitus« u to vrijeme znači besplatan rad, rad koji se ne plaća, a obavezan je. Besplatan obavezan rad krajem XIII st. traje dva do tri tjedna i zahtijeva se samo na crkvenim imanjima. Pored besplatnog rada traže se ponekad i drugi poslovi, kao npr. prijevoz. Darovi koje daje neposredni obrađivač s crkvenih imanja koji put su veći nego što ih daje takav obrađivač s necrkvenih imanja. To bi moglo upućivati na dalji zaključak, da su pojedine crkve i pojedine crkvene ustanove za razliku od drugih u to vrijeme bile dosta siromašne, pa su nastojale izvući što više koristi od neposrednih obrađivača, i da je zemlja bila jedan od osnovnih izvora prihoda i uzdržavanja svećenika i redovnika.

3) Osim ovih proizvodnih odnosa postoji na crkvenim imanjima na Šipanu i prirodni zakup. Najuobičajeniji proizvodni odnos bio je rad na polovicu, tj. obrađivač mora davati polovicu priroda crkvi ili samostanu. ⁴⁰³ Pored te kvote spominju se i druge, npr. 3/4 obrađivaču, a 1/4

am medietatem, Et ipsi laborent dictam vineam secundum consuetudinem Ragusii et ipsi et heredes eorum debeant facere sex operas in hieme et alias sex in estate dicto monasterio sine precio annuatim, et debeant dare dicto monasterio in festo sancti Michaelis de septembre tres tritas (!) et mediam galinam et mediam libram de cere munde annuatim, et tres operas debent dare dicto monasterio in vendemiis annuatim ad vendemiandum, et ipsi et heredes sui teneantur apportare uvas supradictas (?) de portu sancti Georgii ad Peclinam, et de Peclina usque ad dictum portum quocumque opus fuerit aportare res dicti monasterii et teneantur aportare abbates dicti monasterii usque Ragusium et de Ragusio usque Jupanam ad expensas medias. Et si non pastinauerint dictos duos soldos usque ad dictos sex annos perdant fructus illius anni . . .« – Pr. rect., 2,31'.

⁴⁰¹ Spoglio, 91.

⁴⁰² Spoglio, 92.

⁴⁰³ Čremošnik, 1109; – SCD, V, 523.

zemljovlasniku, ili čak 5/6 obrađivaču, a 1/6 zemljovlasniku.⁴⁰⁴ Kad neposredni obrađivač obrađuje neobrađenu zemlju, redovito zadržava veću količinu priroda. Ostale obaveze su iste kao i kod obrađivača zemlje na necrkvenim imanjima. Rok zakupa trajao je za života obrađivača »et primis hereditibus«, odnosno »heredi eius masculo in vita eorum«, ili dok traje loza, ili in perpetuum. Miješaju se, dakle, kratkoročni i dugoročni zakupi. Osim davanja određene kvote priroda koja je predviđena zakupničkim ugovorom, zakupnici na crkvenim imanjima, zbog specifičnosti svojeg položaja i odnosa, imali su ponekad još neke obaveze. Npr. zemljovlasnik će zadržati za sebe plodove šipka, oni se ne dijele na polovicu (excepto fructu malorum granatorum). Orađivač će osim polovice plodova davati svake godine dvije libre voska na blagdan zaštitnika crkve (pro censu duas libras de cera colata ecclesie supradicte in festo eiusdem).⁴⁰⁵ Kad obrađivač zadržava veću kvotu priroda (3/4, odnosno 5/6), tada daje nešto veće darove u drugim stvarima, npr. 6 kvinkija vina (sex quinquas de uino) ili dva kvinkvija vina (duo quinquia de uino de toto communi dicte ecclesie pro incenso).⁴⁰⁶ Ti se posebni darovi daju da crkva može nabaviti tamjan (»pro incensu«), ili da se naplati zemljišni porez (»pro censu«). Dogadalo se da su obrađivači dobivali zemlju za kućicu i vrt, kao što je to bio slučaj i na necrkvenim imanjima. Ali i u tim slučajevima postojale su iznimke od uobičajenih normi. Npr. dva neposredna obrađivača primili su 1282. dva solda zemlje »pro orto et capanis sibi habendis«. Međutim, plodovi loze, voćaka i smokava (osim vrste smokava »exceptis ficibus termulis«) s tih dvaju solada zemlje pripadaju zemljovlasniku, a povrće i ostalo obrađivaču.⁴⁰⁷ U drugim slučajevima na necrkvenim imanjima vidjeli smo da svi plodovi sa zemlje koja je dana za kućicu i vrt pripadaju obrađivaču. Lokrumski samostan koji je bio, kako smo vidjeli, najveći zemljoposjednik na Šipanu, također je davao svoje posjede na obradu na polovicu priroda (dā a mitā in perpetuo«, »per metā in loro uita«, »per metā in vita loro« i sl.).⁴⁰⁸ Taj samostan imao je i neke drugačije oblike agrarnih odnosa, koji su se sklapali »con certi patti e condizioni«. ⁴⁰⁹ Mora se ipak naglasiti da davanje zemlje na obradu na polovicu (ili koju drugu naturalnu kvotu) nije toliko karakteristično za proizvodne odnose u agraru na crkvenim imanjima u to vrijeme. Svi polovnici i ostali naturalni zakupnici na imanjima lokrumskog samostana na Šipanu bili

⁴⁰⁴ SCD, V, 523; – SCD, VI, 20.

⁴⁰⁵ SCD, V, 523.

⁴⁰⁶ SCD, V, 523; – VI, 20. – Jedan kvinkvij mali = oko 18³/₄ l, veliki = oko 21 litre. usp. *Mahnken*, 105.

⁴⁰⁷ »Abbatissa monasterii sancti Symeonis et conventus... duos soldos de terra sita in Jupana in Pertuso, in illo loco ubi sunt ortus et capanne, dedimus Radoucio et Bogdano... pro orto et capanis sibi habendis... tali ordine, quod omnes fructus de ficibus, arboribus et vitibus que erunt in dictis terris debent esse dicti monasterii exceptis ficibus termulis, que debent esse dictorum Radoucii et Bogdani. Herbas vero et alias utilitates habent Radoucius et Bogdanus« 10. 7. 1282. – Čremošnik, 1109.

⁴⁰⁸ Spoglio, 91.

⁴⁰⁹ Spoglio, 91.

su 16. 7. 1281. pretvoreni u novčane zakupnike.⁴¹⁰ To znači da su umjesto određenog dijela plodina, davali zemljovlasniku određeni dio novca. Crkvama je više odgovaralo primati godišnji novčani zakup (afit) nego plodine. Plodine je trebalo tada smještati u spremišta i prodavati, a to je stvaralo nepotrebnu brigu.⁴¹¹ Osim toga, redovnici, samostani i pojedini opati dobivali su od polovnika dovoljno prehrambenih artikala u obliku naturalnih podavanja, pa im je bilo potrebnije imati novac da kupuju ostale stvari nego spremati plodine. Kod vlastele je obratno. Oni imaju dovoljno novca stečenog u trgovini i pomorstvu, ali nemaju dovoljno prehrambenih artikala, pa zato kod njih prevladava naturalno podavanje. U tome, mislim, leži razlog zašto je novčani zakup prevladao na crkvenim, a nije na imanjima vlastele i pučana. Zato je potrebno upoznati novčani zakup na crkvenim imanjima.

4) Kad neposredni obrađivač preuzima zemlju ili vinograd od zemljovlasnika na obrađivanje na novčani zakup (ad affictum), tada on uživa i zadržava sav prihod i plodove s te zemlje (»habere vinum et fructus de dicta vinea et terra«, odnosno imati »reditus et fructus« zakupljene zemlje i vinograda).⁴¹² Ako uzima neobrađenu zemlju, obavezuje se koliko će nasaditi loza na godinu, obično 200 (debet pastinare quolibet anno ducentas vites).^{412a} Rok zakupa može biti 10, 15, 20, godina, in vita loro, 4 generacije, 600 godina i sl. I ovdje, dakle, susrećemo kratkoročni i dugoročni zakup. Količina novca koja se isplaćuje u ime zakupa (afita) kreće se od 1 do 20 perpera na godinu.⁴¹³ Visina afita ovisi o površini zemlje. Afit se obično daje na blagdan kojeg sveca (obično zaštitnika crkve) ili na Božić, Poklade i sl. Pored novca zakupnici su redovito davali i neki dar: 1–2 kokoši, pogače kruha (fogacie), ili određenu količinu ulja (obično jedan kvinkvij) ili dvije svijeće i sl.⁴¹⁴ Ako je afit bio velik, mogao se plaćati u dva roka.⁴¹⁵ Neki put javljaju se vlastela kao zakupnici crkvenih imanja »ad affictum«.⁴¹⁶ Pretpostavljamo da oni nisu neposredno obrađivali zemlju, nego su je davali drugima u podzakup.

⁴¹⁰ Čremošnik, 576; – Roller, 133.

⁴¹¹ Kad je lokrumski samostan pretvorio svoje polovnike u novčane zakupnike, dobio je na godinu 83 perpera, 4 groša i 29 folara. – Čremošnik, 576.

⁴¹² Čremošnik, 710; – SCD, IV, 400.

^{412a} Čremošnik, 710.

⁴¹³ Spoglio, 98–99.

⁴¹⁴ »eidem clerico Bubane tres perperos et unum modium de ta... omni anno in festo S. Helie dabit eidem ecclesie unum quinquem de oleo et duos ceros de una libra de cero« SCD, IV, 400.

⁴¹⁵ »Ego Rucota obligo monasterio pro affictu quolibet anno solidos deneriorum grossorum septem et denarios grossos tres et quartam de grosso, medietatem in festo Nativitatis Domini et aliam medietatem carnis privio« – Čremošnik, 576.

⁴¹⁶ Npr. Johannes de Crosso imao je na Šipanu vinograd lokrumskog samostana »ad affictum« – Div. canc., 2,46'.

5) Pojava emfiteuze vrlo je rijetka u dubrovačkim dokumentima.⁴¹⁷ Zbog toga je interesantan dokumenat koji je spominje na Šipanu u XIII st. Naime, 7. 12. 1281. u ispravama lokrumskeg samostana stoji »dedimus et locavimus in emphyteusim Mildrago Ingatio et Stepco et Radomillo filiis q. Chrane de Colen dando annuatim in festo Natiuitatis Domini perperos tres et teneant predictam vineam et terram usque in terciam generationem et pastinet totam terram in duos annos et si non pastinauerint perdant fructus illius anni.«⁴¹⁸ U ovom slučaju daje se neobrađena zemlja u novčani zakup na tri generacije (otprilike 100 godina). To odgovara pojmu emfiteuze.⁴¹⁹ Emfiteuza se inače u Dalmaciji izrazitije javlja u Zadru.⁴²⁰ U Zadru se slično kao i u Dubrovniku najčešće javlja na posjedima crkava i samostana. Ova bi pojava mogla upućivati na postojanje sličnih agrarnih odnosa u Dubrovniku i Zadru.

C) Prava zakupnika

Zakupnik koji preuzima tuđu zemlju na obrađivanje sklapa ugovor sa zemljovlasnikom i dobiva notarsku kartu »cartam notarii«. Ulazi kao obrađivač u zemlju vlasnika. Time dobiva pravo da ubire svoj dio ploda »partem meam vini et omnium fructuum«. Sa svojim zakupničkim pravom slobodno raspolaže. Može ga prodati,⁴²¹ oporučiti,⁴²² darovati,⁴²³ založiti.⁴²⁴ Međutim, u svim tim transakcijama onaj tko dobiva takav vinograd ili zemlju od zakupnika preuzima na sebe i obaveze koje je prijašnji zakupnik imao prema zemljovlasniku.⁴²⁵ Prema tome, mijenja se

⁴¹⁷ Roller spominje slučaj emfiteuze iz 1486. na crkvenom imanju na Lopudu, str. 135.

⁴¹⁸ Zibaldone kod OO. dominikanaca, str. 94.

⁴¹⁹ Emfiteuza ima svoje podrijetlo u ustanovama rimskoga i grčkoga prava. »Ius emphyteuticum« je grčkog podrijetla, a značilo je davanje neobrađene zemlje u dugotrajni zakup da bi se zemljište privelo obrađivanju. Ta je ustanova prešla kasnije u Egipat, odatle u Rim. Iz početka se radilo o zakupu na određeno vrijeme u kojem je zakupnik bio dužan obrađivati zemlju. U Justinijanovu pravu emfiteuza je dobila konačno uređenje. Definira se kao »stvarno, otudivo i nasljedivo pravo na potpuno korištenje zemljišta«. Usp. B. Eisner — M. Horvat, Rimsko pravo, Zagreb 1948. 288–290.

⁴²⁰ M. Medini, O postanku i razvitku kmetskih i težačkih odnošaja u Dalmaciji, 1920, str. 33; — I. Beuc, Statut zadarske komune iz 1305. godine Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, II, 1954, str. 622; — N. Čolak, Zemljišni posjedi zadarske komune u 12. st., Radovi Instituta JAZU u Zadru, 10, 1963, 380.

⁴²¹ Drugocna Pasque i drugovi »totam partem nostram de vineis et terris... vendidimus« za 43 perpera. — Div. canc., 1,141.

⁴²² Desa de Dragana oporučuje 1296. »vinea de Jupana que est pastinata in terra sancti Michaelis de Portoio in vita sua« svojem mužu Martinu. — Test., 1,17'.

⁴²³ »dedit... tenendi et laborandi partem suam vinee« 1286. god. — Div. canc., 3,72.

⁴²⁴ Bratus Niculis de Jupana... vineam et sellam... que fuit eccl. s. Elie de Dalafoda... dedi in pignore Stefano Peruiçiç« 1300. — Pr. rect., 2,58. i sl.

⁴²⁵ »dictam vineam et sellam habeant et possideant et de ipsa velle suum faciat in perpetuum saluo jure semper dicte ecclesie s. Elie« — Pr. rect., 2,58. ili: »dono omnes possessiones meas que sunt in Jupana cum illo ordine quo ego possidebam ipsas possessiones per cartam notarii« 1299. — Pr. rect., 2,14.

samo zakupnik, neposredni obrađivač, a obaveze ostaju. Ako zakupnik pri prenošenju svojeg zakupničkog prava obavezuje primaoca na svoje dotadašnje obaveze, kad prodaje svoj dio plodina, nema prema zemljovlasniku obaveza. Sa svojim dijelom ploda slobodno raspolaže. Može ga prodati, pokloniti i sl. Zemlju mora obrađivati »secundum usum Ragusii«, »cum consuetudine Ragusii«, što smo već istaknuli. Ako je dobro ne obrađuje i nasaduje ili ukrade plod, gubi svoj dio ploda za tu godinu.⁴²⁶ U tom slučaju zemljovlasnik mu može zemlju oduzeti i dati je drugome.⁴²⁷ Zakupnik je bio dužan vinograd dva puta okopati i očistiti i raditi određene poslove u vezi s lozom.⁴²⁸ Zakupnik je zatim dužan pošteno izjaviti koliko je vina dobio u vinogradu.⁴²⁹ Zakupnik je nastojao da bude siguran da ga zemljovlasnik bezrazložno i svojevóljno ne istjera sa zemlje. Stoga je zahtijevao da u zakupnički ugovor uđe klauzula da ga se ne može otjerati, da mu se ne može oduzeti zemlja i dati je drugima na obrađivanje dok traje zakupnički ugovor.⁴³⁰ Zakupnik se mogao suprotstaviti zemljovlasniku ako ga je ovaj htio prije isteka ugovora i samovoljno istjerati sa zemlje.⁴³¹ Jedan je zakupnik (polovnik) mogao obrađivati zemlju nekolicine zemljovlasnika.⁴³² Zakupnik je mogao imati vlastite zemlje a pored toga obrađivati i tuđu kao zakupnik.⁴³³

Zakupnici i obrađivači zemlje druge vrste stanovali su u svojim kućicama uz koje je bio obično vrt (»capanna et ortus«) na površini od 1/4 do 1 solda zemlje. Koji put stanuju i u seli (sellam). To je gospodarska zgrada na imanjima sa svim pripadnostima.⁴³⁴ Na posjedima na

⁴²⁶ »Et si non pastinauerint dictam partem perdat fructus illius anni« 1300. – Pr. rect., 2,37, ili »Et si faceret fraudem tam in laborando, quam in incidendo, perdat vinum et fructus illius anni, quo fraudem fecerit« – Čremošnik, 576, 1109.

⁴²⁷ »et quod si prenominati homines de predicta terra pastinare non poterint, iidem predicti clerici Thomas et Barbius possint dare illud aliis hominibus ad pastinandum« – SCD, IV, 515.

⁴²⁸ »vineam zappare duabus vicibus in anno et putare et laborare cum consuetudine Ragusii« – Div. canc., 1,115; – Čremošnik, Vinogradarstvo . . ., 23–24. piše da su dva kopanja vinograda bila uobičajena u sj. Dalmaciji i na dalmatinskim otocima. Prema tome bi Šipan pripadao po načinu kopanja vinograda sjevernom dalmatinskom pojasu.

⁴²⁹ »et hoc anno fuerunt in dicta vinea quinquaginta vini, quod vinum positum fuit in illa bota quam capitulum petit. Cui vini medietas est mea et medietas est dompni Thome, abbatis ecclesie s. Johannis« – Čremošnik, 164.

⁴³⁰ »nec nos possimus dictas terras dare aliis ad laborandum« – Div. canc., 1,152, ili: zemljovlasnik koji je dao zemlju na obrađivanje obavezuje se »quod non possim dictam vineam vendere neque alienare nec accipere sibi usque ad dictos tres annos« 1283. – Div. canc., 1,115.

⁴³¹ Opat crkve sv. Izidora na Jakljanu zahtijevao je 4. 11. 1285. da Sergius Natalis de Jupana izide iz posjeda rečene crkve. Sergius je odgovorio da neće »quod habuit dictam possessionem per cartam notarii quam ipsa Sergius presentavit« – Div. canc., 2,63.

⁴³² Jedna osoba izjavljuje da Rucota Codimiri sa Šipana »tenet vineas meas et aliorum hominum de Ragusio ad medietatem« – Div. canc., 2,54.

⁴³³ Npr. spomenuti Rucota Codimiri kupio je komad zemlje na Šipanu – Čremošnik, 1003.

⁴³⁴ J. Lučić, Prinosi građi srednjovjekovnog latiniteta, Arhivski vjesnik, VI–VII.

Šipanu pronašli smo 18 »sella«. ⁴³⁵ Na imanjima je katkad postojala i vila. ⁴³⁶ To je također gospodarska zgrada. ⁴³⁷ Inače su obrađivači zemlje stanovali u svojim kućicama na poljima (capanna) ⁴³⁸ ili neplodnim parcelama. Spominju se i prave kuće: domus. Kuće i kućice bile su pretežno drvene (»domus lignaminis«) ⁴³⁹ i pokrivene slamom.

D) Značenje proizvodnih odnosa na Šipanu u okviru agrarno-proizvodnih odnosa Dubrovačke Republike

U istraživanju agrarno-proizvodnih odnosa na Šipanu u XIII st. konstituirali smo: treba razlikovati da li netko uzima obrađenu ili neobrađenu zemlju, crkvenu ili necrkvenu. Na necrkvenim posjedima javlja se jedna vrsta agrarnih odnosa: prirodni zakup koji zakupnik kao slobodan čovjek uzima na određeni rok. Na crkvenim imanjima postoji više vrsta agrarnih odnosa: 1) neka vrsta srednjovjekovnog ropstva, pri čemu se javljaju izrazi ancilla, servus, servitus, – 2) zakupnik koji daje polovicu priroda i radi besplatno 2 do 3 tjedna, bilo na imanju, bilo na drugim poslovima. Taj se rad zove »servitū«. Uz to daje i darove. – 3) zakupnik na polovicu priroda ili drugačiji dio, – 4) novčani zakup, – 5) emfiteuza.

Istraživači agrarnih odnosa u Dubrovniku konstatirali su da se onaj neposredni obrađivač zemlje koji živi u kući gospodarevoj i uživa vrt a za uzvrat što stanuje u kući mora besplatno obrađivati gospodarevu zemlju zvanu carina (terra dominicata), a zbog toga što uživa vrt daje godišnje darove, zove kmet. Seljak pak koji obrađuje zemlju s koje daje gospodaru dio ploda zove se polovnik. ⁴⁴⁰ Kmetovi su rabotali u XVIII st. 75 dana, a od 1800. god. 90 dana. ⁴⁴¹ Jedni istraživači misle da se takvo kmetstvo javlja u Dubrovniku u XIII st., s time da ono nije postojalo na otocima (Šipan, Koločep, Lopud itd.). ⁴⁴² Drugi tvrde da se kmetstvo javlja u polovici XIV st. kao posljedica stjecanja Stona i Pe-

⁴³⁵ Div. canc., I, 129, 142; – Div. canc., 3, 44; – Test., 2, 18; – Pr. rect., 2, 58; – SCD, IV 400. – Čremošnik, 254, 407, 551, 552, 590, 604, 652, 710, 776, 1052; – Spoglio, 92.

⁴³⁶ Čremošnik, 110.

⁴³⁷ J. Lučić, Prinosi gradi...

⁴³⁸ »Capanna combusta« – Div. canc., 2, 82', »terra de costeria pro orto et domo« – Pr. rect., 2, 18'.

⁴³⁹ Test. 2, 17'.

⁴⁴⁰ »Quando il rustico, perchè ne abitava la casa alla quale era di solito unito l'orto verso il corrispetivo del poklon, doveva ad un proprietario il lavoro sulle carine, dicesi kmet, espressione più tardi tradotta colla parola italiana contadino; e quando invece teneva soltanto delle terre i cui prodotti dovevano dividersi chiamavasi polovnik, ed italmemente tale« Antonio degl' *Ivellio*, Saggio d'uno studio storico-critico sulla colonia e sul contadinaggio nel territorio di Ragusa, 1873, str. 14.

⁴⁴¹ *Ivellio*, n. dj., 64, 69.

⁴⁴² *Ivellio*, n. dj., 22, 27.

lješca i ekonomsko-društvenih promjena u gradu.⁴⁴³ Treći opet tvrde da se kmetstvo zaista javlja u pol. XIV st., ali da je ta pojava posljedica kuge 1348.⁴⁴⁴ U agrarnim odnosima na Šipanu imamo na crkvenim imanjima čisti primjer kmetских odnosa. Daje se obrađivaču kuća za stanovanje, a za uzvrat obrađivač mora besplatno raditi 2 do 3 tjedna (tres hebdomas sine precio) na crkvenom imanju. Međutim, budući da se ovakvi i slični odnosi javljaju u to vrijeme isključivo na crkvenim imanjima, a ne na onim vlastele i pučana, ne možemo tvrditi da kmetstvo postoji u Dubrovačkoj komuni već krajem XIII st. Tek kad se takvi odnosi počnu javljati i na vlasteoskim imanjima, a to se događa u polovici XIV st.,⁴⁴⁵ možemo sigurnije govoriti o pojavi kmetstva u Dubrovniku. S druge strane, postojanje pravih kmetских odnosa na crkvenim imanjima na Šipanu, dakle u Dubrovniku, krajem XIII st. upućuje na zaključak da su u Dubrovniku već postojali elementi kmetских odnosa u agraru prije pol. XIV st. i da nije potrebno isticati stjecanje Stona i Pelješca kao uzrok pojave kmetских odnosa u Dubrovniku. U tome leži važnost pojava agrarno-proizvodnih odnosa na Šipanu u sklopu agrarnih odnosa u Dubrovniku. Kmetstvo se javilo u Dubrovniku zbog potrebe besplatnog rada na carini, tj. zemlji koju zemljovlasnik obrađuje u vlastitoj režiji. Pretpostavljamo da su tu vrstu zemlje na Šipanu najprije obrađivali robovi, čiji položaj nije isti s antičkim robovima. Dokaz tome su: ancilla i servus koji su trebali biti vraćeni »in servitute« crkvi sv. Andrije. Da »servitus« znači, pored ostalog, besplatan rad na imanjima, dokaz su polovnici lokrumskog samostana koji imaju zemlju »a mità« a moraju raditi dva tjedna besplatno, odnosno primajući samo kruh (»a mità con peso di servitù per due settimane con solo pane«).⁴⁴⁶ Iz toga možemo zaključiti: »servitus«, odnosno »servitù« daju najprije ancillae i servi još i u početku XIII st. prema već navedenom dokumentu od 23. 10. 1282, koji se poziva na stanje iz 1219. god. Kad servi i ancillae nestaju u toku XIII st. kao besplatna radna snaga na »carini« (terra dominicata) – a to je općenita pojava u Dubrovniku⁴⁴⁷ – obavezu besplatnog rada (servitù) na gospodarevoj zemlji carini preuzimaju polovnici i drugi obrađivači zemlje, koji tim činom postaju kmetovi. Taj proces javlja se već krajem XIII st. Ali budući da nije bio općenit na svim posjedima u dubrovačkoj komuni, nego samo na crkvenim, kako smo već istaknuli, ne možemo još govoriti o kmetstvu u Dubrovniku. Tek kad se taj proces proširi i na vlastelinska imanja u polovici XIV st., možemo govoriti i tvrditi o općenitoj pojavi kmetstva u Dubrovniku. Ostale vrste agrarnih odnosa

⁴⁴³ Roller, n. dj., 127.

⁴⁴⁴ J. Lučić, Dokumenti o počecima kmetstva u Dubrovniku, Arhivski vjesnik, IV-V, 218-220; D. Dinić, Utjecaj kuge od 1348. na privredu Dubrovnika, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, V (1960), 11-33.

⁴⁴⁵ J. Lučić, Dokumenti o počecima kmetstva..., 218-221.

⁴⁴⁶ Spoglio, 91.

⁴⁴⁷ J. Lučić, Agrarno-proizvodni odnosi u okolici Dubrovnika – do pol. XIV st., Zgodovinski časopis, XV (u tisku).

(naturalni i novčani zakup) poznate su u to vrijeme u Dubrovniku i Šipanu nije u tome izuzetak. Jedino što nije zabilježena emfiteuza, koja se javlja jedino u to vrijeme samo na Šipanu. Međutim, emfiteuza se u stvari krije u dugoročnim zakupničkim ugovorima (in perpetuum, ad mille annos i sl.), u kojima neposredni obrađivač preuzima neobrađenu zemlju da je nasadi.

V. OSTALE GRANE PRIVREDE

Poljoprivreda, i to zemljoradnja, bila je glavna i najvažnija grana privrede. Najveći dio obradivih površina pokrivali su vinogradi (vineae). Naime, najčešće se u dokumentima spominje vinograd i vino, štete i krađe u vinogradima i sl. Loza se sadila u dugim redovima (ordines) i vinogradi su često bili neogradeni. Zbog toga je stoka znala zaći u vinograd, popasti ga i polomiti loze.⁴⁴⁸ Često su i ljudi jedan drugome čupali loze, krali grožđe ili jednostavno otrgali tuđi vinograd.⁴⁴⁹ Prodaja vina bila je jedan od glavnih izvora prihoda obrađivaču vinograda. Cijena vinu iznosila je 1 perper = 2 i pol kvinkvija vina.⁴⁵⁰ Vino se običavalo prodavati i prije berbe. Različiti kupci su dolazili na Šipanu već u prosincu i zakupljivali unaprijed određene količine vina dajući kaparu⁴⁵¹ Prodavao se i mošt (purum vinum mustum).⁴⁵² Vino se čuvalo u različitim posudama i bačvama (bota).⁴⁵³ Jedna vrsta posude s uskim grlom zvala se boticella.⁴⁵⁴ Dubrovačka komuna dopuštala je prodaju vina koje se proizvede na samom otoku, i to u krčmama (ad tabernam). Nije, međutim, bilo dopušteno vino proizvedeno na jednom otoku prodavati na drugom. Jedino u slučaju da netko ima svoj vinograd na jednom otoku, može vino tu proizvedeno, tu i prodavati. Bez dopuštenja kneza nije se moglo vino iz Dubrovnika prodavati na otocima. Ove mjere, koliko su štatile otočane od konkurencije proizvođača vina iz dru-

⁴⁴⁸ »inveni bestias Drugogne et Radocne de Jupana in dicta vinea que fuerunt passute tres ordines vinee multum longas« - »vineae passuta a bestiis« »una capanna fuit, hodie quod vinea sua de Jupana fuit ei vindemiata« - Div. canc., 2,311. Ne izno- 2,29', 32', 107. itd.

⁴⁴⁹ »difradicauit vites in dicta possessiones« - »conquestus fuit quod ei dictum fuit, hodie quod vinea sua de Jupana fuit ei vindemita« - Div. canc., 2,311. Ne iznosim ove podatke da bi se reklo kako su Šipanani u to vrijeme krali i pravili štete. Podaci nam služe da vidimo što se radilo i sijalo na Šipanu. Da nema prijava krađa i šteta, ne bismo znali ni čega je bilo. - O uzgoju loze i obradi usp. i *Čremošnik*, Vinogradarstvo..., 23-25.

⁴⁵⁰ Div. canc., 3,90.

⁴⁵¹ »Marinus Craneni promisit dare Ursatio Glede totum vinum suum quod habebit in Jupana ex vineis suis ad precium quod vendetur in contrata tunc tempore. Recepti yperperum unum«. 1287. - Div. canc., 3,87.

⁴⁵² *Čremošnik*, 675.

⁴⁵³ *Čremošnik*, 166.

⁴⁵⁴ Div. canc., 2, 54.

gih krajeva, toliko su pogadale i same proizvođače vina na otocima jer su im otežavale prodavanje vina van otoka. Za vrijeme berbe grožđa čitav Šipan smatra se kao jedna luka.⁴⁵⁵

Smokve su bile drugi po redu glavni proizvod Šipana. Rasle su često u vinogradima,⁴⁵⁶ da bi se loza mogla uz njih penjati. Smokve su se sušile kao i danas na posebnim ljesama od trstike (gradičia de ficubus, le-se). Suhe su se smokve spremale i čuvale.⁴⁵⁷ Posebna vrsta smokava jest »*ficus termulus*«.⁴⁵⁸

Uz lozu i smokve sade se i masline.⁴⁵⁹ Zatim breskve (*persica*), koje su također rasle u vinogradima.⁴⁶⁰ Od ostalih artikala uzgajaju se: šipak (*malum granatum*), badem (*amigdolum*), dunja (*mala cotana*, *cydonium malum*), zatim neka herba de verada (?), koja je išla na polovicu,⁴⁶¹ dinje i lubenice (*melones*),⁴⁶² različito povrće (*herba*).⁴⁶³ Raslo je i drugo voće i drveće, koje se općenito naziva »*arbores*«. Siju se i žitarice (*frumentum seminatum circa domum*).⁴⁶⁴ Nije izričito rečeno od kojih se žitarica pravi kruh (*panis*).⁴⁶⁵ Uz svoju kućicu redovito su obrađivači imali svoj vrt »*ortus*« kao neku vrstu okućnice. Pretpostavljamo da se u vrtovima uzgajalo uglavnom povrće (cvjetača (*kaulin*), salata, luk, sočivo, bob, i sl.) i sadila loza.

Razvijeno je bilo i stočarstvo. Česte su pritužbe obrađivača da im je stoka oštetila vinograde (*vinea passuta a bestiis*). Uzgajaju se goveda (*boves*),⁴⁶⁶ od kojih volovi, svakako, služe za oranje, a krave za mljeko. Postojali su i govedari, čuvari goveda (*bobulcus*).⁴⁶⁷ Pored goveda uzgajaju se i konji,⁴⁶⁸ koze i kozlići.⁴⁶⁹ Od mlijeka prave sir (*caseus*),⁴⁷⁰ a od kostreti tkaju odjeću.⁴⁷¹ Šipanjani su uzimali stoku na ispašu (»*ad pascendum*«). Dio priploda pripadao je stočaru, a dio vlasniku.⁴⁷² Izgleda da Šipan nije imao dovoljno pasišta, pa se stoka prebacivala na Mljet na ispašu.

⁴⁵⁵ Statut, VI, 41; - VII, 64.

⁴⁵⁶ Spominje se zajedno s lozom »*tres arbores de ficubus et vites*« - »*ficus et uvas*« - »*fructus de ficibus... et vitibus*« - Div. canc., 2,29'98'; - Čremošnik, 1109.

⁴⁵⁷ F. Binçola conquestus fuit quod hac septimana fuerunt ei accepte decm gradiçia de ficubus siccis in Jupana furtive et duo copelli de ficubus siccis« - Div. canc., 2,33', 62.

⁴⁵⁸ Čremošnik, 1109.

⁴⁵⁹ »*Stançia dederat dicto Liubeno oliuas ad custodiendum, et ipse fuit ei furatus Talipa et Çureço de Ninnça de Jupana pro yperperis X et teneantur facere*

⁴⁶⁰ Div. canc., 2,127'.

⁴⁶¹ Div. canc., 2,54.

⁴⁶² Div. canc., 2, 31.

⁴⁶³ Div. canc., 2,54'; - Čremošnik, 1109.

⁴⁶⁴ Div. canc., 2,82'.

⁴⁶⁵ »*III panes*« - Div. canc., 2,33'.

⁴⁶⁶ Div. canc., 2,113'.

⁴⁶⁷ »*Perueç, homo Marini de Gymano, qui fuit anno preterito bobulcus...*« - Div. canc., 2,106; - *Bobulcus, imm = qui boves curat et agit, et precipue arator, Lexicon totius latinitatis (ab Aegidio Forcellini) sub voce.*

⁴⁶⁸ »*pastor equorum*« - Div. canc., 2,106.

⁴⁶⁹ »*novem capras bonas et factas de lacte*« - Test., 1, 20'.

⁴⁷⁰ »*una pecia de caseo*« - Div. canc., 2,33'.

⁴⁷¹ »*res ad texentum*« - Div. canc., 2,82'.

⁴⁷² »*partem suam fructuum secundum usum Ragusii*« - Test., 1, 20'.

Dio Šipana bio je pokriven šumom (*boscum*),⁴⁷³ koju su sjekli (*ad incidendum ligna*) za svakidašnje potrebe, ne samo ljudi sa Šipana nego i s obližnjih otoka.⁴⁷⁴

Kao otočani Šipanjanjani su imali barke,⁴⁷⁵ koje su im služile za prijevoz i dobit. Prevozili su ljude, stoku (osobito kad je trebalo prebacivati stoku na ispašu na druge otoke ili kopno), vino, drva, grožđe i ostale stvari i služile su im u lokalnom prometu.⁴⁷⁶ Jedna vrsta barke zvala se »*parascelmus*«. ^{476a} Inače pomorska luka na Šipanu nije služila samo za ukrcaj i iskrcaj različite robe Šipanjanima, nego i drugim trgovcima koji su plovili Jadranom.⁴⁷⁷

Pojedini Šipanjanjani napuštali su otok i odlazili u Dubrovnik. Tu bi, prema svojim mogućnostima, kupili kućicu i nastanili se.⁴⁷⁸ Neki su od njih postajali obrtnici.⁴⁷⁹ Pojedine osobe, da bi se prehranile, predavale su se u neku vrstu srednjovjekovnog ropstva. Postajale su *ancillae*.⁴⁸⁰

Imajući na umu ovakvu privrednu sliku otoka, ne možemo očekivati da će se Šipanjanjani upuštati u veće novčane transakcije. Najveći zajam dvojici Šipanjana bio je u ovo vrijeme 16 perpera.⁴⁸¹ Obično se iznos zajma kreće do 3 perpera.⁴⁸²

Šipanjanjani se u XIII st. bave, prema izloženim podacima, najviše poljoprivredom, i to zemljoradnjom. Vinogradarstvo zauzima prvo mjesto. Stočarstvo je razvijeno onoliko koliko dopušta priroda zemljišta i pašišta. Ostale grane privrede sporedne su i dopunskog karaktera. Nemamo dokumenata o jače razvijenom ribarstvu, ali možemo pretpostaviti da su se Šipanjanjani bavili i ribarstvom. U to vrijeme nema većih emigracija Šipanjana u grad. Svega je nekoliko zabilježenih slučajeva.

⁴⁷³ Div. canc., 2,114.

⁴⁷⁴ Div. canc., 2,106.

⁴⁷⁵ *Basilius aurifex* prodaje polovicu barke s polovicom pribora »*Stanislauo dictus Talipa et Ćureĉo de Ninnaĉa de Jupana pro yperperis X et teneantur facere unum viagium*«. Dobit dijele na polovicu. Pr. rect., 2,31.

⁴⁷⁶ Il 1/2 *quinqua vini*... *conducere ad barcaam in portu Jupane* – Div. canc., 2,106.

^{476a} Div. canc., 2,113'.

⁴⁷⁷ *Flor de Mangaino* prodao je 1297. »*circa CCC modios salis quod habet in barca sua in Jupana*« – Div. canc., 3,98'; – Čremošnik, Istoriski spomenici dubrovačkog arhiva, br. 420.

⁴⁷⁸ *Stancius Drasimilli de Jupana* kupio je 1284. kućicu (*capanam*) u gradu za 5 perpera – Div. canc., 1,152; – *Dragissa de Jupana* kupio je 1285. kuću u gradu vrijednu 32 perpera – Div. canc., 3,34.

⁴⁷⁹ *Magister Jurcus, calegarius de Jupana, ili Obradus calegarius sin Nicole de Jupana* – Čremošnik, Spisi, 823; – Test., 2,33'.

⁴⁸⁰ *Bogdana, filia q. Brachne de Volcxa de Jupana*... *dedi me pro ancilla Clementi de Mostacia diffinite ad mortem, ut dictus Clemens de persona mea velle suum in omnibus faciat*« – Čremošnik, 403.

⁴⁸¹ *Radosta Milbrati de Jupana et Michael f. Luce* dužni su do sv. Mihajla u rujnu 16 perpera *Ursaciju Prodanellu*, 1282. – Div. canc., 1,16.

⁴⁸² *Bogdanus et Dobresa filii Craneni de Jupana* dužni su 3 perpera *Petru de Satoria*. Istom kreditoru duguju 3 perpera *Milgostus et Grupsa filii Radeni de Jupana* – Div. canc., 1,39'. – *Rucota de Jupana* ima dobiti 6 groša od *Spendoe ĉuparius* – Test., 2,3. – Pojedini Dubrovčani običavali su oporučiti neku svotu novca samostanu u Pakljeni. Npr. 1284. oporučuje *Martolus de Cereua* 5 perpera, 1284. *Petrus Benisa* 6 perpera, 1285. *Pasque de Cereua* 5 perpera – SCD, V, 500; – Test., 1,12 (*odostraga*); – Test. 2,10.

VI. UPRAVA NA ŠIPANU

Upravno područje Šipana zvalo se *contrata*⁴⁸³ i *comitatus*.⁴⁸⁴ Katkad se jednostavno naziva *ynsula*.⁴⁸⁵ Zajednica ljudi koji žive na otoku zovu se *comunitas*,⁴⁸⁶ dok se stanovnici nazivaju *habitantes*,⁴⁸⁷ *homines*⁴⁸⁸ ili *homines de insula Jupanne*.⁴⁸⁹ Jireček navodi da je od 1280. do 1290. upravljao otocima »comes insularum« sa sjedištem na Šipanu, a kasnije samo *vicecomes*.⁴⁹⁰ Prema Statutu izgleda da je bio jedan comes insularum za sva tri otoka: Šipan Lopud i Koločep,⁴⁹¹ premda se često upotrebljava i izraz »comites insularum«. ⁴⁹² Knezovi koji su upravljali područjem izvan grada zvali su se ladanjski knezovi.⁴⁹³ U ovom poglavlju istražiti ćemo: a) koje su dužnosti šipanskog kneza prema Statutu i praksi zabilježenoj u notarskim knjigama, – b) odnos dubrovačke komune prema Šipanu.

a) *Dužnosti kneza na Šipanu*. Ladanjskog kneza biralo je Veliko vijeće. Ne znamo, za ovo razdoblje, kad je nastupao dužnost. Izabrani knez morao je ići i preuzeti dužnost. Ako ne bi otišao, plaćao je kaznu. Jedini razlozi koji su se uzimali u obzir da se ne preuzme dužnost i plati kazna bili su: ako je započeo putovanje, osobito morem, prije nego je izabran; ako je netko od bliže rodbine teško bolestan ili sprema svadbu za sina ili kćer.⁴⁹⁴

Ako bi sve bilo u redu, izabrani ladanjski knez polagao je zakletvu. U zakletvi se šipanski knez obavezao da će biti vjieran duždu i dubrovačkom knezu. On i stanovnici otoka Šipana, Lopuda i Koločepa savjesno će vršiti svoju dužnost, marljivo istraživati krađe i štete na otocima, bilo na barkama i ostalim brodovima koji su tu usidreni, bilo u vinogradima, na plodinama, životinjama i ostalim stvarima. O svemu će obavještavati kneza u Dubrovniku. Kazne i štete koje ne bude mogao otkriti, nastojat će da ih plate zajednice (*comunitates*) na otocima, nastojat će da se otkriju i razbiju oni koji budu potajno pravili štete i krađe, a ako mu to ne uspije, obavijestit će što prije dubrovačkog kneza. Brinut će se da dubrovački knez dobije sve počasti (*honorificencias*) koje ga pripadaju na ovim otocima. Vršit će svoju dužnost na otoci-

⁴⁸³ Div. canc., 3,87.

⁴⁸⁴ Statut, II, 33.

⁴⁸⁵ Div. canc., 2,113'.

⁴⁸⁶ Statut, II, 33.

⁴⁸⁷ Statut, VI, 62.

⁴⁸⁸ SCD, III, 292.

⁴⁸⁹ Čremošnik, 380.

⁴⁹⁰ Trgovački drumovi . . . , 26, *Mahnken*, 40.

⁴⁹¹ Statut, II, 33.

⁴⁹² Statut, II, 18; – VI, 62.

⁴⁹³ K. *Vojnović*, Sudbeno ustrojstvo republike Dubrovačke, p. o., Rad JAZU, 105, 26.

⁴⁹⁴ Statut, II, 18.

ma dok se to svidi dubrovačkom knezu. Izvršavat će sve naloge koje mu dubrovački knez postavi a tiču se upravnog područja (pro isto comitatu).⁴⁹⁵

U skladu sa svojom zakletvom istraživao je krađe i štete. Ukoliko se krivci ne bi pronašli, štetu su morali nadoknaditi (resarciri) stanovnici dotičnog otoka.⁴⁹⁶ Prema Statutu, ako bi životinje učinile štetu na obrađenoj zemlji ili vinogradu, vlasnik zemlje (patronus ipsarum terrarum et vinearum), ako bi uhvatio tuđe životinje ili mogao dokazati štetu i okolnost da je šteta počinjena od vlasnika životinja, tad je vlasnik životinja (patronus dictorum animalium vel bestiarum) bio dužan nadoknaditi štetu i platiti 2 perpera kazne. Jedan perper od utjerane kazne pripao je općini, a drugi vlasniku vinograda. Ako se ne bi moglo doznati čije su životinje napravile štetu, tada su stanovnici najbližeg naselja (ili qui habitabunt in illo casali qui proximior fuerit) koji imaju životinje morali nadoknaditi štetu i platiti kaznu od 2 perpera. Štetu će procijeniti »dobri ljudi« (debeant extimari per bonos homines) koje bude izabrao knez s kurijom.⁴⁹⁷ Slična je stvar ako bi netko drugi, a ne životinje, načinio štetu u vinogradima, na plodinama i voćkama (in vineis, fructibus et arboribus). Ako se ne pronađe počinitelj, štetu će nadoknaditi, prema procjeni dobrih ljudi (per extimationem bonorum hominum), stanovnici onog područja u kojem je načinjena šteta (illi videlicet qui habitant in contrata illa ubi dampnum fuerit factum). Na otocima će štetu nadoknaditi stanovnici tog otoka (dampnum emendetur per homines illius insule). Isti je postupak pri krađi drva za kućice i odrine (in lignamine de capannis et pergulis); štetu će nadoknaditi stanovnici područja na kojem je šteta učinjena (per omnes homines illius contrate ubi dicta dampna data fuerunt aut facta).⁴⁹⁸ U slučaju da je nekom zapaljena kućica (si capanna aliqua fuerit combusta), a ne može se pronaći palikuća, štetu i popaljene stvari u kućici, uništene i oštećene okolne voćke i lozu, nadoknadit će stanovnici onog područja, odnosno stanovnici otoka gdje je šteta učinjena. Procjenu štete učinit će procjenjivači (dampnum extimari debeat per extimatores) koje će odrediti knez sa svojom kurijom. Cjelokupna procjena štete ne smije iznositi više od 5 perpera.⁴⁹⁹ Smisao tih odredbi, po našem mišljenju, jest da svi stanovnici paze da se ne učini šteta u njihovu kraju. Ako bi se učinila, nastojat će da se brzo pronađe krivac. U protivnom i oni moraju nadoknaditi dio štete.

⁴⁹⁵ Statut, II, 33. Tu se nalazi čitav tekst zakletve. Usp. još: K. Vojnović, Rad, 105,23.

⁴⁹⁶ Statut, VI, 62. – Nekad je bio običaj da ladanjski knezovi (comites, qui erant in insulis per comune Ragusii) daju dubrovačkom potknezu (vikaru, vicarius) jedan perper. To se kasnije ukinulo. Statut, VIII, 34.

⁴⁹⁷ Statut, VIII, 23.

⁴⁹⁸ Statut, VIII,24.

⁴⁹⁹ Statut, VIII, 35.

Kad bi se dogodio jedan od navedenih slučajeva, knez na Šipanu bi utvrdio visinu štete (*et comes Jupane vidit qualiter dicta vinea erat passuta*). Dubrovački knez bi naredio knezu na Šipanu da stanovnici naselja koje je najbliže vinogradu, a imaju životinje, ili plate globu, ili dođu na raspravu.⁵⁰⁰

Knez na Šipanu progonio je kradljivce i lopove. Čim bi netko prijavio kakvu krađu ili slično, počeo bi odmah istraživati. U slučaju da je lopov pobjegao, šipanski knez je imao pravo naoružati lađu i progoniti ga. Pri tom mu je pomagao pomoćnik (*vicarius*) i ugledniji ljudi sa Šipana, koje je također naoružao.⁵⁰¹ Uhvaćene krivce imao je pravo pritvoriti i odvesti ih u Dubrovnik pred sud.

Sudske rasprave za veća krivična djela održavale su se u Dubrovniku. Ako se rasprava odnosi na slučaj sa Šipana, šipanski knez bio je dužan privesti tužitelje i svjedoke.⁵⁰²

Šipanski knez vodio je evidenciju koliko se krađa dogodilo i što je ukrađeno u jednom određenom razdoblju.⁵⁰³

Osim navedenih poslova i dužnosti knez na Šipanu bio je dužan sprovoditi u djelo sve odluke dubrovačke komune koje su se donosile u određenim prilikama i za određene prilike.

Za razdoblje do 1300. poznata su nam po imenu 2 kneza na Šipanu: Marinus Prodanelli prije 1285. god.⁵⁰⁴ i Radosta 1285. god.⁵⁰⁵ Obadvajica su sa Šipana. Za drugog je sigurno da nije bio vlastelin i da je živio na Šipanu, gdje je imao svoju kuću.⁵⁰⁶

Knez na Šipanu imao je uza se svog pomoćnika, zamjenika (*vicarius*). On mu pomaže u vršenju dužnosti, osobito u proganjanju krivaca. Poznat je 1285. samo Sergius *vicarius de Jupana*.⁵⁰⁷ Pored pomoćnika kne-

⁵⁰⁰ »cui comiti Jupane preceptum fuit ut precipiat illis de casali quod est proximior dicte vinee habentibus bestias ut vel soluant bannum aut veniant die domenicæ ad rationem« – »casale proximior vinee Johannis de Baysclaue, aut solvant bannum de pastura vinee dicti Johannis aut veniant die dominicæ ad rationem« – Div. canc., 2, 108.

⁵⁰¹ Kad je 1. VII 1285. trebalo progoniti jednog lupeža, knez na Šipanu je »armaui unam barcau et uocau de melioribus homines« – Div. canc., 2, 106.

⁵⁰² »et preceptum est comiti Jupane ut die domenicæ faciat venire accusatores et testes« – Div. canc., 2, 107.

⁵⁰³ »Ista sunt furta qua comes Jupane et homines insule dixerunt esse facta in insula ab uno anno citra:

Primo filie Pauli de Volcinna fuerunt accepte furtiue CL restas ficuum in vindemia nuper preterita.

Item Nichole Dabrenis de Maxoçugno bestie XXXVIII post Pasca.

Item dompno Vitali de Gaysclaue bestie V, item isti duo boves et alie res nunc accepte forse sunt sex septimane transacte« 18.7. 1284. – Div. canc., 2, 114'.

Interessantnosti radi navest ćemo jednu prijavu krade s naznakom što je sve ukrađeno: »XX cubiti de drapo lineo non textuto sed ordito quod valuit grossos X, item due camisie a muliere valentibus yperperos 1 1/2, item calarium I de malgis valoris yperperum I. Item scultelle et alie res minute valentes ypp. I. Suma ypp. V minus gross. II – unum saccum cum rebus et alias res ad texendum.« – Div. canc., 2, 82.

⁵⁰⁴ »eram tunc comes Jupani« – Div. canc., 1, 54.

⁵⁰⁵ »Radosta comes Jupane« – Div. canc., 2, 113'.

⁵⁰⁶ »eundo ad domum meam« – Div. canc., 2, 113'.

⁵⁰⁷ Div. canc., 2, 106.

zu pomažu u pojedinim slučajevima »dobri ljudi« (boni homines) i procjenjivači (extimatores), osobito pri procjeni šteta nastalih u polju, vinogradu, paljevinama i sl. Knez nema svoje oružane pratnje koja bi bila stalno uz njega. On u datim slučajevima, kao što smo vidjeli, naoružava viđenije ljude (meliores homines) koji mu pomažu goniti krivce. Također može naoružati i barku.

Civilni i kazneni sporovi koji su nastajali između Dubrovčana i dalmatinskih općina, posebno Dubrovčana i Slavena, osobito onih iz zaleđa, rješavali su se pomoću međunarodnih sudova zvanih stanak.⁵⁰⁸ U slučaju nekog spora između Šipanjana i Slavena također se primjenjivao stanak.⁵⁰⁹

b) *Dubrovačka komuna i Šipan*. Dubrovačka komuna smatrala je Šipan svojim integralnim dijelom koji je bio obuhvaćen pod teritorijalni pojam »districtus Ragusii«, odnosno »commune Ragusii«.⁵¹⁰ Međutim, u tom distriktu, komuni do XIV st. razlikovala su se tri područja: civitas,⁵¹¹ insule i Astartea. Civitas je sam grad Dubrovnik, prostor omeđen zidinama.⁵¹² Insule su Šipan, Lopud i Koločep (in insulis Jupane, Dalmote et Calafote),⁵¹³ dok je Astartea bila kopneni dio dubrovačke okolice: Župa, Šumet, Rijeka, Zaton, Gruž i okolica grada.⁵¹⁴ Budući da je dubrovački teritorij obuhvaćao u XIII. st. i veći prostor nego su grad, otoci (Šipan, Lopud i Koločep) i Astereja – treba dodati još otoke: Daksa, sv. Andrija, Grebene, Lokrum, Supetar, Mrkan i Bobaru, Lastovo, niz otočića pokraj Šipana i Jakljana, zatim otočić Rude itd., u Statutu se kaže »tam in insulis, quam Astartea et toto districtu Ragusii«.⁵¹⁵ »Totus districtus Ragusii« bez sumnje obuhvaća još onaj teritorij koji se ne podrazumijeva pod pojas »insulae«, tj. Šipan, Lopud i Koločep, zatim Astartea i civitas, nego još područje koje treba pod taj pojam uključiti, tj. ostale manje otočiće.

Vidjeli smo da su postojali poslovi koje je obavljao knez na Šipanu u ime dubrovačke komune i Velikog vijeća na tom dijelu dubrovačkog teritorija. Postojali su, međutim, poslovi koje nije mogao obavljati knez na Šipanu, nego su se vršili u gradu, npr. sudska ročišta. Za otočane rasprave su se održavale nedjeljom, pa su se »judices parve curie« morali

⁵⁰⁸ O stanku usp. K. Vojnović, Rad JAZU, 105, p. o., 39–45; – V. Foretić Rad JAZU, 283, str. 115, bilješka 37 i tamo navedena literatura.

⁵⁰⁹ »Et die augusti coram domino comite et juratis iudicibus Dimitrio de Mence et Ursacio de Viliarico et Slauomir conflenerius Tuerdei plezarius dictos Cranenum et Bratosclauum de presentia de ipsis ad stancum ad voluntatem domini comitis, et si non presentaret eos quod sit tortus et teneatur solvere omnia predicta furta« 1285. – Div. canc., 2, 114.

⁵¹⁰ Statut, VIII, 34, 35.

⁵¹¹ Statut, 1, 32.

⁵¹² J. Lučić, Dubrovačka Astereja (granice i područje), Beritićev zbornik, 1960. 49.

⁵¹³ Statut, VI, 62.

⁵¹⁴ »per distictum Ragusii, tam in insulis, quam in Astartea« – Statut, VIII, 35. O tome da je Astereja Župa, Šumet, Rijeka, Zaton, Gruž i okolica grada usp. J. Lučić, Dubrovačka Astereja . . ., 49–55. i tamo navedenu literaturu.

⁵¹⁵ Statut, VIII, 24.

zaklinjati da će voditi rasprave toga dana. Isto tako se zaklinjao i »miles qui sedet in parva curia«. ⁵¹⁶ Dužnost je tih sudaca bila, kako iznosi K. Vojnović: »Za raspravljanje sitnih parnica od pet perpera niže ili kad bi se radilo o vinogradu, o zemlji u opće ili o gomili, ležećim izvan grada, postojao je Mali Dvor (parva vel minor Curia) sastavljen od tri suca imenovanih svake godine, i od posebnog zamjenika kneza (Miles vel socius Domini comitis) koji bi predsjedavao.« ⁵¹⁷ Međutim, neke su se rasprave vodile i pred samim knezom, osobito ako je netko tužio ladanjskog kneza ili su bili veći prekršaji. ⁵¹⁸

Dubrovačka je općina dijelila za vrijeme gladi, rata i izuzetnih nepri-lik podanicima žitarice. Davao se jedan copellum (uborak) ⁵¹⁹ žita tjedno na 3 osobe. Ako bi netko želio ječan (ordeum), dobiva uborak na 2 osobe za tjedan dana. Posebno se određivalo ako netko uzima žitarice za sijanje. Žito se u gradu dijelilo za otočane nedjeljom i ponedjeljom. ⁵²⁰ U slučaju ratne opasnosti dubrovačka je komuna naređivala da nitko od otočana (homines insularum) ne pase stoku, niti da ore i sije bilo gdje na kopnu (in terra firma), niti da ljudi s otoka (ab insulis) idu na kopno. Osim toga zabranjeno je da ljudi s kopna (a terra firma) idu na otok (ad insulam). ⁵²¹

Zaključak koji možemo izvući bio bi:

Dubrovačka komuna imala je na Šipanu predstavnika svoje vlasti. On je imao više nadzornu službu nego stvarnu vlast.

Komuna je direktno intervenirala u svim važnijim pitanjima sudstva i uprave, i to tako da su se sve važnije stvari rješavale u samom gradu, pred knezom.

U časovima veće opasnosti važile su naredbe i direktive iz same komune, odnosno dubrovačkog kneza.

Dubrovačka komuna ima neposrednu glavnu vlast nad Šipanom. U nekim sporednim stvarima predstavnik vlasti komune, knez na Šipanu, može vršiti određenu jurisdikciju u okviru ovlaštenja koja su mu dana Statutom.

VII. ETNIČKA STRUKTURA ŠIPANA U XIII STOLJEĆU

Sliku etničkog sastava Šipana dat ćemo za razdoblje posljednje četvrtine XIII st., tačnije od 1278. do 1300. Iz tog vremena sačuvale su se notarske knjige dubrovačkog arhiva. Podaci koje smo crpli iz arhivske

⁵¹⁶ »Sacramentum iudicum parve curie... Et die dominico sedebo ad tenendum placitum et facere racionem illis de insulis, casalibus et foresteriis solummodo«. - Statut, VIII, 2. Slično se zaklinjao i miles, Statut, VIII, 1.

⁵¹⁷ K. Vojnović, Rad JAZU, 105, p. o., 19.

⁵¹⁸ Div. can., 2,72',106. itd.

⁵¹⁹ težina 1 copellus = 10,74 do 11,9 kg - usp. Mahnken, 104.

⁵²⁰ »et etiam per illum districtum nonconcedam nisi secundum hanc quantitatem, videlicet unum copellum frumenti inter tres personas per ebdomada, et si aliquis vellet ordeum, unum copellum inter duas personas per ebdomodam... blavam in facto insularum et illorum qui vadunt per mare dabo die dominico et die lune« - Statut- II, 19.

⁵²¹ SCD, III, 292.

građe objasniti će nam etničke proporcije stanovništva. Imena stanovnika crpli smo iz tiskanih izvora: G. Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije, I, Zapisi notara Tomazina de Savere 1278–1282, Zagreb 1951. Čremošnik je tu objavio dokumente iz serija dubrovačkog arhiva: Praecepta rectoris, sv. 1, Debita notariae, sv. 1, i 9 koncepata iz Liber de sententiis et testamentis I. Od neobjavljene arhivske građe iskoristili smo sljedeće serije dubrovačkog arhiva: Diversa cancellariae, sv. 1–3 (1282–1288), Praecepta rectoris, sv. 2 (1299–1300), Testamenta, sv. 1–2 (1282–1299). Pri tom smo uzeli za krajnju granicu godinu 1300⁵²². Navest ćemo imena i prezimena (prezime onda kad se javlja) onih stanovnika Šipana za koje se iz dokumenata nedvojbeno razabire da stalno žive na Šipanu. Stanovnike ćemo navoditi po imenima jer prezimena nisu u to vrijeme stalna. Označit ćemo čime se pojedinci bave, npr. (zemljoradnjom (kao zakupnik), stočarstvom i sl. Osobe za koje nije navedeno zanimanje svrstat ćemo posebno. Nećemo u popis stanovništva unijeti vlastelu zemljovlasnike, jer oni po našem mišljenju nisu živjeli na Šipanu, nego u Dubrovniku. Iz istog razloga nećemo uzeti u obzir ni crkvene osobe pri crkvama i samostanima koji se ne nalaze na Šipanu, a posjeduju na njemu zemlju. Također nećemo unijeti u popis ni obrtnike za koje nismo sigurni da žive na Šipanu. Iz istog razloga ispuštamo i strance.

A) Romani na Šipanu

Među Romane ubrojili smo one stanovnike koji nemaju slavensko ime, nego nose kršćanska imena. Istina je da netko tko nosi samo kršćansko ime ne mora biti Roman. Zbog neznatnog broja stanovnika Šipana koji ne nose slavenska imena, ili nisu bar po majci Slaveni, uvrstili smo takve stanovnike među Romane, s tim da se podrazumijeva da netko od njih može biti i Slaven.

1) frater Johanes, abbas monasterii Pecline,^{522a} – 2) Marinus Prodanelli, zemljovlasnik i zakupnik tuđe zemlje, comes Jupane,⁵²³ – 3) Matheus Petri de Prodano de Jupana,⁵²⁴ – 4) Michael Luce, de Jupana,⁵²⁵ – 5) Pasque, frater Mathei,⁵²⁶ – 6) pitropi q. Rossini de Juppana,⁵²⁷ – 7) Vita Palcolaci, zakupnik zemlje.⁵²⁸

⁵²² Nismo upotrijebili Zbornik dokumenata »Zibaldone« iz biblioteke OO dominikanaca u Dubrovniku, niti zbirku izvora »Spoglio delle scritture di Lacroma« jer su to noviji prijepisi starijih prijepisa. Pri tom su mnoga imena netačno prepisana. Osim toga prilagodena su nazivima XVII i XVIII st. Redovito se dokumenti koji su tu prepisani nalaze u originalima u dubrovačkom arhivu. Zbog toga smo dali prednost dokumentima dubrovačkog arhiva.

^{522a} Pr. rect., 2, 31'. – Kratice: f.=filius, filia, (q. c.=quondam, condam, ux.=uxor.

⁵²³ Div. canc., 1, 115. – Slav. ime sa romaniziranim oblikom.

⁵²⁴ Div. canc., 2, 113'. – Slav. ime sa romaniziranim oblikom.

⁵²⁵ Div. canc., 1, 16'.

⁵²⁶ Div. canc., 2, 114.

⁵²⁷ Čremošnik, 272.

⁵²⁸ Čremošnik, 164.

B) Slaveni

U ovu skupinu stanovnika Šipana uvrstili smo sve one koji nose slavenska imena ili je jedan od roditelja Slaven.

a) *Slaveni na Šipanu koji obrađuju tuđu zemlju, bilo na naturalni ili novčani zakup:*

1) Bigrenus f. Bratosclai Caras,⁵²⁹ – 2) Bogdanus f. Obrati de Nissa.⁵³⁰ – 3) Bogdanus Radouani,⁵³¹ – 4) Bratchus Michulcich (Nicholcich, Niculic),⁵³² – 5) Bratianus Drusich,⁵³³ – 6) Bratouęus f. Dragoradi.⁵³⁴

7) Crana,⁵³⁵ – 8) Cranenus f. Bratosclai Caras,⁵³⁶ – 9) Cranenus Phylippi de Mauressia,⁵³⁷ – 10) Cranenus f. Urosii,⁵³⁸

11) Dobravęe Drusii,⁵³⁹ – 12) Dobrichna frater Cranenni Phylippi de Mauressia,⁵⁴⁰ – 13) Dobrosclaus Bastasio,⁵⁴¹ – 14) Dragalcus (Dragocucius) Germani(ch),⁵⁴² – 15) Drasimillus Tomichnich,⁵⁴³ – 16) Druga, ux. q. Radobrati Cernudi,⁵⁴⁴ –

17) Elia f. Dragoradi,⁵⁴⁵ –

18) Gerdaueęus Tomichnich,⁵⁴⁶ –

19) Liuboe f. Bogdani de Dobromislic,⁵⁴⁷ – 20) Lubięa, ux. q. Mathie de Pascali et filii eius,⁵⁴⁸ – 21) Luca f. Radoęne de Cricico,⁵⁴⁹ –

22) Martolus f. Radoęne de Cricico,⁵⁵⁰ – 23) Matheus Drusich,⁵⁵¹ – 24) Michael Bratosclai de Laure,⁵⁵² – 25) Mildracus Craneni Decoleni,⁵⁵³ – 26) Mila,⁵⁵⁴ –

⁵²⁹ Čremošnik, 1052.

⁵³⁰ Čremošnik, 1109.

⁵³¹ Čremošnik, 576.

⁵³² Div. canc., 2,106; – Pr. rect., 2,58.

⁵³³ Čremošnik, 576.

⁵³⁴ Pr. rect., 3, 31'.

⁵³⁵ Div. canc., 3, 72.

⁵³⁶ Čremošnik, 1052.

⁵³⁷ Čremošnik, 576.

⁵³⁸ Pr. rect., 2, 34.

⁵³⁹ Div. canc., 2, 98'.

⁵⁴⁰ Čremošnik, 576.

⁵⁴¹ Div. canc., 3,72.

⁵⁴² Čremošnik, 576.

⁵⁴³ Čremošnik, 576.

⁵⁴⁴ Čremošnik, 33.

⁵⁴⁵ Pr. rect., 2, 31'.

⁵⁴⁶ Čremošnik, 576.

⁵⁴⁷ Pr. rect., 2, 8.

⁵⁴⁸ Pr. rect., 2, 37'.

⁵⁴⁹ Div. canc., 1, 152.

⁵⁵⁰ Div. canc., 1, 152.

⁵⁵¹ Čremošnik, 576.

⁵⁵² Div. canc., 1, 141.

⁵⁵³ Čremošnik, 576.

⁵⁵⁴ Div. canc., 3, 72.

- 27) Obratus de Juppana,⁵⁵⁵ – 28) Obratus Scolcillica,⁵⁵⁶ –
 29) Pribissa Drusich,⁵⁵⁷ –
 30) Radenus f. q. Beliče de Posana,⁵⁵⁸ – 31) Radiča ux. q. Desiradi
 Negošeuich,⁵⁵⁹ – 32) Radicna Johannis de Volcio,⁵⁶⁰ – 33) Radisa f. de
 Bog(da)ni de Dobromislić,⁵⁶¹ – 34) Radoba Milcich,⁵⁶² – 35) Radobratus
 Matechnich,⁵⁶³ – 36) Radoe f. Bratci Nikolić,⁵⁶⁴ – 37) Radoe Drugo-
 uich,⁵⁶⁵ – 38) Radoe Michulich,⁵⁶⁶ – 39) Radomillus f. Petrichne,⁵⁶⁷ –
 40) Radosta f. Bogdani de Dobromislić,⁵⁶⁸ – 41) Radosta ux. Dragalcii
 Germanich,⁵⁶⁹ – 42) Radoueucius Germanich,⁵⁷⁰ – 43) Radoucius f. Ob-
 rati de Nisa.⁵⁷¹ – 44) Rastenus Dobroeuich,⁵⁷² – 45) Ratchus Tomich-
 nich,⁵⁷³ – 46) Relicna Radoeuic⁵⁷⁴ – 47) Sirota Brathilouig,⁵⁷⁵ – 48) Sta-
 nissa de Radoe (Radoeuich),⁵⁷⁶ – 49) Stephanus f. Bratosclai Caras,⁵⁷⁷ –
 50) Stephanus f. Radoene de Cricico,⁵⁷⁸ –
 51) Triphon Tomichnich,⁵⁷⁹ –
 52) Urosius,⁵⁸⁰ – 53) Velicna Radoeuic,⁵⁸¹ – 54) Visigna (femina),⁵⁸² –
 55) Volcomirus f. q. Beliče de Posana.⁵⁸³

b) Slaveni na Šipanu koji imaju nešto svoje zemlje, ali obraduju i tuđu u zakup:

- 1) Rucota Codimiri,⁵⁸⁴ – 2) Sergius f. Drage, ux. q. Natalis.⁵⁸⁵

- ⁵⁵⁵ Čremošnik, 354.
⁵⁵⁶ Div. canc., 2, 107.
⁵⁵⁷ Čremošnik, 576.
⁵⁵⁸ Pr. rect., 2, 36.
⁵⁵⁹ Čremošnik, 576.
⁵⁶⁰ Čremošnik, 576.
⁵⁶¹ Pr. rect., 2, 8.
⁵⁶² Čremošnik, 576.
⁵⁶³ Čremošnik, 576.
⁵⁶⁴ Pr. rect., 2, 58.
⁵⁶⁵ Div. canc., 3, 87'.
⁵⁶⁶ Čremošnik, 675.
⁵⁶⁷ Čremošnik, 407, 710.
⁵⁶⁸ Pr. rect., 2, 8.
⁵⁶⁹ Čremošnik, 576.
⁵⁷⁰ Čremošnik, 576.
⁵⁷¹ Čremošnik, 1109.
⁵⁷² Čremošnik, 576.
⁵⁷³ Čremošnik, 576.
⁵⁷⁴ Pr. rect., 2, 31'.
⁵⁷⁵ Pr. rect., 2, 18'.
⁵⁷⁶ Pr. rect., 2, 31'; – Div. canc., 2, 113'.
⁵⁷⁷ Čremošnik, 1052.
⁵⁷⁸ Div. canc., 1, 152.
⁵⁷⁹ Čremošnik, 576.
⁵⁸⁰ Pr. rect., 2, 8.
⁵⁸¹ Pr. rect., 2, 31'.
⁵⁸² Div. canc., 3, 72.
⁵⁸³ Pr. rect., 2, 36'; – Čremošnik, 463.
⁵⁸⁴ Čremošnik, 576, 1003.
⁵⁸⁵ Čremošnik, 1095; – Div. canc., 2, 63.

c) *Slaveni na Šipanu koji imaju ili su imali u XIII st. zemlje i vinograde:*

1) Bogdanus et Blasius filii Veliace, uxoris q. Rasteni de Oprissa (majka im ima zemlju),⁵⁸⁶ – 2) Bodaua, ux. q. Vite Palcolaci daje vinograd kćeri Stanussi,⁵⁸⁷ – 3) Brateus Zoncus,⁵⁸⁸ – 4) Desa, filia q. Petri de Pauleçeç, ux. Goyse Radomilli,⁵⁸⁹ – 5) Desisclaua, ux. q. Tollie,⁵⁹⁰ – 6) Dobrosclausus Martini,⁵⁹¹ – 7) Draga, ux. q. Natalis ostavlja zemlju sinovima: Sergius, Desinna i Paulus, i kćerima: Maria, Rosa, Volcuxa,⁵⁹² – 8) Draganus f. Rucote Codimiri,⁵⁹³ – 9) Drasna,⁵⁹⁴ – 10) Johannes Radocne Decoleeni,⁵⁹⁵ – 11) Liupisclausus, f. Marini fratris Tollie,⁵⁹⁶ – 12) Marcus f. Voyni,⁵⁹⁷ – 13) Millosti, ux. Radini de Bellimiro,⁵⁹⁸ – 14) Rada, cognata Stanusse, uxoris Zeftani,⁵⁹⁹ – 15) Radoçe (Radoucius) Oprisse,⁶⁰⁰ – 16) Radogostus f. Pouergeni,⁶⁰¹ – 17) Radosta et Radoe, nepotes Nicole de Braya,⁶⁰² – 18) Radosta f. Dobrosii,⁶⁰³ – 19) Stançiça, ux. Dabri de Doncello,⁶⁰⁴ – 20) Stefanus Peruiçiç gener Bratci Niculiç,⁶⁰⁵ – 21) Vladimirus f. Symonis de Grupsa.⁶⁰⁶

d) *Slaveni na Šipanu koji imaju neko posebno zanimanje:*

1) Cranenus de Juppana, qui fuit puer Phylippi de Mauressa, inače je stočar,⁶⁰⁷ – 2) Perueç, homo Marini de Gymano, bubulcus,⁶⁰⁸ – 3) Purta Bogdanich, homo Marci de Viliriaco,⁶⁰⁹ – 4) Radosta, comes Jupane,⁶¹⁰ – 5) Stanissa, pastor equorum.⁶¹¹

⁵⁸⁶ Div. canc., 2, 139'.

⁵⁸⁷ Čremošnik, 692.

⁵⁸⁸ Div. canc., 3, 90.

⁵⁸⁹ Čremošnik, 776.

⁵⁹⁰ Čremošnik, 671.

⁵⁹¹ Čremošnik, 612.

⁵⁹² Čremošnik, 1095.

⁵⁹³ Čremošnik, 1005.

⁵⁹⁴ Div. canc., 1, 88.

⁵⁹⁵ Čremošnik, 254.

⁵⁹⁶ Čremošnik, 671.

⁵⁹⁷ Div. canc., 2, 139'.

⁵⁹⁸ Div. canc., 1, 106'.

⁵⁹⁹ Čremošnik, 692.

⁶⁰⁰ Čremošnik, 302,354; – Div. canc., 1,139.

⁶⁰¹ Čremošnik, 254.

⁶⁰² Pr. rect., 2,14'.

⁶⁰³ Čremošnik, 354.

⁶⁰⁴ Div. canc., 2, 54.

⁶⁰⁵ Pr. rect., 2, 22.

⁶⁰⁶ Div. canc., 2, 82', 106.

⁶⁰⁷ Test., 1, 20'.

⁶⁰⁸ Div. canc., 2, 106.

⁶⁰⁹ Div. canc., 2, 98'.

⁶¹⁰ Div. canc., 2, 106.

⁶¹¹ Div. canc., 2, 106.

e) *Slaveni, stanovnici Šipana, bez posebno označenog zanimanja, po svoj prilici seljaci, poljoprivrednici, neposredni obrađivači zemlje:*

1) Bogdanus de Cedeno,⁶¹² – 2) Bogdanus f. Craneni,⁶¹³ – 3) Bogdanus Cranetich,⁶¹⁴ – 4) Bogdanus Rastenouich,⁶¹⁵ – 5) Brateus de Poča,⁶¹⁶ – 6) Bratna ux. Dessine Natalouiç,⁶¹⁷ – 7) Bratosclauus Caras,⁶¹⁸ – 8) Cranienus,⁶¹⁹ – 9) Dessina Natalouiç,⁶²⁰ – 10) Dobrena ux. q. Obrati de Semilla,⁶²¹ – 11) Dobresa f. Craneni,⁶²² – 12) Dobrosclaus, gener Radoste,⁶²³ – 13) Dobrosta, nurus Nicole de Braya,⁶²⁴ – 14) Dobrosti de Slauçe, ux. q. Obradi de Nicola,⁶²⁵ – 15) Drago Radouaniç,⁶²⁶ – 16) Draguaeç Germanouich,⁶²⁷ – 17) Drugogna,⁶²⁸ – 18) Fascus Rastissich,⁶²⁹ – 19) Godaça, mulier,⁶³⁰ – 20) Goysa Eliich,⁶³¹ – 21) Grupssa,⁶³² – 22) Grupsa f. Radeucii,⁶³³ – 23) Liubienus Radocnich,⁶³⁴ – 24) Liubenus Vedechiri,⁶³⁵ – 25) Milgostus f. Radenicii,⁶³⁶ – 26) Obratus de Nisa,⁶³⁷ – 27) Paulus f. Dobrene, uxoris q. Obrati de Semilla,⁶³⁸ – 28) Pribisclauus de Grupsa,⁶³⁹ – 29) Radna, filia Veliçae, uxoris q. Rastenni de Oprissa, ux. Marci filii Voyni,⁶⁴⁰ – 30) Radobrath Radochrat,⁶⁴¹ – 31) Radocna,⁶⁴² – 32) Radosta, ux. Druguaeç Germanich,⁶⁴³ – 33) Radosta Milbrati (Milbratich),⁶⁴⁴ – 34) Radoueç,⁶⁴⁵ – 35) filii Stancii Piçoli,⁶⁴⁶ – 36) Zefstanus.⁶⁴⁷

⁶¹² Div. canc., 2, 113'.

⁶¹³ Div. canc., 1, 39'.

⁶¹⁴ Div. canc., 2, 99'.

⁶¹⁵ Div. canc., 2, 99'.

⁶¹⁶ Div. canc., 2, 107.

⁶¹⁷ Pr. rect., 2, 39.

⁶¹⁸ Čremošnik, 1052.

⁶¹⁹ Div. canc., 2, 99'.

⁶²⁰ Pr. rect., 2, 39.

⁶²¹ Test., 1, 9'.

⁶²² Div. canc., 1, 39'.

⁶²³ Div. canc., 2, 106.

⁶²⁴ Pr. rect., 2, 14'.

⁶²⁵ Pr. rect., 2, 14.

⁶²⁶ Pr. rect., 2, 21.

⁶²⁷ Div. canc., 2, 98'.

⁶²⁸ Div. canc., 2, 107.

⁶²⁹ Div. canc., 2, 106.

⁶³⁰ Pr. rect., 2, 21.

⁶³¹ Div. canc., 2, 99'.

⁶³² Div. canc., 2, 127'.

⁶³³ Div. canc., 1, 39'.

⁶³⁴ Div. canc., 2, 72'.

⁶³⁵ Div. canc., 2, 54.

⁶³⁶ Div. canc., 1, 39'.

⁶³⁷ Čremošnik, 1109.

⁶³⁸ Test., 1, 9'.

⁶³⁹ Div. canc., 2, 106.

⁶⁴⁰ Div. canc., 1, 139'.

⁶⁴¹ Div. canc., 2, 98'.

⁶⁴² Div. canc., 2, 107.

⁶⁴³ Div. canc., 2, 98'.

⁶⁴⁴ Div. canc., 1, 16'.

⁶⁴⁵ Div. canc., 2, 37.

⁶⁴⁶ Div. canc., 2, 106.

⁶⁴⁷ Čremošnik, 692.

f) *Slaveni sa Šipana koji žive u Dubrovniku*

1) Bogdana, f. q. Brachne de Volcxa de Juppana, ancilla Clementis de Mostacia,⁶⁴⁸ – 2) Čureçus de Ninnaça de Jupana,⁶⁴⁹ – 3) Dragissa de Jupana,⁶⁵⁰ – 4) magister Jurcus de Jupana,⁶⁵¹ – 5) Obradus, calegarius, f. Nicole de Čupana,⁶⁵² – 6) Rucota de Zupana,⁶⁵³ – 7) Stancius Drasimilli de Jupana.⁶⁵⁴

Popis stanovnika na Šipanu u posljednjoj četvrti XIII st. pokazuje:

- da je preostao neznatan broj Romana;
- da je simbioza Slavena i Romana već pri kraju (Bellimir, Sergius f. Drage, uxoris q. Natalis, Stançica ux. Dabri de Doncello, Bratcus de Poça, Stancius Piçoli itd.);
- da hrvatski etnički elemenat u potpunosti prevladava, tako reći da je isključiv;
- Šipan je u XIII st. po svojoj etničkoj strukturi slavenski, hrvatski.

Moramo, međutim, spomenuti i činjenicu da usprkos svojem slavenskom porijeklu stanovnici Šipana sebe smatraju Šipanjanima, u neku ruku Dubrovčanima, i žele da se razlikuju od Slavena s kopna. Npr. 1284. neki su Slaveni iz okolice Zatona došli na Šipan zbog pljačke. Njima su se pridružili i neki sa Šipana. Kad su ti Šipanjani uhvaćeni, Šipanjanin Rucota Codimiri ih je prekorio: »vos venisti cum Selauis ad gvastandam insulam«. ⁶⁵⁵ Bilo bi dobro istražiti koliko je ovaj novonadošli slavenski elemenat utjecao na pravne norme i običaje na Šipanu, koliko je doprinio da je slavensko pravo i pravni običaji ušlo u kodifikaciju prava dubrovačke komune. Činjenica je da su se ovi Slaveni uklopili u ekonomski i društveni život dubrovačke komune, postali su njezin sastavni dio, slili se u određene ekonomsko-društvene kategorije dubrovačke komune. To je u najvećoj mjeri doprinijelo, po našem mišljenju, da su malo-pomalo gubili svoj etnički stari osjećaj, koji u to vrijeme nije bio ni naročito razvijen. Upravo ta činjenica da se Slaveni uključuju u ekonomsko-društveni život komune koji je na višem stupnju društvenog razvoja nego društvo iz kojeg su potekli uzrokuje da s ekonomsko-društvenim položajem mijenjaju i svoj etnički karakter. Zbog toga možemo donekle razumjeti i činjenicu da dok na Šipanu prevladava slavenska onomastika, dotle je toponomastika ostala u pretežnom broju toponima romanska. Postoji očiti nerazmjer, da ne kažemo proturječnost, između mnogobrojnih imena stanovnika Šipana u XIII st. slavenskog porijekla i mnogo-brojnih toponima romanskog porijekla.

⁶⁴⁸ Čremošnik, 403.

⁶⁴⁹ Pr. rect., 2, 31.

⁶⁵⁰ Div. canc., 3, 34.

⁶⁵¹ Čremošnik, 823.

⁶⁵² Test., 2, 33'.

⁶⁵³ Test., 2, 3.

⁶⁵⁴ Div. canc., 1, 152.

⁶⁵⁵ Div. canc., 2, 114.

Résumé

LE PASSÉ DE L'ÎLE ÉLAPHITIQUE ŠIPAN (JUSQU'EN 1300)

L'auteur recherche le passé de l'île de Šipan depuis les temps les plus anciens jusqu'en 1300. L'île en question appartient à l'archipel dénommé par Pline l'Ancien (Caius Plinius Secundus) des îles Élaphtes.

Les dénominations moyenâgeuses pour cette île sont les suivantes: *Jupana, Giupana, Zupana*. D'après certains auteurs il s'agirait d'un toponyme grec. La forme croate *Šipan* apparaît en 1370.

L'auteur constate que sont documentées les localités šipaniennes jusqu'au commencement du 14ème siècle: *Caput inferius, Caput superius, In Capite, In Portu, Coludriche, Barda, Ad Punctas Sancti Pancratii, Caleç, Peclina, Terra Coti, In valla, Fratille, Ralliça, Gorgna Ralliça, Portus Sancti Georgii, Ponta de Pertuso, Campus Giupanensis, Iuxta Seifonum, Ad lavem, Insula Licnane, Insula Rude, Portus Enganator (Inganator)*. On peut même aujourd'hui faire une ubication de ces localités. Les localités pour lesquelles on ne sait pas où il faut les chercher sont les suivantes: *Aqua Strahotini, Ad puntam, Ad chelchas, In palta Jupani, Carita, A mirischis, Callis*. La liste apportée démontre que parmi ces localités il y en a qui sont de provenance grecque, romaine, byzantine et slave.

Les objets sacraux sont les suivants: l'église de S.Ysidore de l'île Licnane, et ensuite à Šipan: l'église de Saint Nicolas, de Saint Etienne (dans le port), de Saint Etienne, de Saint Pierre, de Saint André, de Saint Elias, de Sainte Barbara, de Saint Georges, de Saint Jean, de Saint Michel (de Peclina), de Saint Michel, de Saint Pancrace.

L'île de Šipan a été habitée par des Illyriens, des Grecs et des Romains (en antiquité). Depuis le VIIème siècle de notre numération Šipan fait la partie intégrale du territoire de la république de Raguse.

L'époque du XIIIème siècle est bien documentée par les archives et par les matériaux archivaux et c'est cette époque qui est élaborée en détail par l'auteur.

En ce qui concerne les relations agraires les proportions sont les suivantes: 24,3 pourcents appartiennent aux familles patriciennes; 26,1 pourcents appartiennent à l'église et aux institutions ecclésiastiques; 4,5 pourcents appartiennent aux artisans et aux commerçants; 0,9 pourcents aux »fratries« et 43,3 aux autres (paysans et plébéiens). L'achat et vente se faisait de la manière que les patriciens vendent la terre/aux patriciens, les plébéiens aux plébéiens, et les étrangers viennent en possession de la terre par l'intermédiaire des relations matrimoniales. On aperçoit la

tendance au XIIIème siècle et cette tendance sera plus marquée dans le temps d'après 1300, que les patriciens achètent la terre des plébéiens et c'est ainsi qu'ils fraient le chemin à l'accumulation de la terre dans les mains de la classe patricienne qui est en même temps la classe dirigeante.

Les relations productionnelles agraires sont basées sur la culture de la terre à moitié (*ad medietatem*). C'est la ferme, le bail naturel. Existents cependant des quotes différentes (un quart, un tiers) mais elles sont très rares. La terre est tenue à bail à court et à long terme. Le bail en argent apparaît aussi (*ad affectum*). La main d'oeuvre est représentée par des libres fermiers. Rarement apparaît l'utilisation de la main d'oeuvre en esclaves (*servi*). Ces serfs ne sont pas identiques aux serfs-esclaves de l'époque romaine. Le cultivateur obtient quelquefois la maison et de la terre pour la culture à soi. En échange, il doit gratuitement labourer la terre du patron quelques jours ou semaines annuellement. C'est de cette relation d'où tire son origine la paysannerie corvéable de la Raguse (Dubrovnik). Cependant, ces cas sont très rares. D'habitude, le cultivateur en échange pour ce qu'il habite la maison et cultive pour soi-même la terre qui se trouve autour de la maison, donne au propriétaire quelques cadeaux. Il y a une différence entre la ferme d'une terre non cultivée et une terre cultivée. Dans le premier cas ses devoirs sont un peu plus modestes. Dans l'agraire existe aussi l'«*emphiteusis*». L'auteur constate quels sont les droits du fermier à Šipan. Ils ne diffèrent essentiellement pas des droits d'autres fermiers qui existaient sur le territoire de la Raguse.

Les formes prises par les relations productionnelles au XIIIème siècle à Šipan induisent à la conclusion que des éléments de la parution de la paysannerie corvéable existaient à Šipan sur les propriétés ecclésiastiques. Etant donné que de tels éléments apparaissent sur les propriétés ecclésiastiques à Dubrovnik seulement aux environs de la moitié du XIVème siècle, l'auteur pense que tout de même on ne pourrait pas parler de la parution de la paysannerie corvéable à Dubrovnik au XIIIème siècle parce que cette forme n'était pas appliquée partout.

À Šipan, la population s'occupe de l'agriculture, et la culture principale était la viticulture. Ils cultivent en même temps les fruits du midi, l'oliviers et les bestiaux. Ils s'occupent de la pêche et ils possèdent des barques de pêche.

En ce qui concerne l'administration, Šipan a été administré par le *knez* (le comte) dont les droits et les devoirs ont été déterminés par le statut de Dubrovnik.

L'auteur apporte une liste des anthroponymes šipaniens d'après les livres provenant des archives et d'après les matériaux imprimés. La liste des habitants de Šipan de la fin du XIIIème siècle démontre qu'un petit nombre de la population romaine a survécu, que la symbiose des Slaves et des Romains se trouve à sa fin, que l'élément ethnique slave a eu complètement dessus, pour ainsi dire il est exclusif. L'île de Šipan est au XIIIème siècle du point de vue de la structure ethnique – croate.